

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1958

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi tanár, SALLAI ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, SZILÁGYI JÁNOS, az Országgyűlési Könyvtár osztályvezetője, PÁLVÖLGYI ÉNDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, DÖRNYEI SÁNDOR, a Képzőművészeti Főiskola könyvtárának munkatársa, JAKAB GÉZA, a zalaegerszegi Megyei Könyvtár munkatársa, NÉMETH LÁSZLÓ, a zalaegerszegi Megyei Könyvtár munkatársa, BERKOVITS ILONA, a művészettörténeti tudományok kandidátusa, tudományos kutató, J. HAJDU HELGA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, SEBESTYÉN GÉZA, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, KECSKÉS LÁSZLÓ állami ösztöndíjas, Peking, TORDAYNÉ PÁTER ERZSÉBET, az Országos Mezőgazdasági Könyvtárának munkatársa, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem Könyvtárának osztályvezetője, PÁLDY RÓBERT, a veszprémi Megyei Könyvtár vezetője, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, BÉLLEY PÁL, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, MÁTRAI LÁSZLÓ akadémikus, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, LÉCES KÁROLY egyetemi tanársegéd, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400
Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

Megemlékezés Szabó Ervinről halálának 40. évfordulóján

Egy kolligátum van a kezeim között SZABÓ Ervin hagyatékából. Ő maga állította összes fontosabb könyvtártudományi munkáiból. Az első tanulmány 1900-ból való és a *Magyar Könyvszemlében* jelent meg (*A porosz könyvtárak lajstromozási rendszere*, 15 lap) az utolsó 1913-ból való, és a *Világ* c. napilapban jelent meg: mindössze 25 cikk, tanulmány, brosúra, bírálat és röplap-bibliográfia. Nyilván az az anyag, amit a legfontosabbnak tartott, mert ez irányú munkássága 1913 után még folytatódott. Utolsó két tanulmánya 1917-, ill. 1918-ban jelent meg.¹ Nem a témák ihletéből fogant cikkek, tanulmányok ezek, hanem a könyvtári terveiért és az egész magyar könyvtárügy és könyvtári közvélemény gyökeres újjáteremtéséért folytatott szívós harcai közben született alkotások. Egyetlen egyet nem találunk köztük olyat, amely ne valami hadállásból származott volna. Egy renyhe és kulturális kérdések iránt lagymatag érdeklődést tanúsító társadalmi környezet felbujtásának szándéka vezeti tollát mindenütt.

Am ez a kolligátum nem a teljes örökség, amit a tudós, a szocialista teoretikus, a történész és forradalmár könyvtártudományi munkálatokban reánk hagyott. Az a bibliográfia, amelyet SZABÓ Ervin halálának negyvenedik évfordulójára a róla elnevezett könyvtár munkatársaival összeállítottunk, ennél jóval gazdagabb hagyatékról: 71 könyvtártudományi tanulmányról, bibliográfiáról, bírálatról ad számot. De nem az a fontos, hogy ez a még mindig nem teljes örökség több, hanem az, hogy az *egész* is azt árasztja magából, amit a válogatott anyagból álló kolligátum: a vita-zajt, a magyar szellemi élet felkent bajnokaival történt összecsapásokat, a magyar könyvtárügynek ártó amatőrök szelíd kioktatását, a felületesen gáncsoskodó jóhiszemű laikusok és a könyvtártan minutiáinak ismeretével felvértezett, rosszhiszemű kollégák leintését s végül valamelyik írásában a sóhajszzerű jóslatot, hogy amiért éveken át harcolt, a nagy fővárosi nyilvános könyvtár mégsem lesz meg. Nem tehetta hozzá, hogy nem egyedül a nagypolgárság rövidlátása és a szocialista könyvtárigazgatóval szemben tanúsított bizalmatlansága, hanem a könyvtárügy barátainak lanyhasága miatt. Akármilyen szemszögből nézzük ezt a könyvtártudományi örökséget: benne van az egész SZABÓ Ervin, a kor legjobbjaival tudásával rendelkező könyvtáros — a könyvtári apró munkát végző könyvtáros is —, de benne van a társadalmat átalakítani törekvő forradalmár is. Könyvtárügyünk lemaradottságának rajzával leleplezi a századforduló Magyarországnak kulturális és társadalmi lemaradottságát is: a kristály tisztaságát csillogtató, higgadt írásaival, a fogalmak tisztázásával, elemzéseivel, mindig a legfontosabb kérdések előtérbe helyezésével harci

¹ *Munkásképzés és munkáltató érdek* (1917) és *Műveltség és kultúra* (1918).

területen jár. A magyar könyvtárügy élő problémáival foglalkozó könyvtár-tudomány az ő írásaiban született meg.

II.

Az ungvári gimnazista SZABÓ Ervin a gimnázium ifjúsági könyvtárának nyomtatott katalógusával kezdi el könyvtárosi pályáját. Bécsi egyetemi éve alatt Bécs könyvtáraival ismerkedik meg; a porosz katalogizáló szabályzat részletes elemzését és bírálatát még egyetemi hallgató korában végzi el, de kitűnik ebből az írásából is, hogy nem könyvtárosi szorgalmi munka, hanem felkészülés. A porosz szabályzat különösebben nemcsak azért érdekli, mert egy jó könyvtárosnak ezt is ismernie kellett, hiszen „a tudomány és a könyvtárak érdekei egyaránt követelik egységes katalogizálási szabályok követését”; „Angliában és Amerikában már régen s most már Olaszországban és Franciaországban is meghonosodtak”, és nemcsak azért, mert Poroszország könyvtárai *összesített katalógus* felállítására készülnek, sokkal inkább azért, hogy tanulmánya befejező mondatába szelíd figyelmeztetést foglaljon be a magyar könyvtárosok címére: „*Vajjon Magyarországon e téren is addig várnak, amíg éppen a német példát lehet majd követni?*” Egyetemi hallgató korára esik a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára 1902-ben megjelent közel 900 lapos nyomtatott katalógusának szerkesztői munkája, és a rákövetkező évben — ez már doktorrá avatása éve — elkészíti a Társadalomtudományi Társaság Pulszky Ágost könyvtárának nyomtatott betűrendes katalógusát, melyhez bevezetőt is írt.

Ez volt pályakezdése.

1904-ben kinevezik a Fővárosi Statisztikai Hivatalhoz csatolt nyilvánossá lett könyvtár könyvtárosává. Pályájának új, döntő szakasza kezdődik, de 3—4 évig még céltudatos, csendes könyvtári munka előzi meg a harcok kiállás éveit.

Úgy kellene írnom eddigi és ezutáni könyvtártudományi munkáiról, hogy a sorok mögött felvetísem mozgalmi munkáját a szociáldemokrata munkások között, oktató munkáját a Szocialista Diákok Körében, újságírói munkáját az akkor még hetente egyszer megjelenő *Népszavá*-ban és a párt német nyelvű lapjában, élénk részvételét a Társadalomtudományi Társaság vitáiban (*A materialista történelemelmélet — A társadalmi fejlődés irányai — Jászai Oszkárral folytatott vitáját az egységes francia szocialista párt programjáról*), ismertetnem kellene két tanulmányát az európai munkásmozgalmak irányairól, brosuráját a szindikalizmus és szociáldemokrácia szembesítéséről. És dolgozik már ekkor MARX és ENGELS válogatott művei 3 kötetre tervezett jegyzetes kiadásának első kötetén. (A „jegyzetek” olykor tanulmányokká mélyülnek.) A Társadalomtudományi Társaságban és folyóiratában, a *Husadik Században* kifejtett munkásságával eléri, hogy a Társaság megtisztul az oda nem való reakciós elemektől, ANDRÁSSY Gyulától, GRATZ Gusztávtól és társaitól, ettől fogva — majd a szociáldemokrata párt jobboldali vezetőségével való szakítása után — a Társadalomtudományi Társaság, a *Husadik Század*, majd a BÁRCZY István és WILDNER Ödön alapította haladó szellemű *Népmívelés* és a Társadalomtudományok Szabad Iskolája lesz a fóruma. Bíráló szelleme mind e területeket mágneses mezőkké alakítja át.

A csendes belső munka éveit a Fővárosi Statisztikai Hivatal könyvtárában 1904—1910-ig a könyvtári állomány revíziójával, a tizedes osz-

tályozás bevezetésével s a könyvtár szerzeményezésének éles profilú kialakításával telnek el. Úgy véli, hogy a főváros régi anyaggal megáldott nagy könyvtárai láncába helyes lesz beilleszteni egy olyan társadalomtudományi könyvtárat, amely azt az irodalmat gyűjti, amely a társadalom minden tagjának mindennapi problémáival foglalkozik. 1907-ben már meg is kezdi az anyag feltárását kutatók számára úgy, hogy a szakkatalógus anyagát részekre bontja és nyomtatásban kiadja. Így jelenik meg *A lakáskérdés és a városszabályozás kapcsolatos kérdései* (1907); *A községi pénzügyek* (1908); *Községi szocializmus* (1909), valamennyi SZABÓ ERVIN szerkesztésében.

A belső könyvtári munka nyugodtnak ígérkező éveiben érlelődtek ki SZABÓ ERVIN tervei egy nagy központi közművelődési könyvtár létesítéséről és akkor vetődtek eléje az országos könyvtári problémák. Egy fővárosi központi könyvtár gondolatának, sőt egy országos könyvtárának is, voltak némi hagyományai; az elmúlt század parlamenti vitái és az egyesített fővárosi közgyűlési jegyzőkönyvei megörökítették e tervek bukásának történetét, de a XX. század első évtizedének fővárosa számára e tervet új formába kellett önteni. Mindenekelőtt pedig nem lehetett a kérdéshez hozzáülni a fővárosi nagy könyvtárak és olvasói igényeinek és az egész ország népkönyvtári ügyének megvizsgálása nélkül. Meg kellett vizsgálnia a főváros és az ország közművelődésügyének átfogó kérdéseit. A pártban és a Társadalomtudományi Társaságban a szocialista elmélet tisztaságáért folytatott vitái után most könyvtári területen a nagy átfogó problémák felvetésével kellett tisztázni fogalmakat, leleplezni mulasztásokat, propagandát kifejtene olyan könyvtári intézmények érdekében, amelyek a nyugati országokban, a szomszédos Bécsben is már eredményesen szolgálták a közművelődés ügyét, és megteremtették a kutatómunka új lehetőségeit is. Melyek voltak ezek az átfogó kérdések, melyeket alkalmasnak vélt arra, hogy megbolygassák a tán mégis létező, csak lappangó könyvtári közszellemet?

1. Az olvasmányok megválasztásának kérdései a népkönyvtárakban,
2. a főváros könyvtári ellátottsága és tudományos könyvtárainak gyűjtőköre,
3. a könyvtárak kooperációja, 4. a könyvtári szolgáltatások olcsósága vagy drágasága — a kölcsöndíj kérdése.

1907 — a könyvtári viták kezdetének éve, két ízben adott SZABÓ ERVIN-nek alkalmat arra, hogy a könyvtáriügy két centrális kérdésében állást foglaljon. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy SZABÓ ERVIN két alkalmat ragadott meg arra, hogy fontos könyvtári kérdésekre irányítsa a közfigyelmet. Előcsatározások voltak a nagy fővárosi közművelődési könyvtár érdekében megvívandó harchoz.

1906 májusában a szabadkőművesek által alapított és fenntartott Szabad Lyceum és az Erzsébet Népakadémia választmánya elhatározta, hogy a szabadoktatással foglalkozó összes intézmények bevonásával országos kongresszuson vitatja meg a szabadtanítás elvi és módszertani kérdéseit. PÁLYI SÁNDOR főtitkár így indokolta meg a kongresszus összehívásának szükségességét: „Nem szabad *csak* a kormány támogatására támaszkodnunk. A felnöttek oktatása társadalmi kérdés... Közös munkára kell egyesíteni a szabadoktatást érdeklő minden intézményt”. A kongresszust 1907 októberére Pécsre hívták össze. 140 népműveléssel foglalkozó egyesület jelentette be részvételét — köztük az állam által fenntartottak is —, jelen volt a Budapesti Katholikus Körtől kezdve a Vas- és Fémmunkás Szövetség a legváltozato-

sabb színárnyalatokban minden nacionalista, klerikális, szabadgondolkodó és szocialista szervezet képviselője.

SZABÓ Ervin a kongresszusnak könyvtári és múzeumi kérdésekkel foglalkozó második szakosztályában szólalt fel a T. T. és a T. T. Szabad Iskolája nevében FERENCZI Zoltán előadó előterjesztése után, aki csak néhány mondatban fejtette ki azt a fontos kérdést, hogy az országos népkönyvtári és vándorkönyvtári hálózat olvasmányai összetételében tulajdonképpen milyen célokat kell hogy kövessen. Elég volt ebből az a néhány mondat is, kicsengett belőle a félfudális társadalom kultúrpolitikusainak jól ismert formulája: „harcolni a magyar nemzetre végzetessé válható internacionálé és a nép kihasználása ellen; emelni a politikai érettséget”.

SZABÓ Ervin *Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására* c. előadásában rátapintott a tartalmi feladat kérdésére: „Azon a nézeten vagyunk, hogy semmiféle társadalmi intézményt nem lehet tartósan fönntartani, amely nem a tömegnek, helyesebben a társadalom egy vagy esetleg több rétege, osztálya szükségleteiből, tehát érdekéből fakad és annak tovább is megfelel. Bizonyos — mondja —, hogy minden intézményt, amely akár eredeti céljától eltért, akár azon tömegek szükségletei változtak, melyeket kielégíteni hivatva volt, csakis kényszerrel — a politikai és jogi hatalom esetleg szelidebb, a fegyveres hatalom durvább kényszerével — lehet fönntartani”. . . . „a könyvtárak eleinte azzal a bevallott tendenciával létesültek, hogy a tudásnak és műveltségnek félelmetes különbségeit a vagyonos osztályok és proletárok között áthidalják, be nem vallott, de összeállításuk elveiből igen sokszor kétségbevonhatatlanul kitűnő föladatuk ellenben az, hogy ún. hazafias, erkölcsös, vallásos irodalommal *nem tudásukat, hanem erkölcsüket* hozzák közelebb a vagyonos osztályokéhoz, vagyis a lázadás szellemét öljék ki belőle”.

Az *Irányelvek* klasszikus tömörségű írásmű; egy adott politikai és társadalmi helyzetben kimondható és hirdethető elvek bátor megfogalmazása. Tovább menni hiba lett volna. Néhány pregnáns megállapítását nem hagyhatjuk el. A 3. pont utolsó mondata így szól: „... a népkönyvtár is eltéveszti hivatását, ha egyetlen társadalmi, politikai vagy tudományos irányzat szolgálatába szegődik”. A 4. pont így kezdődik: „Nem tartozhatik a népkönyvtár feladatai közé, hogy a „hazafiasságot”, a „vallást”, a „nemzeti eszmét” stb. védelmezze, terjessze. *Hazafisága, vallása, nemzeti eszméje minden osztálynak van s mindenkié más.*” A 7. pontja így szól: „Az egyetlen követelmény, amelyet minden irány és minden párt irodalmi képviselője iránt támasztani kell az, *hogy tudománya színvonalán álló becsületes munka legyen.*”²

A kongresszus határozatokat nem hozott a két egymással szöges ellentétben álló világnézetű tábor fellépése következtében. A konzervatív-dogmatikus világnak ellentáborát a kongresszuson a szervezett munkásság és a *Huszdik Század* emberei alkották. Ekkor nézett először szembe vitában a letűnő világ a jövőbe néző elmélettel és gyakorlatlall. Sok értékes konkrét javaslat hangzott el, de nem nőtt, nem is nőhetett ki belőle olyan szervezet, amely a különböző irányzatú erőfeszítéseket egységbe tömöríthette volna.

Ugyancsak 1907-ben jelent meg a *Huszdik Században* SZABÓ Ervin és MADZSAR József egymáshoz csatlakozó bíráló cikke³ a budapesti tudomány-

² A kicmelések a Kongresszus Naplója szerint történtek. K. B.

³ *Az egyetemi könyvtárról.* Huszdik Század. 1907. II. 964—976. I.

egyetemi könyvtár olvasótermének 350 lapos címjegyzékéről, amelyben tudományos könyvtáraink két fontos problémáját világítja meg ugyanakkor, amikor kimutatja, hogy a fővárosnak úgyszólván egyetlen nagy általános tudományos könyvtára milyen szégyenletesen lemaradt a társadalomtudományi, orvostudományi stb. segédkönyvek beszerzése tekintetében. A cikkek elején csillag alatt SZABÓ ERVIN a következőket írja: „Minden olyan irányú vád megelőzése céljából, hogy ez a közlemény talán a pécsi kongresszus utóhangja, utólagos kis 'hecc' a hivatalos tudomány ellen stb. kijelenti az első bírálat szerzője, hogy a cikket még június havában, tehát olyan időben, amikor a pécsi eseményeket senki sem sejtette, felajánlotta a bizonyára gutgesimnt Budapesti Szemlé-nek, és pedig levélben, de választ sem kapott.” SZABÓ ERVIN a segédkönyvtári katalógus alapos elemzése során (elemzése kiterjed a British Museum Fortescue-féle tárgyszó-katalógusának a magyar egyetemi könyvtár segédkönyvtárába kívánczó segédkönyvkészlettel való összehasonlítására) felveti a szigorú válogatás elvét a szerzeményezésben, tekintettel az irodalmi termelés óriási arányaira és a mindinkább szaporodó speciális szakkönyvtárakra. A másik fontos kérdés, amit érint: „a könyvtáraknak olyan emberek kellene, akik ki tudják válogatni a könyvtáradatból azt, ami egy-egy tudományágban tényleg megőrzésre méltó, ami problémákat vet föl, vagy sajátosan megold, ami helyesen, tisztán, világosan exponál tanokat, szóval ami haladást jelent vagy eredményt megrögzít a tudományok fejlődésében.” Alig kétséges — írja —, hogy ezek csak specialisták lehetnek, biológusok a biológiai, botanikusok a botanikai, közjogászok a közjogi, orvosok az orvostudományi, filológusok a nyelvészeti szakok vagy könyvtárak számára. Mert képtelen megítélni még ezen szakmák egy-egy irodalmi termékének tudományos értékét is az, aki magát a szaktudományt *à fond* nem ismeri.” Mikor a British Museum katalógusával való egybevetés után megállapítja, hogy a magyar egyetemi hallgató az alapvető magyar problémákról, az aktuális magyar kérdésekről még annyira sem tájékozódhatik a könyvtár egyetlen szakkatalógusából, mint a B. M. ötéves jegyzékéből, azt írja, hogy ez „nem is lesz másképp mindaddig, amíg nálunk is nem szakítanak azzal a hagyománnyal, hogy csak filológus lehet könyvtáros”. A könyvtár falán messze túlnéző éberségét, érzékenységét, amellyel a könyvtári területet érintő minden jelenségre villámgyorsan reagál, a bírálat befejező része szemlélteti. Készül az állami könyvtárosok képzéséről szóló törvény, és félti tőle a magyar tudományos élet jövőjét. Ezt írja: „De ha majd elkészül az állami könyvtárosok képzéséről szóló törvény, melynek előkészítésére alighanem az egyetemi könyvtár vezetőségének is lesz befolyása, akkor csodálkozva látja majd ország-világ, hogy Magyarországon eddig a törvény legalább nem tiltotta más szakférfiak alkalmazását a könyvtárakban, azontúl azonban kizárólag filológusok gyakorlótere lesz az állami könyvtárak anyaga. Mert ez a *terv*⁴ és nem hisszük, hogy ezen proskribált folyóiratban megjelenő írásunknak bármi csekély hatása lenne majd erre. És a magyar könyvtárak is olyan képet mutatnak majd, mint a katonai nagygyakorlatok után a paraszt vetése: az uralkodó hatalom pusztító hadjáratáét Magyarország szellemi és anyagi kultúrája ellen.”

A SZABÓ ERVINÉHEZ csatlakozó MADZSAR-féle bírálat az Egyetemi Könyvtár segédkönyvtárának orvostudományi részéről éppoly lesújtó, mint

⁴ Kiemelés SZABÓ ERVINTŐL. K. B.

a társadalomtudományi részről írott. MADZSAR József, az orvos, néhány évvel e bírálattal után (a Fővárosi Könyvtár újjászervezése és önállósulása után) a könyvtár aligazgatója, a fiókkönyvtári hálózat alapjainak megteremtője így végzi be bírálatát: „Ez a három úr (a katalógus két szerkesztője és a könyvtár igazgatója, K. B.) komoly előtanulmányainak segédelmével sok esztendővel veti vissza Magyarország közegészségügyét”.

E vitákra következő évek, 1909-től 1914-ig a létesítendő nagy fővárosi Közművelődési Könyvtár érdekében végzett propaganda, az alapelvek, majd a könyvtár építési terveinek kidolgozási évei. BÁRCZY István, miután rendbetette, modernizálta a főváros közoktatásügyét, megteremtette a Fővárosi Pedagógiumi Szemináriumot, a Városi Képtárat, nagy érdeklődéssel fordult a könyvtárügy felé, s egy építendő könyvtárpalota és kultúrház céljaira az addig heverő milleniumi alapot kívánta felhasználni. Első intézkedése a Fővárosi Könyvtár függetlenítése volt; leválasztotta a Fővárosi Statisztikai Hivataltól, igazgatójává SZABÓ Ervint nevezte ki, a második: megbízást adott SZABÓ Ervinnek egy a főváros közgyűlése elé terjesztendő *Emlékirat* kidolgozására fővárosi könyvtár létesítése ügyében. Az *Emlékirat* hamarosan elkészült, ezt követően az *Emlékiratot* a polgármester által összehívott kultúrpolitikusok és könyvtárosok köréből összehívott szakértekezlet tárgyalta meg, de mindez — mint a később történetekből kiderült — csak a propagandát szolgálta jól, mert nem azok vitáztak a felvetett kérdések fölött, akik a város pénze és a közgyűlés voksai felett rendelkeztek: a vezető városatyák. A tanács különböző bizottságaiban és a kerületi „törzsfőnökök” értekezletein hosszúra nyúló terméketlen viták zajlottak le: melyik kerület kapja meg az épületet, előadói és szemináriumi termekkel ellátott kultúrpalota legyen-e, képtárral kapcsolatos legyen-e vagy sem, vagy csak könyvtár. Forgalmi központban helyeztessék-e el vagy csendesebb kerület-részben, drága vagy olcsó, esetleg ingyenes telken, vagyis valamely köztér sarkában? Az *Emlékirat* mellé készült építési program nagy Közművelődési Palota tervét tükrözi, az építési terveket azonban az épület várható elhelyezése miatt az új és újabb, de nem végleges elhatározások szerint újra meg újra át kellett dolgozni. Fájdalom, nem talált tetszésre HARRER Ferenc javaslata, aki a Központi Városháza épületömbjének ki nem használt részére kívánta helyeztetni a könyvtár épületét, így az utolsó döntés szerint a könyvtár a mai Köztársaság tér déli sarkán épült volna fel. De nem ez a huza-vona, a kerületek versengése ölte meg a tervet, hanem az a nagypolgári demagógia, amely úgy tüntette fel a tervet, mintha ez a szociáldemokrata munkásságnak szánt ajándék akarna lenni. Azé a munkásságé, amely a „véres csütörtököt” rendezte, s azután sem szűnt meg követelni politikai jogait, s az érvényesülés új módszereihez folyamodik. Az a VÁZSONYI által kiadott jelszó, amely megbuktatta a főváros közgyűlése elé terjesztett gyönyörű tervet, hogy: „nem csinálunk a mi pénzünkön szabad iskolát Szabó Ervinnek”, egy renyhe, a feudalizmussal kibékült polgárság önmaga felett kimondott halálos ítélete volt.

Nem lett volna érdemes hosszasan időzni a vesztett csata emlékeinél, ha nem született volna meg a nagy nyilvános könyvtár tervezetései közben az a három ragyogó könyvtártudományi tanulmány, amelyet SZABÓ Ervin, félbeszakítva mozgalmi munkáját, megírt. A könyvtárért folytatott váltakozó esélyű harc szüneteiben, ha telett is ideje arra, hogy magyar és német folyóiratokba cikkeket írjon a munkásmozgalom aktuális kérdéseiről (ezek reper-

toriumának közlése oldalakra terjedne), de arra, hogy elmélyedjen történelmi kutatásaiba, már csak 1914 után kerülhetett sor, amikor a háború már végleg lefagyasztotta reménysége minden csiráját, hogy valaha is előveheti a félretett könyvtári terveket.⁵ Nagy történelmi munkáján, a halála után először Bécsben megjelent *Társadalmi és pártharcok az 1848—49-es magyar forradalomban* címűn, az utolsó simításokat már nem tudta elvégezni.

Az *Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten* (1910) c. tanulmányának higgadt érvelése, meggyőző példáinak jó pedagógiai érzékkel történt felsorakoztatása, a tanulságos külföldi egybevetések, a főváros könyvtári jövőjének biztató rajza —, ez a nyugodt tagolású olvasmány a mai könyvtáros-olvasó számára nem sejteti a nyomában kelt ádáz harcokat, az első világháború előtti fővárosi közgyűlés emberkéinek acsarkodásait. SZABÓ ERVIN *Emlékirata* enciklopédiája mindannak a könyvtárosi tudnivalónak, ami egy kultúrházzal (az akkori terminológia szerint szabadfőiskolával) kapcsolatos nagy nyilvános könyvtár megteremtéséhez és működéséhez szükséges; teljes helyzetképe a főváros 1910 körüli könyvtári viszonyainak és problémáinak, tehát fontos könyvtártörténeti dokumentum; tárháza olyan javaslatoknak és könyvtárpolitikai elgondolásoknak, amelyek számunkra ma is, a jövőben is figyelembe veendőek volnának. Az első világháború előtti Budapest polgárainak meg kellett magyarázni, mi az a *public library*, és hogyan helyezkedik el ez az intézmény a közművelődésügy egészében. Meg kellett magyarázni, hogy az a főváros, amely elég jól gondoskodik az iskolai oktatásról, nagy hibát követ el, ha az iskola utáni tanulás ügyét elhanyagolja, számokkal kellett bizonyítani, hogy a külföld nagy városai mennyit költenek nyilvános könyvtári célokra, és mily szégyenletesen keveset költ ilyen célra a főváros. Típusonként, külön a tudományos és külön az úgynevezett népkönyvtárakat véve vizsgálat alá, kilenc hozzáférhetően nyilvános tudományos könyvtár és a bécsi Hofbibliothek könyvvállományán és ellátottságán és az akkor legnagyobb budapesti népkönyvtár, a Budapesti Könyvtáregyesület és a bécsi Verein Zentralbibliothek állományának és forgalmának egybevetésével olvassa a polgárság fejére, hogy „a reánk legkedvezőbb összehasonlítás világításában is, úgy a könyvanyag, mint annak racionális kihasználása tekintetében igen kezdetleges igényeket sem elégítenek ki. Ha — írja tovább — a nálunk sokkal népszerűbb angol—amerikai mintákkal mértük volna össze könyvtárainkat, az ítélet sokszorosan súlyosabb volna: egyenesen megsemmisítő”.

SZABÓ ERVIN érvelése óvatos, körültekintő, gondosan dokumentált azért, hogy a célt, hogy bizonyos alapelvekhez lekösse „gazdáit”, gyanút nem keltően elérje: *A könyvtárügy a községi politika tárgya*. Ugyanolyan része a községi közoktatási és közművelődési feladatoknak, mint a nép- és szakiskolaügy, mint a múzeumok és a modern képtárak, sőt ez utóbbiaknál százszorta előbbre való”. Kényes — a pécsi kongresszuson is vihart keltő — könyvtárpolitikai elvek tárgyalása elől sem tér ki, amikor azt fejtegeti, hogy az új nagy könyvtár „az összes dolgozó elemek szellemi élvezeteinek közös forrása” legyen, szolgáltatásai a népesség minden osztályára kiterjedjenek. Óvatos fejtegetéseibe, amikor a könyvtárak formájában nyújtott szellemi

⁵ A nagy nyilvános könyvtár érdekében indított propagandája első évében, 1909-ben jelent meg bevezető tanulmányaival, jegyzeteivel MARX—ENGELS *Válogatott műveinek* II. kötete. (A tervezett III. kötet már nem jelenhetett meg.) Ettől fogva már csak rövidebb lélegzetű társadalomtudományi munkákra, brosurákra futotta erejéből.

alamizsnáról szól, kemény kritikát csúsztat bele az addig létesített népkönyvtárakról: „Általános tapasztalat, hogy a munkásosztálynak kétségen kívül legfejlettebb rétegét, a szervezett munkásokat, akikben pedig a tudásvágy a legerősebb és akik önművelésükért legtöbbet tesznek, nem lehet olyan könyvtárakba becsalogatni, amelyre már előre rásütötték a jótékonyág bélyegét” ... „*Alig lehet kétséges, hogy már meglevő népkönyvtárainktól is ez az irodalmi népkönyvha-jellegük riasztja el a szervezett munkásokat.*”⁶ Felveti 1910 Magyarország hivatalos kultúrpolitikájával szemben, hogyan kell helyesen értelmezni azt, hogy az új könyvtár szolgáltatásai a népesség minden osztályára kiterjedjenek. Itt is, mint Pécssett, szembeszáll az uniformizált műveltség gondolatával: „A pedagógusok és politikusok — írja —, akik a nemzeti műveltség egységéről beszélnek, célt látnak ott, ahol csak eszköz van. Nem egységes *műveltség* csinálódik, hanem *csak* egységes *művelődési intézmények*, s ebből a nézőpontból a könyvtárak sem jelentenek mást, mint hogy alapjai a közös műveltségnek, a fegyverek egyenlősége magasabb fokú”. A könyvanyag megválogatása kérdésében itt is megismétli éppoly megalkuvás nélküli módon, mint Pécssett, hogy a nyilvános könyvtáraknak csak egy feladatuk van: a legtöbb embernek a legjobb könyveket közvetíteni, s hogy minden egyéb tendencia, amelyet némelyek a népkönyvtárak működésébe bevinni próbáltak, csak hivatásuk teljesítését hátráltatta, vagy éppen lehetetlenné tette.

Az új könyvtár anyagának fejlesztése dolgában korlátozó elvek felállítását kívánja, és ez a része a tanulmányának — sajnos — mind a mai napig aktuális maradt. Az új könyvtárnak általános könyvtárnak kell maradnia, „de mint tudjuk — írja —, az általános könyvtárak összetétele is igen különböző”. Ha Budapest összes tudományos könyvtárainak dotációja *együttvéve* sem akkora, hogy a tudományok haladását csak annyira is nyomon kövessék, mint a bécsi egyetemi könyvtár egymaga, amely pedig a világ húsz legjobban dotált könyvtára közt éppen az utolsó helyen áll, — az ésszerűség azt kívánja, hogy Frankfurt a/M. példájára — általános jellegük megóvása mellett kölcsönösen határolják el munkakörüket. Itt helyezte el SZABÓ Ervin tervének azt a sarkalatos alaptételét, hogy az új könyvtár központjának, az ún. reference library-nak társadalomtudományi könyvtárnak kellene lennie, hiszen „a régi könyvtárak inkább a régi, humanisztikus tudományok irodalmával vannak felszerelve és hajlandóságuk is ezek irányába vonzza őket; a sokkal fiatalabb, de mind nagyobb szerepet játszó társadalmi tudományokkal nehezen tudnak megbarátkozni”. A „gyanúsítás”, hogy SZABÓ Ervin szocialista könyvtárral kapcsolatos Szabad Iskolát akart építtetni a szervezett munkásságnak: az *Emlékirat*nak ebben a szenvedélymentes, nyugodt érvelésével a mű egészéből egyáltalában nem kirívó részében talált táptalajt. A szavát egyre magasabbra emelő munkásságra fenekedők ebből a megtámadhatatlan gondolatsorból tépték ki a vádként alkalmazható veszélyes tervezést. Különösen az alapon, hogy az *Emlékirat* további részében és konkluzióiban, ahol azt fejti ki, hogy a *szabad tanulás jöjjön a könyvtárba*, hiszen a szabad tanításnak könyvekre van szüksége. De tehetett-e SZABÓ Ervin másként? A fővárosi könyvtárügy elemzése alapján — amelyet mintaszerű alapossággal végzett el *Emlékirat*ában — juthatott-e más konkluzióra? Példa nélkül áll a könyvtárügy történetében, hogy egy fejlődő világvárosnak nemcsak összes dolgozói és nem csupán kutató,

⁶ Kiemelés tőlem. K. B.

művelt közönsége 1910 körül egy teljesen megalapozatlan gyanúsítás alapján elesett nagy közművelődési könyvtárától.

Még néhány szó SZABÓ Ervinnek azokról a könyvtártudományi munkáiról, amelyek azokban az években keletkeztek, amikor még tovább tervezhetett és építéstartársaival, LAJTA Bélával, MÁLNAI Bélával még bízhatott abban, hogy tervezetéseikből lesz valami. A tervpályázat kiírásakor SZABÓ Ervin meghívott építész-hallgatóság előtt fejtette ki a modern könyvtárépítés elveit, ennek foglalata *A modern könyvtárépítés némely elvéről* szóló tanulmánya.⁷ Alapgondolatainak egyike az, hogy a modern nyilvános könyvtárnál különösen előtérbe lép a használat jó megoldásának problémája. Noha még a nyilvános könyvtárnak is — éppen a lehető leggyorsabb kiszolgálás érdekében — „sok olyan könyvet kell raktáron tartania, amelyek szükségességéről a nézetek eltérhetnek, mégis nyilvánvaló, hogy ez a könyvtár sokkal kisebb könyvállománnyal fogja beérhetni, mint a tudós könyvtárak”. A raktárcsökkentő törekvés irányába hat az a tényező is, hogy a hatalmas könyvtermelést már pénzügyi okokból sincs módjában befogadni, tehát a helyi szükséglet irányában specializálódik. „Ha ez talán túlzott korlátozás is, és ha éppen a specializálódás sokszor ellenállhatatlanul arra tereli a könyvtárt, hogy a maga sajátos területén nagyobb teljességre törekedjék, azért az ritkán fog bekövetkezni — írja —, hogy sok százezer vagy millió kötet elhelyezéséről keljen gondoskodnia”. A másik — építészeknek és építészekkel könyvtárt emelő könyvtárosoknak szánt — tanítása az előadásának az, hogy a modern könyvtár nyilvános jellege „a nyilvános helyiségek egész sorát követeli meg, nemcsak a raktárhoz képest relatíve, hanem abszolút is több olvasó- és dolgozótermet, mint a tudós könyvtárban vagy pláne a népkönyvtárban”. „És ha a sajátképeni nyilvános helyiségek nagy száma az épület külső és belső architektúrájára új jelleget kényszerít, a szabad oktatás céljait szolgáló helyiségek olyan terjedelme, amilyen a főváros programjában van előírva, még továbbmenő követelményt támaszt új architektúra⁸ iránt.”

1911-től 1914-ig a vajúdás állapotában leledzett a könyvtár. A hely kijelölése dolgában megtörtént egy senkit ki nem elégtítő állásfoglalás, de még nem volt döntésnek nevezhető. Az állásfoglalás (a mai Köztársaság tér déli sarka) köznap nyelven annyit jelentett, hogy a város urai nem hajlandók drága központi telket felajánlani a tervezett kultúrcentrum : a Városi Nyilvános Könyvtár és Szabad Főiskola számára. 1911 azonban még a bizakodás éve volt, s ekkor jelent meg BÁRCZY István és WIDNER Ödön *Népművelés c. folyóiratának az a külön száma*⁹ SZABÓ Ervin szerkesztésében, amely kizárólag a magyar — különlegesen a fővárosi — könyvtárügy és szabad tanítás kérdéseivel foglalkozott. A bevezető cikket (*Alma Mater* címen) IGNOTUS írta. Nem nehéz kitalálni, hogy a Fővárosi Könyvtárról szól : „amilyen már ma is, s még inkább, aminőnek lenni készül”. Második cikke a SZABÓ Erviné : *Mit olvasnak és mit olvassanak* címmel. Ismét és újra a központi, a tartalmi feladat megbeszélése, leszűrten, kitisztázottan. Lehetetlen belőle idézni, részleteket kikapni, az egészet kellene idézni ; szabatos kifejtése ama tétele igazságának, hogy „le kell mondani a modern nyilvános könyvtár könyvanyagának összeállításánál az ún. fejlett és fejletlen olvasó, az ún. magasabb

⁷ Megjelent a *Városi Szemle* 1911. februári számában.

⁸ Kiemelés tőlem. K. B.

⁹ 1911. 2. sz. 57—128. l.

és alacsonyabb fokozatok közt való megkülönböztetéséről. Rossz könyvet egyaránt olvasnak minden társadalmi osztály körében és mindenikben van fogékonyság a jó olvasmány iránt. S így a válogatásnál csak egy kritériumunk lehet: az ízlésben legfejlettebb és fogékonyságban legdifferenciáltabb olvasó szükséglete. Hadakozni ebben a remek írásában csak Werner SOMBARTtal hadakozik, aki akkoriban egy nagyon elterjedt könyvében¹⁰ a selejtes irodalom kedvelésével vádolja meg a nagyvárosi munkásokat, de ez ellen a vád ellen SZABÓ Ervin két hiteles tanút szólaltat meg: az esseni Krupp Művek könyvtárosát és a dresden-plaueni (munkáslakta kerület) könyvtárost: Walter HOFMANNt.

Múzeumi részről is felmerültek építkezési igények. A történeti múzeumot és a BÁRCZY által kezdeményezett Modern Galériát szerették volna egyesítve tető alá hozni. Múzeológusok brosrúái is sürgették ezt. SZABÓ Ervin MELLER Simonnal, a Szépművészeti Múzeum nagynevű igazgatójával beszélte meg a két, illetőleg három nagy kultúrintézet közös elhelyezésének kérdését. Így született meg *A városi múzeumok feladatai és a Fővárosi Múzeum c.* tanulmánya 1913-ban, nyilván azon megfontolás alapján, hogy a föltétlenül csak a város centrumában elhelyezhető új Székesfővárosi Múzeum és Modern Galéria a Városi Könyvtárral és Szabad Főiskolával együtt oly impozáns terv képét adná, amely más elhatározásra bírhatja a főváros urait. Úgy szól hozzá — írja —, mint laikus. Ezt a szerény megállapítást alaposan lerontja az a jól informáltság, amelyet a füzet végén felhasznált modern szakirodalomból merített. Ezt bizonyítják a tanulmány bő jegyzetei is. Tüzetesen fejti ki a múzeumok demokratizálásának módszereit és alapos tájékozottsággal tárgyalja Budapest múzeumi feladatait. Tanulmányának utolsó bekezdése árulja el vállalkozása célját. Ezt írja: „A Városi Nyilvános Könyvtár és Szabad Főiskola évek óta vajúdik. Bár az építési költségek rendelkezésre állanak és a telek is megvan, nem tud megszületni. Annak a belső ellentétnek a betege, hogy minél nagyobb szabásúnak terveztük, annál erősebben rövidítünk meg egy másik szociális érdeket, amely a *térnek*¹¹, amelyre tervezve van, további beépítése ellen tiltakozik. S maga a hely is semmiképpen sem kedvező egy *központi kultúrintézmény* számára. Vajon az az új érdek, amely a Múzeum és a Galéria létesítéséhez fűződik, a könyvtárhoz és főiskolához kapcsolódó érdekekkel együtt nem volna-e elég erős, hogy *Budapest város kultúrközpontját*, akropoliszát alkalmas és méltó helyen és formában és minél gyorsabban megteremtse?”

Ez a szép terv is tervnek maradt.

SZABÓ Ervin figyelme az egész könyvtári területet bejárta, nemcsak könyvtára sorsa érdekelte, az ország minden könyvtáráé, még akkor is, amikor már elég oka volt megbántódnia erőfeszítései megghiúsítása felett. 1913-ban — a pécsi kongresszus óta először — újra összehívták kongresszusra a magyarországi Könyvtárak és Múzeumok Szövetségét. Papiros-szervezet volt ez, arra használták fel a kultúrpolitika legfőbb intézői, hogy kicirkalmazott beszédeknek hol ebben, hol abban a városban közönségük legyen; előtte ismerkedő est, utána bankett. Ebből állt a kongresszus. SZABÓ Ervin 1913-ban az akkor megindult *Könyvtári Szemlé*ben újra hallatja harcos szavát. Megrója a Szövetség vezetőségét, hogy a kongresszusra csak vezető állás-

¹⁰ *Das Proletariat.*

¹¹ Kiemelés tőlem. K. B.

belieket hívnak meg, mintha a magyar könyvtárosoknak és múzeológusoknak nem volna mondanivalójuk. Hibáztatja, hogy szakkérdéseket nem vitatnak meg, „pedig — írja — kérdésben igazán nincs hiány. Maga az állami beavatkozás szerepe és hatása egyike a legfontosabbaknak. Ilyen még : a városi és a falusi könyvtár ; a szakkönyvtárak ; a kölcsönzés rendje és szervezete ; a kölcsöndíj ; a könyvtáros-képzés ; egységes katalogizáló szabályok ; a magyar nemzeti könyvészet ; stb. stb. Csupa égető *magyar kérdés*” ... „Ha azután ezek mellett — vagy inkább : ezek után — is van bankett, az igazán nem baj. De csak : ezek után!”

Optimizmusa törhetetlen volt. Minden legkisebb jó kezdemény fel tudta pezsdíteni a vérért vesztő ország háborús napjaiban is. Az 1916-ban megindított *Könyvtári füzetek* első száma (DIENES László : *Walter Hofmann könyvtári törekvései* c. tanulmánya) elé írt *Háborúban — a Könyvtári Füzetek* elé c. bevezetőjében ezt mondja : „A mi szegény országunkban minden jó intellektuális kérdés a mai körülmények között *inter arma* erkölcsi elégtétel és esztétikai öröm. Ha még oly szerény, még oly gyöngé, még oly részleges is, mint ez a kis vállalat. De ha egyúttal út és eszköz az energetikus imperativizmus szellemében, akkor több, akkor cselekedet, előrelépés, fejlődés. Azt hiszem, minden könyvtár-reform az. Ki merem mondani, hogy kulturális fejlődésünk : tudományos és egyéb értelmi és lelki energiáink gyarapodása ma a legszorosabban összefügg könyvtárügyünk állapotával.”

III.

Nem merítettük és nem aknáztuk ki SZABÓ Ervin könyvtártudományi örökségét, pedig ez ma már egészen a miénk. Ne felejtjük el, hogy 37 éven át senkié sem volt, gazdátlan jószág, mely igazi urára a magyar munkásosztályra várt. Nem merítettük ki és nem vontuk le sikerei és balsikerei tanulságait, még kevésbé a tanításaiban, útmutatásaiban rejelőket. Sok még itt a tennivaló, ezt a szabóervini életműnek könyvtártudományi része feletti futó szemle után még jobban érezzük, mint valaha.

Ki tudná lényének minden vonását : a tudósét, a könyvtárosét, a publicistáét, a legigazabb ügyek propagandistájáét, a forradalmárét úgy felrajzolni, hogy ennek az igazi embernek a portréja teljesen álljon előttünk. Ki szolgáltatathatna Neki igazságot? Talán SZABÓ Ervin megírandó nagy életrajza, vagy amire szerencsétlen politikai és társadalmi viszonyok között nem telett erejéből, mindaz a kulturpolitikai terv és szándék, amely egész életét betöltötte : feltámadjon munkásosztályunk forradalmában.

KÓHALMI BÉLA

A könyvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban

A nagymultú magyar könyvkultúra a két világháború között visszamaradt az európai fejlődéstől. Ez a jelenség különösen a közművelődési könyvtárügy területén volt szembetűnő. Az első világháború előtt megindított könyvtáralapító mozgalom nem folytatódott. A HORTHY-korszak félmillió kötetet tartalmazó 1629 népkönyvtáranak többsége alig működött, a legtöbb városi könyvtárunk is csak vegetált. Néhány vidéki városi könyvtártól eltekintve (Debrecen, Sopron) modern értelemben vett közművelődési könyvtárnak csak a Fővárosi Könyvtárat és 13 fiókját lehetett tekinteni.

Mint hogy falusi könyvtáraink a második világháború végén szinte kivétel nélkül elpusztultak, a városi könyvtárak pedig sem méretükben, sem pedig a bennük levő állomány minősége tekintetében nem feleltek meg szocializmust építő népünk rohamosan növekvő művelődési igényeinek, mai közművelődési könyvtári rendszerünket az utolsó 10 évben kellett megteremtteni.

Ebben az időszakban a közművelődési könyvtárak fejlődése valóban rohamos volt. A vidéki állami hálózat könyvtárainak száma 1949-től 1953-ig 499-ről 3868-ra emelkedett, a fővárosi kerületi könyvtárak száma ugyanebben az időben 22-ről 41-re. A szakszervezeti könyvtárak fejlődése 1947-ben kezdődött, számuk 1955 végéig 6500-ra nőtt.

1953-ig tehát jelentős mennyiségi fejlődés jellemezte könyvtárainkat.

A vidéki hálózat képe 1953 végén — amikor a mai kiépülés nagyjából befejeződött, — a következő:

	Állomány (1000)	Olvasók (1000)	Forgalom (1000)
1951.....	914	135	1778
1952.....	1700 86%	342 153%	5059 186%
1953.....	2223 30%	502 47%	8750 73%

Már ez a néhány, kezdeti időből származó és nem elég pontos adat is rámutat arra a törvényszerű összefüggésre, ami az állomány, az olvasók száma, valamint a könyvforgalom változása között fennáll. Nagy mennyiségű friss könyvállomány beáramlása a könyvtárakban általában az olvasók számának és a forgalomnak ugrásszerű emelkedését vonja maga után mindaddig, amíg az olvasók száma a lakosság egy bizonyos százalékát el nem éri. (Ez a százalék a lakosság általános műveltségi állapotától is függ; nálunk

az eddigi tapasztalatok szerint a könyvtárakba könnyen bevonható olvasótábor a lakosság 10—20%-a között mozog.)

A könyvvállomány fejlődésének nem kielégítő üteme azonban — bár némi időbeli eltolódással — ugyancsak törvényszerűen jelentkezik az olvasók számának és a forgalomnak stagnálásában, sőt csökkenésében. Minthogy az olvasók és a forgalom emelkedésének üteme ebben az időszakban sokkal gyorsabb volt, mint az állomány fejlődése, ez a tény azt is jelezte, hogy a meglévő igények nagyok, s ezek kielégítése nagyon fontos művelődéspolitikai feladat. Éppen a fent vázolt törvényszerű összefüggés alapján kell a továbbiakban megvizsgálnunk, hogy közművelődési könyvtáraink állománya a legutolsó években kielégítő méretekben fejlődött-e, lépést tartott-e a szocializmust építő társadalmunk valóságos igényeivel.

A vizsgálat alapjául az 1953. évtől számított időszakot vesszük. Ez az az időpont, amikorra közművelődési könyvtáraink számszerű fejlődése nagyjában befejeződött. Ezt az időszakot közművelődési könyvtárügyünk legtöbb területén figyelemre méltó minőségi fejlődés jellemezte. A megyei könyvtárak jelentős intézményekké nőttek, megszilárdult a járási könyvtári hálózat is. A fővárosi kerületi könyvtárak szívós, megbízható munkát végeztek a főváros lakosságának könyvtári ellátásában, bár kereteik mind korszerűtlenebbé váltak az általános helyszűke, az olvasótermek hiánya, a gyermekrészlegek fogyatékos kiépülése miatt. A szakszervezeti könyvtárak munkájának minőségi javulása különösen az utolsó két évben szembetűnő. Egyre inkább kialakul modern hálózati rendszerük és tervszerű könyvellátásuk a Szaktanács egyre fokozódó figyelme és szakszerű irányítása következtében.

A kedvező minőségi fejlődés ellenére mind a közművelődési könyvtárosok, mind pedig az irányító szervek előtt egyre világosabbá vált, hogy az egyre kisebbedő anyagi ellátás és a célnak még mindig nem minden tekintetben megfelelő szervezet miatt évről-évre csökkent a fejlődés üteme, sőt egyes helyeken a stagnálás vagy a visszaesés jelei mutatkoztak. Mindenekelőtt a könyvvállomány fejlődése terén jelentkeztek a bajok. Jelentkeztek azonban szervezeti problémák is. Járási hálózatunk befejezetlen maradt, mintegy húsz járási székhelyen nem alakult meg a járási könyvtár, a falusi könyvtárak szervezeti fejlődése pedig megakadt, és legtöbbjük máig sem vált a községi tanácsok intézményévé.

Látva e jelenségeket, az Országos Könyvtárügyi Tanács állománykérdésekkel foglalkozó szakbizottsága az elmúlt év végén vizsgálat alá vette a közművelődési könyvtárak állományának fejlődését, igénybevételét, állapotát. A tanulmányozás során rögtön kítűnt, hogy részletesebb elemző vizsgálat számára nem állnak rendelkezésre megfelelő statisztikai adatok¹. Emiatt a szakbizottság új országos adatgyűjtést végzett. Az új felmérés adatai sem teljesen megnyugtatóak, s a régebben gyűjtött statisztikai adatok-

¹ A könyvtárak régebbi statisztikai jelentései a könyvek rongálódására, elveszésére, főlőpéldányokra nézve nem tartalmaztak adatokat. A falusi (letéti) könyvtárak állományra, olvasólétszámra és forgalomra vonatkozó régi adatait pedig összehasonlítás céljára nem lehetett használni, mert a központi könyvtárak csak azon könyvtárak adatait terjesztették fel az O. M. (N. M.) statisztikai osztálynak, amelyek az adatszolgáltatás időpontjáig jelentést küldtek. 1954-ben pl. a falusi könyvtáraknak csak 82,2%-áról, 1955-ben 95%-áról, 1956-ban pedig 77,9%-áról futottak be jelentések.

hoz viszonyítva több területen jelentősen eltérnek². Ezek az eltérések arra mutatnak, hogy közművelődési könyvtáraink statisztikai nyilvántartása és adatszolgáltatása még ma sem teljesen megnyugtató, és a fővárosi hálózatot kivéve még sok a javítani való. A továbbiakban tehát a szakbizottság által megejtett felmérés adatait használjuk fel, az 1957. évre vonatkozó adatokat pedig a Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai osztálya bocsájtotta rendelkezésünkre.

Az állomány számszerű fejlődése az egyes hálózatokban

Mielőtt az állománynak, az olvasók számának és a forgalomnak egymáshoz való viszonyát vizsgálánk, külön is érdemes megnéznünk, hogyan fejlődött a könyvtárak állománya közművelődési könyvtárrendszerünk egészében, illetve az egyes könyvtártípusokban.

Közművelődési könyvtáraink minden típusában szembetűnik az állományfejlesztés ütemének állandó, rohamos csökkenése. (*L. az 1. sz. táblázatot*). A változás üteme a három hálózatban együttesen:³

1953—54 között	23%
1954—55 között	10%
1955—57 között	—4% (4% tényleges állománycsökkenés!)

A valóságos állománycsökkenés oka részben az 1949—53-as évek könyvkiadási politikájában s ennek következtében fellépő helytelen állománygyarapításban keresendő. Könyvtáraink állománya éppen azokban az években fejlődött a legerősebb ütemben, amikor könyvkiadásunkat az jellemezte, hogy viszonylag kevés fajta művet adtak ki igen magas példányszámban. Emiatt a Népkönyvtári Központ is igen nagy példányszámban küldött szét azonos műveket a vidéki hálózatba. Hasonló volt a fejlesztés jellege a Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtáraiban és a szakszervezeti könyvtárakban

² Az eltérések mértékére példa: az 1956. év állományadatai: (ezrekben)

	M. M. stat. adata:	1957. évben végzett felmérés adata:
Megyei könyvtárak állománya	607,1	579,9
Járási könyvtárak állománya	632,2	624,1
Városi könyvtárak állománya	115,4	115,4
Ónálló községi könyvtárak állománya	252,4	254,0
Letéti könyvtárak állománya	1183,2	1620,2

A legszembetűnőbb az eltérés a letéti könyvtárak esetében. Itt ugyanis a minisztérium adatai között egyrészt nem szerepel minden falusi könyvtár adata, másrészt a járási és a megyei könyvtárak raktárában levő letéti állomány. Egyébként a letéti állománynak a központi könyvtárak raktárában levő része bizonytalanná teszi a falusi könyvtárakra vonatkozó helyzetképet. Az elmúlt években ugyanis a hálózati központok ezen állományrész tekintetében nem folytattak egységes gyakorlatot. Egyes könyvtárak a falusi állományhoz sorolták ezt az állományrészt, egyesek nem. Egyes megyei könyvtárak viszont nem tartották pontosan nyilván a falvakban levő, a helyi tanács tulajdonában levő ún. törzanyagot (a régi könyvtár maradéka, helyi vásárlásból, egyéb könyvtárak beolvastásából származó anyag stb.).

³ A szakszervezeti könyvtárak 1956. évre szóló adatszolgáltatása rendkívül hiányos volt, s ezért mindenütt, ahol szakszervezeti könyvtárak adatai is szerepelnek, ki kellett hagyni az 1956. évet.

A közművelődési könyvtárak állományának alakulása (1000 kötet)

1. táblázat

Év	Vidéki áll. hálózat	** %	*** Ütem	Fővárosi hálózat	%	Ütem	Áll. közműv. hálózat	%	Ütem	Szakszerv. hálózat	%	Ütem	Közműv. hálózatok együtt	%	Ütem
1953.....	1968,2	100	—	611,2	100	—	2579,4	100	—	3227,0	100	—	5806,4	100	—
1954.....	2735,3	139	139	701,7	115	115	3437,0	133	133	3689,9	114	114	7126,9	123	123
1955.....	3056,2	155	112	743,8	122	106	3800,0	148	111	4054,6	123	110	7854,6	135	110
1956.....	3193,6	162	104	810,3	133	109	4003,9	155	105	—	—	—	—	—	—
1957*	3032,4	153	95	829,5	136	102	3861,9	150	96	3703,6	115	91	7565,5	130	96
1957*	3637,0	185	114	829,5	ua.	ua.	4466,5	174	112	3703,6	ua.	ua.	8170,1	141	104

Az állomány alakulása a vidéki hálózat egyes könyvtártípusaiban (1000 kötet)

2. táblázat

Év	Megyei könyvtárak	%	Ütem	Járásai könyvtárak	%	Ütem	Városi könyvtárak ****	%	Ütem	Önálló községi könyvtárak	%	Ütem	Letéti könyvtárak	%	Ütem
1953.....	300,5	100	—	416,1	100	—	64,4	100	—	107,8	100	—	1079,4	100	—
1954.....	388,6	129	129	507,3	122	122	85,2	132	132	220,7	205	205	1533,5	142	142
1955.....	486,3	162	120	571,0	137	113	105,2	163	123	262,9	244	119	1630,8	151	106
1956.....	579,9	193	119	624,1	150	109	115,4	179	110	254,0	236	96	1620,2	150	99
1957*	653,7	218	113	678,3	163	109	129,4	201	112	255,4	237	101	1315,6	122	81
1957*	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1920,2	178	119

* A felső számsor a vidéki hálózatban levő állományt a letéti raktárakban bentlevő állomány nélkül, az alsó azzal együtt mutatja.
 ** Az 1953. év százalékában. *** Az előző év százalékában. **** Minden adat a Szegedi Somogyi Könyvtár nélkül.

is. Ebben az időben folyt a műhelykönyvtárak nagymérvű szervezése is. Ezekbe a 100—300 kötetes könyvtárakba nagyjából ugyanazok a művek kerültek, és összevonásuk után egy-egy nagyobb szakszervezeti könyvtárban nagyon sok műből 30—40 azonos példány is összegyűlt.

A valóságos állománycsökkenés tehát nem azt jelenti, mintha közművelődési könyvtáraink az elmúlt évben nem gyarapították volna állományukat, hanem azt, hogy a központi könyvtárak sok fölüspéldányt és elavult könyvet vontak ki a könyvtárakból. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a SzOT ezek tárolására központi fölüspéldányraktárakat hozott létre. A fölüspéldányraktárak állományát kimutatásunk nem tartalmazza.

A szakszervezeti könyvtárak területén a fölüspéldányok kivonása olyan mértékű volt, hogy az 9%-os állománycsökkenést okozott. Vidéki állami hálózatunkban ezideig még nem hoztunk létre fölüspéldányraktárakat. A letéti könyvtárak elavult és fölüspéldány-anyaga az utolsó években (néha helyszűke, vagy helytelen, vagy hibás művelődéspolitikai megfontolás miatt néha túlzott mértékben is) a megyei és a járási könyvtárak letéti raktáraiba került. Mivel ez az állomány a valóságban nincs a falusi könyvtárakban, fenti számsor ezt az állományrészt nem tartalmazza. Az 1. és 2. sz. táblázatban azonban a közművelődési könyvtárak állományát ezzel a 604 600 kötettel együtt is feltüntettük. Ha ezt az állományrészt beszámítjuk a közművelődési könyvtárak tényleges állományába, a kép sokkal kedvezőbb lesz, mert akkor a 4%-os csökkenés helyett 4%-os gyarapodás mutatkozik 1955—1957 között. A kép azonban még így is a fejlődés ütemének rohamos csökkenését mutatja. A fejlődés ütemének csökkenéséhez, amint arra később még rátérünk, a fent említett legfőbb okon kívül az egyes állományrészek túlzott igénybevétele következtében előállott rongálódás, valamint az 1956. év ellenforradalmi eseményei során okozott könyvpusztítás is hozzájárult.

Ha vidéki közművelődési könyvtáraink fejlődését egybevetjük a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fiókhálózatának fejlődésével, szembeűnő, hogy a vidéki könyvtárak állományának százalékos emelkedése 1953—1957 között jóval magasabb, mint a fővárosi könyvtáraké. A fővárosi hálózat állomány-emelkedése 36%, a vidéki hálózaté 53%. (A letéti raktárak anyagával pedig 85%.) Ez természetes jelenség, minthogy a viszonylag régebbi alapítású fővárosi könyvtárakhoz viszonyítva a vidék új alapítású könyvtárai erőteljesebb fejlesztést kívántak meg. Ha azonban a fejlődés ütemét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az ütem a vidéki könyvtárak területén rohamosabban csökken, mint a fővárosi hálózatban, ami könyvtárpolitikánkban a vidék fokozatos háttérbeszorulását mutatja.

A fejlődés üteme a vidéki és a fővárosi hálózatban :

	Vidéki hálózat	Fővárosi hálózat
1953—54.....	39	15
1954—55.....	12	6
1955—56.....	4	9
1956—57.....	—5	2

(A vidéki hálózatba a letéti raktárakban levő anyagot nem számítottuk be.)

Még jelentősebb különbségek mutatkoznak az állomány fejlődésének ütemében, ha az egyes vidéki hálózatokat hasonlítjuk össze :

	Megyei könyvtárak	Járásai könyvtárak	Városi könyvtárak	Letéti könyvtárak
1953—54.....	29%	22%	32%	42%
1954—55.....	20%	13%	23%	6%
1955—56.....	19%	9%	10%	— 1%
1956—57.....	13%	9%	12%	—19%

Vidéki könyvtáraink közül a megyei könyvtárak állományának fejlődési üteme kedvező. Nagymértékben járult hozzá ehhez, hogy a legutóbbi évi 73 800 kötetnyi állománygyarapodásukból 23 375 kötet, azaz az egész gyarapodás 32%-a az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztójától származik. Ez az állományrész igen fontos ugyan a vidéki tudományos kutatás szempontjából, de nem tömegigény kielégítésére szolgál.

Művelődéspolitikánk 1953—56 közötti eltorzulását mutatja, hogy minél inkább a kisebb települések felé haladunk, annál inkább csökken a fejlődés üteme. A falu elhanyagolását még szembeszökőbbé teszi az a körülmény, hogy a városokban az állami közművelődési könyvtárakon felül szakszervezeti könyvtárak is működnek. (Ha a letéti raktárakban levő állományt úgy tekintenők, mintha az a falusi könyvtárakban lenne, az 1956—57-es év 19% csökkenés helyett ugyanannyi emelkedést mutatna. Még akkor is feltűnő azonban a falusi letéti könyvtárak állományfejlődésének lemaradása az egyes közművelődési könyvtárakkal szemben, ha feltételezzük, hogy a letéti raktárak mai anyagának egy része gondos válogatás után visszakerül a falusi könyvtárakba.)

Mivel a minisztérium régebbi statisztikai kimutatásai kizárólag a falusi könyvtárakban levő letéti anyagot és a falusi könyvtárak saját állományát foglalták magukban (L. 1. sz. jegyzet), a letéti könyvtárak valóságos állomány-növekedése hozzávetőlegesen megállapítható a Művelődésügyi Minisztérium statisztikai osztályának adataiból. Az 1955. és 1957. év adatszolgáltatása viszonylag teljes volt (1955-ben a letéti könyvtárak 95%-a, 1957-ben pedig 98%-a szolgáltatott adatot). Ha a 3%-os eltéréstől származó hibától eltekintünk, a letéti könyvtárak állományfejlődése a következő :

a falusi könyvtárakban levő állomány (ezekben)

1955 végén 1265

1957 végén 1316 104%

Az adatok évi 2%-os fejlődést mutatnak. Mivel az 51 000 kötetnyi szaporulat 3 813 könyvtár között oszlik meg, a letéti könyvtárak valóságos állomány-növekedése könyvtáranként országos átlagban az évi 10 kötet alatt mozog.

Ha a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárak állományának számszerű fejlődését a *vidéki hálózat egészéhez* mérjük, az összehasonlítás a főváros javára dől el. Ha azonban azt is figyelembe vesszük, hogy a főváros lakosságának száma rohamosan nőtt, nem lehetünk megelégedve a fővárosi könyvtárak állományfejlődésével.

Hasonlítsuk össze mindazon könyvtártípusok 1953—1957 közötti állományfejlődését, amelyekben főhivatású könyvtárosok működnek:

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kerületi könyvtárai	36%
Megyei könyvtárak	118%
Járási könyvtárak	63%
Városi könyvtárak (Szegedi Somogyi Könyvtár nélkül)	101%
Önálló községi könyvtárak	137%

Igaz, hogy a vidéki könyvtárak néhány régi városi könyvtár kivételével alig néhány éves múltra tekintenek vissza, természetes tehát, hogy állományuk százalékos gyarapodása magasabb. De ha azt is tekintjük, hogy a budapesti kerületi könyvtárak túlnyomó többsége is új alapítású, fejlődési ütemük nem kielégítő. Ha a főváros könyvellátása nem javul, nem kell csak néhány esztendő, és a nagymúltú fővárosi hálózat lemarad fejlődésben a vidéki városok könyvtárai mögött. Ennek jelei egyes területeken már ma is mutatkoznak.

Az állomány, az olvasók és a forgalom viszonya

Az az ismert törvényszerűség, hogy az állomány nem kielégítő növekedése kedvezőtlenül hat az olvasók és a forgalom alakulására, igen élesen mutatkozik meg közművelődési könyvtáraink utolsó öt évének számadataiban, ahol az állomány emelkedésének csökkenő üteme mindenütt maga után vonta az olvasók számának és a forgalomnak csökkenő ütemét.

Hasonlítsuk össze az állomány fejlődését az olvasók számának és a forgalomnak alakulásával az állami közművelődési hálózatokban: (l. a 3—6. sz. táblázatot)⁴

	Állomány	Olvasó	Forgalom
1953—54.....	33%	20%	28%
1954—55.....	11%	18%	18%
1955—56.....	5% ⁵	—10%	—4%
1956—57.....	—4%	—2%	—8%

Az utolsó öt év adatai szerint az állomány emelkedésének lassuló üteme az olvasók számának és ezzel együtt a forgalom ütemének nagyobbmértvű csökkenését vonta maga után olyannyira, hogy az utolsó két év adatai már mind az olvasók száma, mind pedig a forgalom tekintetében nem a fejlődés ütemének gyengülését mutatják, hanem valóságos számbeli csökkenést.

⁴ Bár táblázataink a szakszervezeti könyvtárak adatait is magukban foglalják, a továbbiakban ezek elemzésével nem foglalkozunk, mert az olvasók számára és a forgalomra vonatkozó régebbi adatszolgáltatásuk meglehetősen bizonytalan volt, és sokszor becsléseken alapult. Ezekből megbízható következtetéseket nem lehet levonni.

⁵ Az 1956—57. év állományadata azért mutat tényleges csökkenést, mert a letéti raktárakban összegyűlt anyagot oda nem számították be. Azzal együtt —4% helyett az állománygyarapodás üteme +12%.

3. táblázat Az olvasók számának alakulása a közművelődési hálózatokban (1000 olvasó)

Év	Vidéki áll. hálózat	%	Útem	Érővárosi hálózat	%	Útem	Áll. közműv. hálózat	%	Útem	Spakiszerv. hálózat	%	Útem	Közműv. hálózatok együtt.	%	Útem
1953.....	491,4	100	—	101,8	100	—	593,2	100	—	505,0	100	—	1098,2	100	—
1954.....	604,3	123	123	106,9	105	105	711,2	120	120	524,0	104	104	1235,2	112	112
1955.....	723,0	147	120	113,0	111	106	836,0	141	118	543,0	108	104	1379,0	126	112
1956.....	635,1	129	88	116,2	114	103	751,3	127	90	—	—	—	—	—	—
1957.....	625,9	128	99	112,9	111	97	738,8	125	98	632,0	135	126	1420,8	129	163

4. táblázat Az olvasók számának alakulása a vidéki hálózat egyes könyvtár típusaiban (1000 olvasó)

Év	Megyei könyvtárak	%	Útem	Járásai könyvtárak	%	Útem	Városi könyvtárak	%	Útem	Önálló községi könyvtárak	%	Útem	Leletési könyvtárak	%	Útem
1953.....	61,6	100	—	84,0	100	—	15,8	100	—	6,1	100	—	324,0	100	—
1954.....	68,4	111	111	88,3	105	105	18,4	116	116	66,6	1108	1108	362,7	112	112
1955.....	73,6	119	108	101,8	121	115	21,0	133	114	75,5	1256	113	451,0	139	124
1956.....	68,5	111	93	96,1	114	94	20,1	127	96	56,8	945	75	393,6	121	87
1957.....	67,9	110	99	90,2	107	94	19,5	123	97	47,6	792	84	400,7	124	102

5. táblázat
A forgalom alakulása a közművelődési hálózatokban (1000 kötet)

Év	Vidéki áll. hálózat	%	Ütem	Fővárosi hálózat	%	Ütem	Áll. közműv. hálózat	%	Ütem	Szakiszerv. hálózat	%	Ütem	Közműv. hálózatok együtt	%	Ütem
1953.....	8 560,0	100	—	3004,7	100	—	11 564,7	100	—	5563,0	100	—	17,127,7	100	—
1954.....	11 744,6	137	137	3109,0	103	103	14 853,6	128	128	6695,6	120	120	21 549,2	126	126
1955.....	14 250,1	166	121	3325,2	111	107	17 575,3	152	118	7705,4	139	115	25 280,7	148	117
1956.....	13 696,1	160	96	3254,1	108	98	16 950,2	147	96	—	—	—	—	—	—
1957.....	12 576,4	147	92	2984,5	99	92	15 560,9	135	92	4933,0	89	64	20 493,9	120	81

6. táblázat
A forgalom alakulása a vidéki hálózat egyes könyvtáptípusaiban (1000 kötet)

Év	Megyei könyvtárak	%	Ütem	Járdási könyvtárak	%	Ütem	Városi könyvtárak	%	Ütem	Önálló községi könyvtárak	%	Ütem	Islelti könyvtárak	%	Ütem
1953.....	1800,5	100	—	1933,5	100	—	371,0	100	—	82,4	100	—	4372,2	100	—
1954.....	1936,3	108	108	2755,9	143	143	534,0	144	144	1081,2	1312	1312	5437,1	124	124
1955.....	2140,3	119	111	3292,3	170	119	608,0	164	114	1 726,9	2096	160	6482,7	148	119
1956.....	2092,1	116	98	3227,4	167	98	676,4	182	111	1646,7	1998	95	6062,5	139	93
1957.....	2114,7	117	101	3072,0	159	95	675,6	182	100	1448,7	1758	88	5265,4	120	87

A helyzet ilyen irányú alakulásához az 1956. év eseményei is erősen hozzájárultak, de a jelenséget kizárólag ezzel magyarázni rendkívül félrevezető volna.

A jelenség általános, és minden közművelődési könyvtártípusban külön-külön is megmutatkozik (*l. a 7. sz. táblázatot*). Az összehasonlító táblázat azt is igazolja, hogy ott, ahol az állomány fejlődés-üteme viszonylag gyorsabb (megyei és vidéki városi könyvtárak), ott a forgalom az olvasók számának utolsó két évi csökkenése mellett is megtartotta régebbi szintjét. A letéti könyvtárak ellenben hiába tartották meg olvasóikat, forgalmuk mégis rohamos esést mutat, jelezve, hogy ebben a könyvtártípusban a könyvellátás mélyen

7. táblázat

	Fővárosi hálózat			Megyei könyvtárak			Járási könyvtárak			Városi könyvtárak			Letéti könyvtárak		
	Áll. %	Olv. %	Forg. %	Áll. %	Olv. %	Forg. %	Áll. %	Olv. %	Forg. %	Áll. %	Olv. %	Forg. %	Áll. %	Olv. %	Forg. %
1953—54.....	15	5	3	29	11	8	22	5	43	32	16	44	42	12	24
1954—55.....	6	6	7	20	8	11	13	15	19	23	14	14	6	24	19
1955—56.....	9	3	-2	19	-7	-2	9	-6	-2	10	-4	11	-1	-13	-7
1956—57.....	2	-3	-8	13	-1	+1	9	-6	-5	12	-3	0	-19	+2	-13

az igények alatt van. A letéti könyvtárak olvasólétszámának 1957. évi 2%-os növekedése, ugyanakkor a forgalom 13%-os csökkenése látszólag ellentmond egymásnak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy minden olyan könyvtárban, ahol beiratási díjat nem szednek, még akkor is fenn lehet tartani, sőt emelni lehet az olvasók számát, ha a könyvtár állománya nem tudja kielégíteni az igényeket. Ugyanez a jelenség tapasztalható pl. a szakszervezeti könyvtárak területén, ahol az 1957. évi adatok szerint az olvasók száma az utolsó évben 26%-kal nőtt, a forgalom ellenben 36%-kal csökkent! A falusi könyvtárakban egyébként az olvasók számának növekedését — mint később látni fogjuk, — a gyermekolvasók arányszámának növekedése kíséri. A felnövekedett lakosság száma állandóan fogy a falusi könyvtárakban. Miután azonban a falusi könyvtárak túlnyomó többsége pedagógus, érthető, hogy a könyvtárakba beiratkozott tanulók még akkor sem hagyják el a könyvtárat, ha az már nem is tudja igényeiket megfelelően kielégíteni.

Az állomány megoszlása és igénybevétele

Mint hogy a közművelődési könyvtárak az elmúlt években (a letéti könyvtárakat kivéve) forgalmuk adatait az állomány négy fő ágának megfelelően adták meg (társadalomtudományi művek; egyéb ismeretterjesztő irodalom; szépirodalom; ifjúsági irodalom), az 1957. évben végzett országos állományfelmérés is ezeket az adatokat gyűjtötte össze és vetette egybe az azonos tartalmú állománycsoportokkal. (*L. a 8. sz. táblázatot.*)

Az állomány és a forgalom megoszlása 1956-ban

a) Vidék

	Állomány	Forgalom	Állomány	Forgalom
	1000 kötetben		% -ban	
Társadalomtudományi irodalom	497	241	15,6	1,6
Egyéb ismeretterjesztő	734	1141	23,0	8,2
Szépirodalom	1486	7481	46,5	54,9
Ifjúsági irodalom	476	4833	14,9	35,3
Összesen	3193	13 696	100	100

b) Főváros

	Állomány	Forgalom	Állomány	Forgalom
	1000 kötetben		% -ban	
Társadalomtudományi irodalom	127	69	15,8	2,1
Egyéb ismeretterjesztő	191	544	23,4	16,7
Szépirodalom	366	1926	45,2	59,1
Ifjúsági irodalom	126	715	15,6	22,1
Összesen	810	3254	100	100

c) Együtt

	Állomány	Forgalom	Állomány	Forgalom
	1000 kötetben		% -ban	
Társadalomtudományi irodalom	624	310	15,6	1,8
Egyéb ismeretterjesztő	925	1685	23,1	9,9
Szépirodalom	1852	9407	46,2	55,6
Ifjúsági irodalom	602	5548	15,1	32,7
Összesen	4003	16 950	100	100

Az említett állománycsoportok arányai feltűnően egyeznek a fővárosi és a vidéki könyvtárakban. Az állomány megoszlása is megfelelőnek látszik, miután az ifjúsági és a szépirodalmi művek együttes száma az állománynak több mint 60%-át, a társadalomtudományi és politikai művek száma pedig az

egész állománynak több mint a 15%-át teszi ki. A társadalomtudományi, politikai irodalom aránya a megyei könyvtárakban a legmagasabb (17,3%) a felnőtt szépirodalom aránya minden könyvtártípusban elég kedvező. Ha azonban a forgalommal vetjük össze az állományt, rögtön kitűnik, hogy annak összetételében komoly baj van. Az ismeretterjesztő irodalom forgalmának aránya minden közművelődési könyvtárban — a külföldi könyvtárakban is — jóval alatta marad a szépirodalom forgalmának, de az állományban elfoglalt arányaihoz viszonyítva is. Ennek oka általában az, hogy az ismeretterjesztő irodalomnak csak kisebb részét használják széles olvasórétegek (útleírások, regényes életrajzok stb.). Lehetetlen kívánság volna tehát, hogy a társadalomtudományi vagy az egyéb ismeretterjesztő irodalom forgalmának arányai megfeleljenek az állomány arányainak. Ha azonban mindezt figyelembe vesszük is, azt kell megállapítanunk, hogy nálunk az állomány és az igénybevétel arányai egyes szakokban (társadalomtudomány, politikai irodalom, ismeretterjesztő irodalom egyes szakjai) annyira eltolódtak az igénybevétel rovására, hogy ebből a jelenségből az egyes állományrészek meg nem felelő összetételére kell következtetnünk.

A társadalomtudományi-politikai irodalom aránya a forgalomhoz viszonyítva :

	Állomány	Forgalom
a) Vidéki könyvtárakban.....	15,6%	1,6%
b) Fővárosi Szabó Ervin kerületi könyvtárakban ..	15,8%	2,1%

A fenti számok túlságosan alacsony igénybevételre mutatnak. Falusi könyvtárak forgalmukról nem adnak részletező adatot. Egyes letéti könyvtárak elemző vizsgálata azonban az irodalom e csoportjának alig számbavehető igénybevételét mutatja. (Az a különbség is, ami a főváros és a vidék forgalmában a vidék hátrányára jelentkezik, főleg a falusi könyvtárak miatt van.)

Miután ez az anyag a leginkább hivatott a politikai történések gyors nyomonkövetésére, kommentálására, a tömegek ideológiai tájékoztatására, nevelésére, mint ilyen, az állomány egyik legfontosabb része. A szoros értelemben vett politikai irodalom éppen aktualitása miatt a leginkább ki van téve az elavulásnak. Amennyire fontos tehát, hogy a könyvtárak az időszerű politikai kiadványokat lehetőleg gyorsan megszerezzék, éppen olyan fontos lenne központilag gondoskodni arról, mi történjék az elavult, idejét múlt ilyenfajta kiadványokkal.

A vizsgálatok azt igazolták, hogy az *időszerű* politikai kiadványok forgalma megfelelő. Az elavultak azonban (főleg a sok broszúra) olyan teherterételt jelentenek, amelyek azt a megtévesztő látszatot keltik, mintha a politikai irodalom iránt a közművelődési könyvtárakban általában nem volna elégitő érdeklődés. Nagyobb könyvtárak általában minden aktuális politikai művet beszereznek. A megyei és a járási könyvtáraknak a letéti állomány fejlesztésére szolgáló költségvetési hitele azonban olyan alacsony, hogy a legtöbb falusi könyvtárunkban alig található meg az időszerű politikai irodalom, a meglevő politikai tárgyú művek jó része pedig elavult.

Éppen a politikai irodalom példája igazolja a legélesebben, hogyha el tudjuk látni a könyvtárat aktuális, friss művekkel, akkor megvan a könyvtár

társadalomformáló hatása, ha nem, a könyvtár holt anyagok tárháza lesz, és művelődéspolitikai szempontból jelentéktelen tényezővé zsugorodik. A falun található ideológiai irodalom egy része olyan színvonalú, hogy falusi lakosságunk jelentős hányada meg sem érti. Hiába lenne elegendő tehát számszerűleg ez a könyvanyag, társadalmi hatása falun igen csekély.

A társadalmi-politikai irodalom többi részéről (a közművelődési könyvtárak ebbe az állománycsoportba sorolják az 1, 2, 3 és 92—99 szakot) itt csak annyit jegyzünk meg, hogy éppen azok a szakcsoportok, amelyek a legnagyobb érdeklődést váltanak ki, igen hiányosak a könyvtárak túlnyomó részében, nem utolsósorban a könyvkiadás hibájából. Különösen a kisebb (falusi és üzemi) könyvtárak számára egyáltalán nincsenek jól, egyszerű nyelven megírt újszerű magyar és világtörténeti művek, nincsenek megfelelő kultúrtörténeti, életrajzi, néprajzi művek. Kevés olyan munka található falusi könyvtárainkban, amely alkalmas arra, hogy parasztságunk művelődési alapjait lerakja. Könyvkiadásunk eddig nem eléggé nézte a falu igényeit.

Az ismeretterjesztő irodalom aránya az állomány egészéhez viszonyítva és a forgalom arányai:

	Állomány 1956-ban	Forgalom 1956-ban
Vidéki könyvtárakban.....	23,0%	8,2%
Fővárosi Szabó Ervin kerületi könyvtárakban.....	23,4%	16,7%

Az ismeretterjesztő irodalom igénybevétele a fővárosban több mint kétszerese a vidékinek, ami a főváros dolgozóinak változatosabb igényén kívül a fővárosi könyvtárak ismeretterjesztő irodalmának jobb összetételére is mutat. Meg kell még jegyeznünk azt is, hogy a megyei és egyes járási könyvtárak ismeretterjesztő állományában sok olyan mű is helyet foglal, amely már a tudományos kutatás szempontjából (helytörténeti jellegű anyag) és nem közművelődési szempontból jelentős. Ide számít az a jelentős könyvmennyiség is, amelyet a megyei és a kiemelt járási könyvtárak az OSzK Könyvelosztójától kapnak.

A természettudományos, az egészségügyi, a művészeti, az irodalomtudományi munkák iránt mindenütt megvan az érdeklődés, ahol az olvasók érdeklődésének megfelelő gyűjteményrészlegek alakultak ki. A legkisebb e szakok forgalma a falusi könyvtárakban, ami azonban egyáltalán nem magyarázható a falusi lakosság alacsonyabb műveltségi színvonalával. Inkább azzal, hogy a faluba került irodalom — különösen a természettudományi szak — jórészt elavult, az egyéb szakokban pedig nincsenek meg a falu igényeinek megfelelő népszerű könyvek.

Nagyobb könyvtáraink művészeti és irodalomtudományi könyvekkel elég jól el vannak látva, hiányok inkább régebbi könyvkiadásunk hibáiból adódnak. A falu pl. hiányolja a nagy magyar írók életéről és műveiről szóló színes, színvonalas, népszerű nyelven megírt, illusztrált könyveket.

A földrajz az egyik legnépszerűbb szak ott, ahol megfelelő anyag van. Az elemző vizsgálatok azt mutatták, hogy egyes Szabó Ervin kerületi könyvtárakban az ismeretterjesztő irodalom felét ez a szak teszi (főként útleírások). Az utolsó évek könyvkiadási politikája javulást hozott ezen a téren, ez a javulás azonban kis mértékben érezhető meg falun. Falun igen keresik a magyar tájra,

magyar földre vonatkozó népszerű kiadványokat. Tervszerűen összeállított e fajta gyűjtemény jóformán egy falusi könyvtárban sincs.

A technikai és mezőgazdasági könyvekről külön is kell szólnunk. Az elmúlt években iparunk technikai színvonalának emelése érdekében igen sok technikai könyvet vittünk be a közművelődési könyvtárakba. A forgalom vizsgálata azonban mindenütt azt mutatja, hogy a szakemberek (szakmunkások) jóformán alig használják ezeket. (Pl. a bányavidékeken alig keresik a bányászati szakkönyveket, nem keresik továbbá a kőműves, a lakatos stb. szakmákra vonatkozó műszaki könyveket.) Ellenben igen népszerűek a motorkerékpárral, gépkocsival, rádióval, repülőmodellezéssel, villany-motorokkal, fényképezéssel stb. foglalkozó szakkönyvek. Ezeket azonban majdnem minden esetben műkedvelők veszik ki. A kérdés tüzetes vizsgálatra szorul, mert jellemzően mutat rá a szakkönyvtárak és a közművelődési könyvtárak gyűjtőkörü elkülönülésére.

A mezőgazdasági szakkönyveket városon szintén a „műkedvelők” veszik ki. (Méhészkedéssel, gyümölcsfaápolással stb. foglalkozó könyvek.) A falusi könyvtárakat azonban bizonyos tekintetben úgy kell tekintenünk, mint a falu mezőgazdasági szakkönyvtárát. A mezőgazdasági szakkönyvek arányszáma ugyan mindenütt kielégítő, az elemző vizsgálat azonban azt mutatta, hogy az alacsony igénybevétel oka, hogy az állományban egyes kiváló szovjet mezőgazdasági könyvek mellett túlnyomórészt minden kritika nélkül lefordított, a mi viszonyainkhoz nem alkalmazott művek vannak. Mezőgazdasági könyvkiadásunk már megjavult, ennek hatása azonban falusi könyvtárainkban az elégtelen anyagi ellátás miatt csak kis mértékben érezhető.

A szépirodalom aránya az egész állományhoz és forgalomhoz viszonyítva :

	Állomány	Forgalom
Vidéki könyvtárakban.....	46,5%	54,9%
Fővárosi Szabó Ervin kerületi könyvtárakban	45,2%	59,1%

A szépirodalom igénybevétele túlságosan nagy, jöllehet az állomány egy része — az elmúlt évek könyvkiadásának s az állománygyarapítás hibáinak következtében — kevésbé keresett művekből tevődik össze. Mivel a könyvtárak állományforgalmi statisztikái nem adnak számot a szépirodalom különböző részeinek anyagáról és forgalmáról, a már említett felméréssel egyidőben végzett reprezentatív vizsgálaton alapul a szépirodalom részletesebb elemzése.

Az új magyar irodalom forgalma a legutolsó néhány évben igen erősen felszökött és azokban a könyvtárakban, ahol az új kiadói politikánk nyomán megjelent műveket meg tudták vásárolni, a forgalom meghaladja az állomány arányszámát :

	Állomány	Forgalom
Megyei könyvtárak	8,4%	14,4%
Járásai könyvtárak	11,6%	8,3%
Letéti könyvtárak	17,2%	13,1%

A régebben kiadott, a termelés kérdéseit túlzottan előtérbe állító, sematikus műveket nem keresik.

Legkeresettebb a klasszikus magyar irodalom.

	Állomány	Forgalom
Megyei könyvtárak	14,4%	17,9%
Járási könyvtárak	12,7%	21,0%
Letéti könyvtárak	11,1%	22,3%

Az összehasonlítás azt mutatja, hogy minél kisebb könyvtári egységek felé haladunk, annál kisebb ennek az irodalomnak az arányszáma, az igénybevétel pedig annál nagyobb. Az elemző vizsgálatok azt igazolták, hogy ez az állományrész országosan nem kielégítő, bár az utóbbi években igen sok klasszikus mű új kiadása is megjelent.

Az orosz és a szovjet irodalom tekintélyes számban szerepel a könyvtárak állományában. A legtöbb fölőspéldány azonban éppen ebben az anyagban található az előbbieken már említett hibás kiadási politika és a könyvtárak kezdeti, elég bőséges anyagi ellátottsága következtében. Könyvtáraink általában nem minősítenek feleslegesnek egyetlen művet sem, pusztán a fölőspéldányok adták a felesleget. Bár sok gyenge mű kritikátlan lefordítása sokat ártott a szovjet irodalom népszerűségének, a legjobb művek változatlanul népszerűek és keresettek ma is (SOLOHOV, GORKIJ, A. TOLSZTOJ, ERENBURG stb. művei).

Az elemző vizsgálatok az alábbiakat mutatták :

	Állomány %	Forgalom %
Megyei könyvtárak	7,3	2,3
Járási könyvtárak	11,1	3,6
Letéti könyvtárak	11,9	5,9

A falusi könyvtárak viszonylag magas forgalmát az iskolai tanulók által igen kedvelt partizánregények teszik.

A népi demokráciák irodalmának forgalma főleg klasszikus íróknak köszönhető (REYMONT, SIENKIEWICZ, HAŠEK, JIRASEK).

A világirodalom klasszikusai alkotják az egyik leginkább keresett állományrészleget. Bár könyvkiadásunk sokat tett az utolsó néhány évben, könyvtáraink állománya majdnem mindenütt hiányos ezen a téren és nem tudja az igényeket kielégíteni. A forgalom és az állomány összehasonlítása nem tükrözi teljesen a valóságos igényt :

	Állomány %	Forgalom %
Megyei könyvtárak	10,6	13,1
Járási könyvtárak	6,5	10,5
Letéti könyvtárak	3,3	4,4

Országosan tragikus a helyzet a gyermekirodalom területén, a legelszomorítóbb azonban falusi könyvtárainkban. Minden hálózatban orszá-

gosan jóval nagyobb a gyermekolvasók száma, mint a gyermekirodalom arányszáma; a forgási sebesség óriási.

	A gyermek- irodalom aránya (az egész irodalom százalékában)	A gyermek- olvasók aránya (az összes olvasók százalékában)	A gyermek- irodalom forgalma (az összes százalékában)
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózata ...	15,6	27,1	22,0
Megyei könyvtárak	11,4	35,0	23,0
Járási könyvtárak	17,0	41,0	37,4
Letéti könyvtárak	14,9	43,0	35,7

Az összehasonlításból kitűnik, hogy a 14 éven aluli gyermekek aránya vidéken lényegesen nagyobb, mint Budapesten. Falusi könyvtárainkban az olvasók közel fele 14 éven aluli, a gyermekirodalom aránya pedig éppen a *falun a legkisebb*. A forgalom arányai mindenütt alacsonyabbak, mint az olvasók arányszáma. Ebből önként következik, hogy a gyermekirodalom egyáltalán nem elégíti ki az igényeket.

A főv. kerületi könyvtárakban	4,01 kötet	} ifj. mű jut egy gyermekolvasóra.
A megyei könyvtárakban	2,25 „	
A letéti könyvtárakban	1,25 „	

Fokozza az ellátottság hiányát, hogy ifjúsági könyvtárainkban a példányszámhoz viszonyítva alacsony a művek száma.

Az ifjúsági könyvekkel való ellátottság gyengesége tehát csak részben függ össze a könyvtárak gyenge anyagi ellátottságával. Nagyobb könyvtáraink gyermekrészei (pl. Miskolc) a számukra biztosított hitelösszeget nem tudják elkölteni a *könyvpiac hiányai* miatt. Kevés gyermekkiadvány jelenik meg és nem kielégítő példányszámban.

Általános a panasz, hogy kevés a meséskönyv, s a különböző című magyar gyűjteményekben azonos mesék bújnak meg. Az ifjúsági regények között is kicsi a változat, főleg kevés a serdülő lányok számára írt irodalom.

Az állomány és a forgalom egybevetése általában jellemző adat, bár nem mutatja meg kellő mértékben az egyes állományrészek kihasználtságát. Ezért néhány könyvtártípusunkban az állomány egy kötetre eső forgalmát is bemutatjuk:

	Fővárosi hálózat	Megyei könyvtárak	Járási könyvtárak	Letéti könyvtárak*
Társ. tud. irodalom	0,5	0,5	1,0	0,3
Egyéb ismeretterj. irodalom	2,8	1,2	1,7	1,3
Szépirodalom	5,3	7,0	5,8	5,1
Gyermekirodalom	5,7	9,9	11,6	10,0

* A letéti könyvtárakra vonatkozó adatok nem az országos felmérésből, hanem az ország különböző részéből vett 17 letéti könyvtár elemző vizsgálatából származnak.

Ez a táblázat is igazolja, az egyes állománycsoportokkal kapcsolatos előző megállapításainkat. A táblázat a szépirodalom, de különösen a gyermekirodalom terén olyan nagy forgási sebességre utal, ami már az állomány igen gyors elrongyolódását vonja maga után. Gyermekkönyvtáraink külső képe éppen a művek túlhasználtsága révén is igen siralmas.

A közművelődési könyvtárak eddigi vizsgálata a közművelődési könyvtárak állományának csak néhány tartalmi kérdésére mutat rá. Könyvtárpolitikánk további magyarázatára, a könyvkiadás és a könyvtárak igényeinek fokozottabb összehangolására szélesebb körben végzendő részletes tartalmi elemzés szükséges, minden könyvtártípusban külön-külön.

Az olvasók és a lakosság könyvellátása

Könyvtári gyakorlatunk nem alakított ki olyan viszonzszámokat, amelyek a közművelődési könyvtár állományának és olvasóinak megfelelő arányát fejeznék ki. Ilyen számok rögzítése talán nem is volna helyes, mint-hogy egy új alapítású közművelődési könyvtár jól kiválogatott anyaga pl. alacsonyabb kötetszám mellett is több olvasó igényét elégítheti ki, mint egy nagy kötetszámú, de sok elavult vagy nem a könyvtár gyűjtőkörébe illő könyvet tartalmazó régebbi gyűjtemény. Mai tapasztalataink szerint figyelembevételre közművelődési könyvtáraink állományhelyzetét, mégis azt a könyvtárat tarthatjuk kielégítően ellátottnak, amelyben egy-egy olvasóra legalább 8 kötet jut.

Az ország különböző hálózati típusaiban az 1957. évben az olvasók ellátottsága a következő volt:

Fővárosi hálózatban	7,3 kötet jutott egy olvasóra
Megyei könyvtárakban	9,6 „ „ „ „
Járási könyvtárakban	7,5 „ „ „ „
Városi könyvtárakban	6,6 „ „ „ „
Letéti könyvtárakban	3,3 „ „ „ „

(Ha a letéti raktárakban ma elfekvő 604 000 kötetet ehhez az állományhoz számítjuk, az ellátottság akkor is csak 4,8 kötet)

Amint az állományfejlesztés ütemének elemzésekor megállapítottuk, nagyjában a fenti táblázat is bizonyítja, hogy minél kisebb települések felé haladunk, annál rosszabb a helyzet, annál alacsonyabb fokú az olvasók ellátottsága könyvvel. A budapesti kerületi könyvtárak olvasóinak ellátottsága sem kielégítő, a megyei könyvtárak e tekintetben ma már jobb arányt mutatnak, de figyelembe kell vennünk, hogy utóbbiak állománya nem teljes egészében közművelődési célokat szolgál. Kirívó a falusi olvasók ellátottságának nagyon alacsony foka. Ilyen fok mellett a falusi könyvtárak olvasótáborára alig növelhető.

Állami közművelődési könyvtáraink az összlakosság 7,5%-át látják el könyvvel. Ez a mi könyvellátottságunk mellett nem lebecsülendő eredmény. Ezt a számot jelentősen emelni csak az állomány erőteljes növelésével lehet. A nem kielégítő ellátottság különösen akkor tűnik ki, ha a közművelődési könyvtárak állományát az összlakossághoz viszonyítjuk.

	Lakosság (1000 lakos)	Közműv. áll. (1000 kötet)	1000 lakosra jutó kötettség
1. Magyarország	9860	5133	520
2. Budapest ⁷	1900	1265	666
3. Vidék ⁸	7960	3868	486

A lakosság közművelődési igényeinek valóságos kielégítése természetesen jobb, mint amit a fenti számok feltüntetnek. Budapest és a vidék számos üzemi szakszervezeti könyvtára mind közművelődési igényeket elégítenek ki. Közművelődési igények kielégítéséhez több országos tudományos és szakkönyvtár is hozzájárul (egyetemi könyvtárak). Ez a magasabbfokú ellátottság mindenekelőtt Budapesten érvényesül. Magyarországon ma a szakszervezeti könyvtárak állományát is figyelembevéve, a közművelődési jellegű olvasási igény kielégítésére 1000 lakosra 896 kötet jut.

9. táblázat

A könyvellátottság területi megoszlása⁹

Terület	Könyvállomány (1000 kötet)	1000 lakosra eső könyvek száma
Baranya m.	267,1	667
Bács—Kiskút m.	307,6	530
Békés m.	188,1	400
Borsod m.	239,8	342
Csongrád m.	413,8	960 ¹⁰
Fejér m.	185,8	531
Győr m.	186,2	466
Hajdú m.	200,6	403
Heves m.	146,7	457
Komárom m.	137,7	552
Nógrád m.	137,0	596
Pest m.	236,2	311
Somogy m.	201,5	559
Szabolcs m.	192,3	344
Szolnok m.	182,6	410
Tolna m.	127,6	473
Vas m.	180,7	645
Veszprém m.	169,7	458
Zala m.	167,7	622

Az UNESCO 1954. évi kimutatása nemzetközi összehasonlításra ad alkalmat.¹¹ Eszerint pl. Csehszlovákiában 1000 lakosra 1060, Lengyelországban 790 könyv jutott (ugyancsak a szakszervezeti könyvtárak állománya

⁷ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központjának 436 000 kötetnyi (könyv és folyóirat) állományával együtt (a Pedagógiai Könyvtár anyaga nélkül).

⁸ A szegedi Somogyi Könyvtár 231 000 kötetével együtt.

⁹ Az állomány adatai között a megyei és a járási könyvtárak letéti raktáraiban levő anyag is szerepel.

¹⁰ A szegedi Somogyi Könyvtár állományával együtt. (A szegedi Somogyi Könyvtár és Szeged lakossága nélkül: 545).

¹¹ *Unesco Bulletin for Libraires*, 1957. jan.

nélkül). Magyarország ellátottsága ugyanebben az időben 412 kötet volt 1000 lakosonként. A Szovjetunió 1955. évre vonatkozó adatai szerint az ország 1000 lakosára (a szakszervezeti és a kolhozkönyvtárak nélkül) több mint 2100 kötet.¹²

Igaz ugyan, hogy közművelődési könyvtárügyünk a HORTHY-rendszer után főleg falun és a legtöbb vidéki városban szinte a semmiből indult el, míg a mai Csehszlovákia a polgári Csehszlovákiától jelentős közművelődési könyvtárakat örökölt, ami a fennálló különbséget bizonyos fokig megmagyarázza, mégsem tekinthetjük megnyugtatónak közművelődési könyvtáraink mai állományhelyzetét. Különösen a falu viszonylagos lemaradása a nyugtalanító. Nem megnyugtató azonban az a tény sem, hogy a vidéki ellátottság olyan szembetűnő különbségeket mutat. Pl. Pest, Borsod és Szabolcs megyék ellátottsága 311—344 között mozog, Zala, Vas és Baranya megyék ellátottsága pedig 622—667 könyv 1000 lakosra (*l. a 9. sz. táblázatot*).

A területi ellátottság részletesebb elemzése a közeljövőben mulhatatlanul szükséges. Az eddigi megfigyelések arra mutatnak, hogy a kisebb falvak ellátottsága viszonylag jobb, mint a nagy lélekszámú, nagy határú alföldi falvaké. Külön kell majd felmérni a nagy városok külső területeinek s az Alföld tanyavilágának ellátottságát.

A könyvbeszerzésre fordított hitelek alakulása

Az állomány fejlődésének csökkenő üteme természetesen szoros összefüggésben áll az állománybeszerzésre fordított költségvetési hitelek csökkenésével. A legnagyobb mérvű a csökkenés a vidéki állami hálózatban. Itt a könyvvásárlásra fordított összegek így alakultak:

1953-ban	10 577 000 Ft	100%
1954-ben	6 293 000 Ft	60%
1955-ben	4 439 000 Ft	39,8%
1956-ban	4 735 000 Ft	44,9%
1957-ben	3 783 000 Ft	35,8%

(Bár az 1953. év könyvbeszerzésben beruházási jellegű tételek is szerepelnek, mégis az 1953. évet kellett alapul venni, mert ekkor a mai hálózat már nagyjában kiépült).

Hasonlók az arányok a fővárosi kerületi könyvtárak könyvbeszerzéseinek alakulásában is.

A könyvbeszerzési hitelek csökkenése súlyos helyzetet teremt, mert bár a könyvek átlagára nem emelkedett a könyvíviek számához viszonyítva, a könyvtárak által vásárolt könyvek átlagára mégis nőtt, mert — eltekintve az ún. olcsó sorozatoktól — a közművelődési könyvtárak ma kevesebb brosurajellegű kiadványt szereznek be és általában igényesebb kiadványok beszerzésére törekednek. Ebből következik, hogy 1955-ben még átlagosan 15 Ft, 1956-ban 17,60 Ft volt a közművelődési könyvtárak által vásárolt könyvek átlagára, az 1957. évben a Könyvtárellátótól származó adatok szerint a közművelődési könyvtárak által vásárolt könyvek átlagos ára 26,20 Ft volt.

¹² A *Kul'turnoe sztroitel'stvo SzSzsZR*. Sztatiszticeszkij szbornik. Moszkva, 1956. adatai alapján.

A beszerzési keretek csökkenése és az olvasók sürgető igénye sok könyvtárat arra kényszerít, hogy nem könyvtárakba szánt, rotációs papírra nyomott, igen alacsony élettartamú könyveket (*Olcsó Könyvtár, Vidám Könyvek* stb.) vásároljanak.

Mínthogy a legértékesebb állomány forgási sebessége igen magas, az utánpótlás céljából vásárolt kötetek száma és tartóssága csökken, a könyvtárak kötési kapacitása a fővárosi hálózattól eltekintve szinte sehol sem tud lépést tartani a rongálódással, sok könyvtárunkat az a veszély fenyegeti, hogy éppen a legértékesebb, a legkevésbé pótolható állományrészelei pusztulnak el. Művelődési kormányzatunk felismerte a veszélyt, amely az egyébként jól megszervezett és kiépített, jól működő könyvtári hálózatunkban a ki nem elégítő állományfejlesztés következtében jelentkezik. Már ebben az évben országosan 20—40%-kal nőtt a könyvtárak könyvbeszerzési hitele az elmúlt évhez viszonyítva. Nyilvánvaló azonban, hogy nem várható a közeljövőben a könyvbeszerzési hitelek olyan mértékű emelése, ami gyökeres változást hozhatna. Ezért már az elmúlt évben egyes megyei és járási könyvtárak (Tolna, Szabolcs, Szolnok megye megyei könyvtára, a kiskunhalasi Járási Könyvtár) a helyi tanácsokhoz fordultak, hogy könyvtáraikat a községfejlesztési alaphól és egyéb költségvetésen kívüli bevételekből segítyezzék. A kiskunhalasi járás területén pl. kivétel nélkül minden község felajánlott 2—3000 forintot a falusi könyvtárak állománygyarapítására. Ma már Szolnok megyében a könyvtárak állományfejlesztésére fordított költségvetésen kívüli összeg meghaladja az állami költségvetési előirányzatot.

Ha jelentős változást kívánunk a közművelődési könyvtárak helyzetében szervezeti téren is, olyan intézkedéseket kell hoznunk, amelyek a könyvtárak ellátottságára mélyen kihatnak. Ilyen mindenekelőtt a közművelődési hálózat teljes kiegészítése. Ma még több mint 20 járási székhelyen nincs járási könyvtár.

Állami közművelődési könyvtárainknak a tanácsrendszerbe illesztése mindenképpen helyes lépésnek tekinthető, azonban a hálózatok kialakításakor nem mindenütt jártunk el a legszerencsésebb módon. Járási könyvtáraink pl. igen sok városban (pl. Sopron, Baja, Pápa) úgy alakultak meg, hogy a járási székhelyek városi könyvtárai nem tartoznak többé a városi tanácshoz, hanem a járási tanácsok hatáskörébe kerültek. Sok városunk még ma is fájlalja könyvtárának elszakítását. Amilyen mértékben csak lehet, meg kell valósítanunk azt az elvet, hogy a könyvtárakat azok a közösségek tartsák fenn, amelyek lakosságát ellátják. A járási könyvtáraknak a helyi tanácsokhoz történő visszacsatolása nem jelentheti a falusi könyvtárak módszertani gondozásának és könyvellátásának elsorvasztását. Mindössze arról van szó, hogy eddig járási hatáskörben működő intézmény látott el olyan feladatokat, amelyek kívül estek hatáskörén (helyi könyvtári tevékenység), a jövőben pedig a városi tanács hatáskörében álló könyvtár látja el majd a járási teendőket. A különbség anyagiakban mutatkozik majd meg, mert a járási tanácsoknak semmiféle költségvetésen kívüli bevételi forrásuk nincs, a helyi tanácsok viszont ilyenekkel rendelkeznek: s a jelek szerint meg is van bennük a törekvés, hogy a magukénak tudott intézményeket erőteljesebben segítsék.

A falusi könyvtárak eddig úgyszólván kizárólag állami költségvetési hitelekből táplálkoztak. Miután állami hálózatunk felülről lefelé épült ki (körzeti, később megyei és járási könyvtárak hozták létre a falusi könyvtárakat), az önálló falusi könyvtárakat kivéve, a helyi tanácsok költség-

vetésében semmiféle hitel nincs fenntartásukra. Állománygyarapításukat a központi könyvtárak végzik, a könyvtárosok tiszteletdíját szintén a megyei, ill. járási könyvtár utalványozza; még a dologi segélyezésükre szolgáló összegeket is a megyei könyvtárak költségvetésében irányozták elő. Bár törvényerejű rendelet intézkedik a könyvtárak fenntartásának biztosításáról¹³, a falusi könyvtárakra vonatkozóan nem történt meg a rendelet végrehajtása. Azt mondhatjuk, hogy a legtöbb falusi könyvtár teljesen a járási vagy a megyei könyvtár függvénye, a falu nem érzi a magáénak. Márpedig a falusi könyvtárak ellátásában gyökeres változást csak attól remélhetünk, ha a falusi könyvtárakat fokozatosan a községek intézményeivé tesszük, a községek valódi fenntartóikká válnak. A falusi könyvtárak helyzetének megjavítása nem pusztán rendelet kérdése. Ott, ahol a könyvtár jelentőségét már felismerték, a tanácsok a könyvtár fejlesztésére jelentős áldozatot hoznak.

Azok a jelentős különbségek, amelyek az egyes megyék közötti ellátottságban mutatkoznak, figyelmeztetnek bennünket, hogy könyvtári tervezésünknek a jövőben *országosan elfogadott* mérőszámokra kell épülnie. Könyveszerzési hiteleink eddig sehol sem vették pl. figyelembe az ellátandó lakosság számát. Csehszlovákiában ez a mérőszám lakosonként egy korona, mint legalacsonyabb összeg. (A helyi tanácsok ennél többet is megállapíthatnak.) Nálunk az elmúlt évben előirányzott könyveszerzési hitelkeretből a főváros egy-egy lakosára 70 fillér, a vidék egy-egy lakosára 47 fillér jutott.

Művelődésügyi kormányzatunk felismerte a veszélyt, amely könyvtáraink könyvvel való ellátottságának alacsony fokában rejlik. A felemelt költségvetési keretek, a helyi tanácsok jelentős költségvetésen kívüli támogatása a legtöbb könyvtárban az 1958. évben a tavalyihoz képest már nagymértvű könyveszerzést tesz lehetővé, és a jelek szerint igen előnyösen hat az olvasók számának növekedésére és a forgalom alakulására. A folyamatban levő szervezeti intézkedések arra mutatnak, hogy kormányzatunk a közművelődési könyvtárak számára az eddiginél szélesebb alapokon nyugvó, szilárd pénzügyi és szervezeti bázist kíván létrehozni.

SALLAI ISTVÁN

ISTVÁN SALLAI: DIE BUCHBESTÄNDE DER UNGARISCHEN ALLGEMEINBILDENDEN BIBLIOTHEKEN

Die Entwicklung des ungarischen Bibliothekswesens und insbesondere der allgemeinbildenden Bibliotheken, ist in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, mit europäischen Bibliotheken gleichen Charakters verglichen, beträchtlich zurückgeblieben. Die heutige Struktur der allgemeinbildenden Bibliotheken wurde im wesentlichen zwischen 1947 und 1953 aufgebaut. Die Zahl der allgemeinbildenden Bibliotheken stieg in dieser Zeit von 521 auf 3099.

¹³ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelete, ill. a Minisztertanácsnak az említett rendelet végrehajtásáról szóló 1018/1956. (III. 9.) számú határozata intézkedik a közművelődési könyvtárak fenntartásáról a rendelet 2. bekezdésében (*Magyar Közlöny*, 1956. márc. 9., 19. sz.). Ez a rendelet nem helyezi hatályon kívül a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 2042/13/1952. számú a könyvtárügy fejlesztéséről szóló határozatának 9. pontját, amely határozottan kimondja, hogy „a helyi tanácsok kötelesek gondoskodni az illetékességi területükön levő könyvtárak anyagi szükségleteiről (megfelelő helyiségről, berendezésről, fűtésről stb.), a könyvvállomány fejlesztéséről, az elrongálódott könyvek újrakötötéséről és a könyvtárosi állások betöltéséről.” (*Népműv. Közlöny*, 1952. május 14.)

Trotz allgemeiner günstiger Entwicklung verminderten sich jedoch seit 1953 die Geldmittel, über welche die Bibliotheken verfügten, von Jahr zu Jahr. Es wurden hierdurch selbst die bereits erzielten Ergebnisse gefährdet. (Z. B. Die 1957 für die Erwerbung verwendeten Summen für Zwecke der staatlichen allgemeinbildenden Bibliotheken betragen nur 35,8% des ähnlichen Postens im J. 1953.)

Die ungenügende finanzielle Versorgung verursachte einen Rückgang der Erwerbung. Durch die Abnützung der oft gelesenen Bücher und die Einziehung überholter Werke zeigte sich sogar in der letzten Zeit eine Abnahme in den Beständen. In dem Jahre 1953 betrug die Verminderung der Bestände 22%, 1955 10%, in den Jahren 1955—1957 4%. (Siehe Tabellen Nr. 1—2.) Die Vernachlässigung der Provinz zu Gunsten der Hauptstadt ist besonders auffallend, obwohl auch die Entwicklung der hauptstädtischen Bibliotheken nicht befriedigend ist.

Parallel mit dem Rückgang der Erwerbung hat auch der Zuwachs an Lesern und im Verkehr selbst mehr und mehr nachgelassen, was in den letzten zwei Jahren sogar zu einer absoluten zahlmässigen Abnahme geführt hat. (Siehe Tabellen Nr. 3—6.) In den Dorfbibliotheken ging die Zahl der erwachsenen Leser stark zurück.

Die Belletristik und die Kinderliteratur werden weitgehend bevorzugt, was zu einer starken Abnützung dieser Teile der Bestände führt. (Umlaufdurchschnitt der gesellschaftswissenschaftlichen Werke beträgt 05—1 je nach den einzelnen Bibliothekstypen, der populärwissenschaftlichen Literatur 1,2—2,8, der Belletristik 5,7—7,0, der Kinderliteratur 5,7—11,6.)

Die Versorgung der Leser mit Büchern ist in der Hauptstadt und in den grösseren Provinzstädten befriedigend: 7,3—9,6 Bände fallen auf einen Leser, in den Dorfbibliotheken dagegen nur 3,3 Bände. Was die Kinderliteratur anbelangt, so ist die Lage am ungünstigsten, da in der Hauptstadt 4,01 Bände, in den Depotsbibliotheken 1,25 Bände auf einen Leser fallen.

Betreffend der Versorgung mit Büchern ist die Bevölkerung der Provinz wieder im Nachteil. Von den Beständen des staatlichen Bibliotheksnetzes fallen in Budapest 666, in der Provinz 486 Bände auf 1000 Leser. In diesem Netz sind die zahlreichen hauptstädtischen gewerkschaftlichen und wissenschaftlichen Bibliotheken nicht inbegriffen. In den einzelnen Komitaten (z. B. Pest, Borsod, Szabolcs) bewegt sich die Zahl der Versorgung zwischen 311—344, in anderen (z. B. Bács-Kiskun, Baranya) zwischen 622—667 (siehe Tabelle Nr. 9).

Ab 1958 wurde die Kreditversorgung der Bibliotheken durch das Ministerium für Bildungswesen erhöht und proportioneller verteilt. Zwecks besserer Versorgung der Dorfbibliotheken wird auch die Inanspruchnahme gewisser Quellen ausserhalb des Budgets ins Auge gefasst. Die kleine Dorfbibliothek soll nach und nach eine Kulturstätte des Dorfrats werden. (Bisher wurden die Dorfbibliotheken durch die Kreisbibliotheken verwaltet.) Als dringende Massnahme wird auch die Ergänzung der Kreisbibliotheksnetze und die Übergabe der in grösseren Städten funktionierenden Kreisbibliotheken an die Stadtgemeinden betrachtet, wodurch aber die Aufgaben dieser Büchereien unverändert bleiben sollen.

Seit 1958 haben die erhöhten Beiträge der örtlichen Gemeinden, die Steigerung des staatlichen Budgets und die verbesserte Verlagspolitik dem weiteren Rückgang des Buch- und Leserverkehrs an vielen Stellen ein Ende bereitet. An einzelnen Orten ist sogar wieder ein Zuwachs in der Leserzahl und im Bücherverkehr zu verzeichnen.

A szakszervezeti könyvtárak Magyarországon a két világháború közötti időben

A két világháború közötti időszakban a munkásosztály legnagyobb tömegszervezetei a szakszervezetek voltak. Az ezekben tömörülő munkások és alkalmazottak szembenálltak az ellenforradalommal és a fasizmussal, s harcoltak a dolgozók érdekeiért, anyagi felemelkedéséért, jogaiért. A szakszervezetek lényegileg a Szociáldemokrata Párt vezetése alatt működtek, de jelentős hatásuk volt a szakszervezetek munkájára a kommunistáknak is.

A munkásosztály e tömegszervezetei elsősorban érdekvédelmi szervek voltak, azonban magukra vállalták a dolgozó tömegek politikai- kulturális nevelését is. A kultúrmunka keretében előadásokat és szemináriumokat tartottak, műsoros estéket rendeztek, színjátszócsoportokat, zenekarokat, énekkarokat szerveztek, és nagy számú, nagy kötet-állományú könyvtárakat is létesítettek.

A szakszervezetek erejének fő forrása a benne tömörült dolgozók nagy számából adódott. Míg a keresztény és nacionalista munkásszervezeteknek — különösen a 30-as évek előtt — alig néhány ezer munkás-tagja volt, a magyarországi szakszervezetekben pl. 1924-ben 127 527, 1938-ban 108 342 dolgozó tömörült.¹ Az 1930-as évek végén a fasizmus nyílt ellenforradalmi tevékenysége szorította vissza a szakszervezetek további fejlődését. A fasizmus előretörésének és nyílt elnyomó tevékenységének időszakában a szakszervezetek kulturális munkája fokozottan nagy jelentőségűvé vált, mert ebben az időszakban a szakszervezeteket szinte kizárólag a kultúrmunka területére egykezezt az államhatalom visszaszorítani.

A szakszervezeti könyvtárak létesítésének és nagymérvű fejlesztésének kettős oka volt. Egyrészt — mivel a szervezett munkások nehéz anyagi körülményeik folytán általában nem tudtak könyvet vásárolni — a szakszervezeti könyvtárakra hárult e munkások könyvigényének kielégítése. Másrészt azonban a könyvellátó munka ideológiai nevelő munkává is vált, a szakszervezetek könyvtáraikon keresztül is terjesztették a szocializmus, a marxizmus eszméit, s megtanították a munkásokat a jó és értékes könyvek felhasználására, élvezésére. A szakszervezeti könyvtárak emelték a szervezett munkások politikai öntudatát, és gyarapították műveltségüket.

¹ *A Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége (Szakszervezeti Tanács) jelentése a XVII. küldöttközgyűlésnek.* Bp. 1948.

I.

A szakszervezetek könyvtárhálózata nagy kiterjedésű és nagy kötet-állományú volt. Már 1927-ben Budapesten 34, vidéken 23, összesen 57 szakszervezeti könyvtár működött, Budapesten 95 335, vidéken 42 804, összesen 138 141 kötet könyvvvel.²

A szakszervezetek igen sokat áldoztak könyvtárakra, s a szakszervezeti könyvtárhálózat egyre jobban növekedett a további évek folyamán is. 1939-ben már kb. 300 000 kötet volt a szakszervezeti könyvtárakban.³

A könyvtárhálózat a legfejlettebb Budapesten, a legnagyobb munkáslétszámmal, a legnagyobb szakszervezeti tagsággal rendelkező helyen volt. Itt — mint az előbbieken láttuk —, 1927-ben 34 könyvtár volt, s ezek közt olyan igen jelentős állományú könyvtárak is működtek, mint a vasmunkásoké 15 600 kötettel, a nyomdászoké 10 200 kötettel, a famunkásoké 9900 kötettel, az építőmunkásoké 5500 kötettel, stb. Már 1928-ban 10 olyan szakszervezeti könyvtár működött Budapesten, melynek állománya 2000 kötetten felüli volt.⁴ Vidéken is voltak azonban jelentős könyvtárak, Pécssett már 1927-ben 6719 kötetes, Szegeden 5070 kötetes könyvtár működött.⁵

² *Társadalmi lexikon*. Szerk. MADZSAR József. Bp. 1928.

³ *Magyar gyári munkásság*. Szerk. RÉZLER Gyula. Bp. 1940.

A szakszervezeti munkáskönyvtáraknak — a rendelkezésre álló források alapján készült — felsorolása:

Bányászok	(1928-ban 145 köt.)	
Bőröndösök	(1928-ban 578 köt.)	
Cipőipari munkások	(1928-ban 4777 köt.)	[könyvtárak a helyi csoportokban is]
Élelmezési munkások	(1928-ban 2125 köt.)	
Építőipari munkások	(1940-ben 3850 köt.)	
Famunkások	(1940-ben 6487 köt.)	
Gabonamunkások ...	(1928-ban 430 köt.)	
Grafikai munkások ...	(1928-ban 1800 köt.)	
Húsipari munkások ..	(1928-ban 849 köt.)	
Kalaposok	(1928-ban 630 köt.)	
Kesztyűsök	(1928-ban 360 köt.)	
Könyvkötő-munkások	(1943-ban kb. 5000 köt.)	
Könyvnyomdai munkások ...	(1940-ben 7209 köt.)	[könyvtárak a helyi csoportokban is : Debrecenben (1940-ben kb. 1700 köt.), Győrött (1939-ben 734 köt.), Miskolcon (1940-ben 964 köt.), Pécssett (1940-ben 1260 köt.), Sopronban (1940-ben 1453 köt.), Szegeden (1940-ben 1805 köt.), Székesfehérvárott (1940-ben 793 köt.), Szombathelyen (1940-ben 365 köt.). Ezenkívül 18 vándorkönyvtár.]
Mintakészítők	(1928-ban 1256 köt.)	
Nemesfémipari munkások ...	(1928-ban 680 köt.)	
Segédmunkások	(1928-ban 800 köt.)	
Szabómunkások	(1928-ban 3305 köt.)	
Szállítási munkások	(1936-ban 1364 köt.)	
Textilipari munkások	(1938-ban kb. 4000 köt.)	
Úvegések	(1928-ban kb. 680 köt.)	
Vas- és fémmunkások	(1928-ban 15 636 köt.)	[könyvtárak a helyi csoportokban is]
Vegyészeti munkások	(1928-ban 628 köt.)	

E kimutatásba nem vettük be a borbélyok, a földmunkások, a gépjárművezetők, a hírlapterjesztők, a pénzügyi hivatalsegédek, a segédházfelügyelők, a szállodai alkalmazottak, a szobrászok és a zenészek szakszervezetének — kötettségben különben jelentős — könyvtárait. Ugyancsak kihagytuk e felsorolásból a szakszervezeti ifjúmunkás-könyvtárakat.

⁴ *A szakszervezeti mozgalom Magyarországon 1926—1929*. A Magyarországi Szakszervezeti Tanács jelentése. [Bp. 1930.]

⁵ L. 2. jegyzetet.

Az egyes szakszervezetek külön is kiépítették könyvtári hálózatukat. Volt — általában a fővárosban — egy központi könyvtárunk, s sok esetben a helyi szakszervezeti csoportok is rendelkeztek külön könyvtárakkal. Így voltak helyi könyvtáraik a vas- és fémmunkások, a nyomdászok, a cipőipari munkások s más szakmák csoportjainak is. Különösen fejlett volt a nyomdászok vidéki könyvtárhálózata. Itt a budapesti központi könyvtár csaknem 13 000 kötetes állományán kívül 1933-ban 7 vidéki könyvtár működött (Debrecenben, Győrben, Pécsen, Sopronban, Szegeden, Székesfehérvárott és Szombathelyen), 1936-ban pedig a központi könyvtáron kívül 8 vidéki könyvtár és 8 vándor-könyvtár anyaga állt a nyomdász-szakszervezet tagjainak rendelkezésére.⁶

Külön könyvtáraik voltak a szakszervezeteken belül működő szakmai ifjúmunkás-szervezeteknek is. 1932-ben 22 ilyen ifjúmunkás-könyvtár működött, 10 526 kötetes állománnyal, 12 más helyen az ifjúmunkások a szakszervezetek könyvtárait használták. Az ifjúmunkás-könyvtárak állományának 35—45%-a szocialista és szakszervezeti irodalom volt, e könyvtárak így hozzájárulhattak ahhoz, hogy az ifjúmunkásszervezetek tagjai szocialista szellemben nevelődjenek.⁷

Visszatérve a szakszervezeti központokban és a helyi csoportokban létesített könyvtárak kérdésére, — mint már említettük, — az egyes szakszervezetek igen nagy erőfeszítéseket tettek a könyvtárak létrehozása és fejlesztése érdekében. A szakszervezetek évi jelentéseiből kitűnik, hogy a könyvtárak költségeire fordított összegek a rendelkezésre álló pénzkerethez képest igen jelentősek voltak. A Vas- és Fémmunkások Szövetsége pl. 1927-ben 4684 pengőt fordított a könyvtárakkal kapcsolatos kiadásokra,⁸ s még oly nehéz gazdasági és politikai viszonyok közt is, mint pl. 1942-ben, ugyanitt 2639 pengő jutott a könyvtárak céljaira. Mint e szövetség központi vezetősége írta 1941/42. évi jelentésében: „... a központi vezetőség továbbra is rendszeresen gondoskodik az újonnan megjelent könyvek beszerzéséről a központi könyvtár részére, valamint a központ kezelésében levő könyvtárak részére. Ennek következtében a tagok időről-időre olvashatják azokat az újonnan megjelent könyveket, amelyek a szocialista munkásszervezet könyvtárába valók. Ez a gondoskodás a megdrágult könyvek miatt tetemes költségeket jelent, de a központi vezetőség vállalja ezeket a kiadásokat, annál is inkább, mert fontosnak tartjuk a könyvtárt használó tagok olvasási vágyának kielégítését...”⁹ Egyes szakszervezeti könyvtárak nemcsak a szakszervezeti költségvetésben könyvtárfejlesztésre előirányzott összegekből gyarapodtak, hanem a rendezvények bevételeiből s a szakszervezeti tagok könyvadományai-ból is (pl. a grafikai munkásoknál¹⁰ és másutt).

A szakszervezeti könyvtárak állománya mennyiségileg igen különböző volt. Egyes szakszervezetek 10—15 000 kötetes könyvtárakkal is rendelkeztek

⁶ *A Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesületének jelentései és zárszámadásai. 1933—1944.* [Bp.]

⁷ *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének és a párt parlamenti csoportjának jelentése az 1933. január hó 6-án tartandó pártgyűléshez.* Bp. 1933.

⁸ *A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége vezetőségének jelentése és zárszámadása a XII. rendes és 25. évi jubileumi közgyűlésre. 1903—1929.* Bp. [1928.]

⁹ *A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége vezetőségének jelentése és zárszámadása az 1941—1942. évekről a XVIII. rendes közgyűlésre.* Bp. [1943.]

¹⁰ *Népszava.* 1925. febr. 14.

(vasmunkások, nyomdászok, famunkások), más szakszervezetben csak néhány-száz kötetes könyvtár volt. Gyakran a szakszervezetek taglétszáma és a könyvtárak kötettszáma nem állt egymással arányban. A 2728 tagot tömörítő szállítási munkások szakegyletének pl. csak 875 kötetes, a 2623 húsipari munkásnak 849 kötetes, az 1178 vegyészeti munkásnak csak 628 kötetes, az 1016 textil munkásnak pedig csak 320 kötetes központi könyvtára volt 1928-ban. Ugyanekkor a viszonylag kisebb taglétszámú grafikai munkások szakegylete (itt 1928-ban 982 tag volt) 1800 kötetes, az 539 tagot számláló mintakészítők szakegylete 1256 kötetes, a 76 tagot magába foglaló kesztyűs-szakegylet 630 kötetes könyvtárral rendelkezett.¹¹ Mindez azt mutatja, hogy az egyes szakmák vezetői és dolgozói — a különböző kulturális színvonalból adódóan — több, ill. kevesebb figyelmet fordítottak a könyvekre és az olvasásra. A könyvtárhasználat és a könyvtárfejlesztés terén élen jártak a könyvekkel s a kulturális cikkekkal kapcsolatos szakmák dolgozói (a nyomdászok, a könyvkötők, a grafikai és a nemesfémipari munkások stb.). Jelentős érdeme volt a könyvkultúra, az olvasási igények kielégítése terén is a vas- és fém-munkások szakszervezetének, amely a legnagyobb, politikailag a legfejlettebbek közé tartozó tagsággal és egyben a legnagyobb könyvtárral is rendelkezett. Nem véletlen ez, mert a politikai fejlettséggel rendszerint együttjár az olvasásnak, a könyveknek a kedvelése, a tudás, a műveltség elsajátítására irányuló törekvés.

Lássuk ezek után, hogy milyen könyveket tartalmaztak a szakszervezetek könyvtárai? Vizsgáljuk meg néhány szakmailag, helyileg, szervezetileg és állományilag különböző szakszervezeti könyvtár anyagát.

Elsőként a Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesületének könyvtárát tekintve,¹² itt 1938-ban a 6897 kötetes állomány a következőképpen oszlott meg: szépirodalom 3308 kötet, ismeretterjesztő és tudományos irodalom 1791 kötet, nyomdai szakirodalom 499 kötet, német nyelvű vegyes anyag 1098 kötet. Tartalmazott e könyvtár egy 193 kötetből álló régi könyvgyűjteményt is. A szépirodalmi könyvek túlnyomó része: 2893 kötet regény és elbeszélés, a további 415 kötet vers és színpadi mű volt. A könyvtárban levő prózai kötetek nem minden tekintetben voltak megfelelőek. Igaz, hogy sok klasszikus mű szerepelt a könyvtár állományában: BALZAC, ZOLA, VICTOR HUGO, TOLSZTOJ, DOSZTOJEVSZKIJ, GORKIJ és más írók művei, s voltak kötetek élő haladó, sőt kommunista írók alkotásaiból is (BARBUSSE, ARAGON, THOMAS MANN, ERENBURG, DREISER, HEMINGWAY, TRAVEN és mások művei). Nem hiányoztak a magyar klasszikusok és jelentős, akkor élt hazai írók (JÓKAI, MIKSZÁTH, GÁRDONYI, MÓRICZ, MÓRA, KARINTHY FRIGYES) művei sem a könyvtárból, s képviselve volt a szegényparaszti írónemzedék is DARVAS JÓZSEF, az akkori munkásirodalom KASSÁK LAJOS, s a magyar kommunista emigráns írócsoport BALÁZS BÉLA néhány művével. A nyomdászok könyvtárában azonban a színvonalatlan siker-regények is megtalálhatók voltak (DEKOBRA, DA VERONA, PITIGRILLI, BUS FEKETE LÁSZLÓ, BARABÁS PÁL és mások művei), s szerepeltek a könyvtár állományában nemcsak kifejezetten ponyva-jellegű könyvek (BORROUGHS *Tarzan*-kötetei, EDGAR WALLACE, ZANE GREY detektív- és cowboy-históriái), hanem reakciós-ellen-

¹¹ ILLYEFALVI I. LAJOS: *A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten* Bp. 1930.

¹² *Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete. Az egyesületi könyvtár címjegyzéke.* Bp. [1938.]

forradalmi írók munkái is (a szovjet-ellenes RACHMANOVA, a politikusnak is tehetségtelen PEKÁR Gyula és mások művei). Jobb volt a helyzet a színműirodalom állománya terén, de ARISTOPHANES, SHAKESPEARE, SCHILLER, CSEHOV, IBSEN és GORKIJ; CSOKONAI, KATONA József és MADÁCH színpadi alkotásain kívül a nacionalizmus egyik vezéralakjának: RÁKOSI Jenőnek a színművei is megvoltak. A költők sorában (amely CSOKONAITól és PETŐFITől ADYig, BABITSIG és VÁRNAI Zseniig terjedt itt) az ugyancsak kevésbé tehetséges s reakciós világnézetű SZABOLCSKA Mihály versei is helyet kaptak. Az ismeretterjesztő és tudományos könyvek közt elsősorban a valóban értékes művek voltak megtalálhatók. Társadalomtudományi és a szocializmus kérdéseit tárgyaló mű csaknem 200 volt a könyvtárban, köztük MARX Károly 8 műve, ENGELS 4 műve, BEBEL, KAUTSKY, SZABÓ Ervin, MADZSAR József egyes értékes munkái. LENIN és a kommunista ideológusok kiszorultak a könyvtár állományából, viszont helyet kapott több művel a jobboldali revizionista BERNSTEIN s a magyar jobboldali szociáldemokrácia több képviselője (KUNFY Zsigmond, WELTNER Jakab, BUCHINGER Manó stb.). A filozófiai könyvek közt megtalálható volt a materialista és haladó bölcselek viszonylag sok műve (SPINOZA, DESCARTES, DIDEROT, ROUSSEAU kötetei), s helyesen az érdeklődők rendelkezésére álltak az idealista filozófia fő képviselőinek (PLATONnak, KANTnak, NIETZSCHÉnek, SCHOPENHAUERnek) egyes alkotásai. A történelemkönyvek sorában keveredtek a reakciós és a haladó történészek könyvei, FRAKNÓI Vilmos éppúgy képviselve volt a reakciós szemléletű MARTINOVICS-kötettel, mint a szabadságharcos HORVÁTH Mihály püspök és a haladó MÁRKI Sándor néhány művel. A természettudósok könyvei közül helyett kaptak az állományban FLAMMARION, DARWIN, BÖLSCHÉ, EINSTEIN egyes kötetei is, a földrajzi könyvek és útleírások szerzői közt oly jelentős emberek szerepeltek, mint SCOTT, SVEN HEDIN és VÁMBÉRY Armin. Az állományt kisebb közgazdasági gyűjtemény, bőségesebb orvostudományi és technikai anyag, néhány kötet jogi könyv, szótár, lexikon s pár kötet folyóirat (*Nyugat, Huszadik Század*) egészítette ki. Érdekes és dícséretes kezdeményezés volt a nyomdászok könyvtárában a 193 kötetből álló régi könyvgyűjtemény létrehozása. E régi könyvek irodalmi, történelmi, természet-tudományi jellegűek voltak elsősorban, s általában a XVIII. század végéről, a XIX. század elejéről származtak. Volt köztük OVIDIUS műveinek egy 1543-i kiadása, SZEGEDI Gergelynek egy énekeskönyve 1569-ből s több más érdekesség. Igen helyes kezdeményezése volt a nyomdász-szakegyletnek az is, hogy létrehozott a központi könyvtáron belül egy csaknem 500 kötetes, nyomdász-szakirodalmat tartalmazó gyűjteményt.

A könyvtári állomány összetételét tekintve lényegében a nyomdászok központi könyvtáráéhoz hasonló volt a helyzet a könyvkötők szakegyletének könyvtárában is. Az 1943-ban kiadott katalógus¹³ szerint a könyvtár ez időben kb. 5000 kötetet foglalt magában, túlnyomórészt szépirodalmi műveket. A szépirodalmi művek közt itt is haladó és reakciós, színvonalas és színvonalatlan művek keveredtek a nyomdász-könyvtár anyagához hasonlóan, azonban a könyvkötők könyvtárában nagyobb számban voltak antifasiszta és kommunista kiadványok (igaz, hogy ezek jelentős része csak 1938 után jelent meg). Így GORKIJnak 14 műve volt meg a könyvtárban, s más szovjet írók

¹³ *A Magyarországi Könyvkötők és Rokonszakmabeli Munkások és Munkásnők Szakegylete könyvjegyzéke.* Bp. 1943.

alkotásai közül SOLOHOV *Csendes Donja*, Alexej TOLSZTOJ és ILF-PETROV egy-egy műve is szerepelt az állományban. Volt könyv a kommunista NEXÓTÓL, OLBRACHTÓL és az erdélyi NAGY Istvántól és ASZTALOS Istvántól is. Az ismeretterjesztő könyvek sorában a kommunista Egon Ervin KISCH és MÓD Aladár egy-egy könyve is megvolt, s itt találhatta az olvasó JÓZSEF Jolánnak JÓZSEF Attiláról írt könyvét s ILLYÉS Gyulának néhány, a szegényparaszti törekvéseket kifejező alkotását.

Jóval kisebb könyvtárral rendelkeztek a húsipari munkások.¹⁴ 1928-ban kb. 700 kötetes könyvtár volt itt, az állomány túlnyomó része (kb. 520 kötet) szépirodalomból állt. E könyvtár anyaga is nagyon vegyes volt, politikai nézet és irodalmi színvonal tekintetében egyaránt. Mint a szakszervezeti könyvtárakban általában, itt is a haladó és az értékes művek voltak túlsúlyban. Sok szocialista világnézetű könyvet (BEBEL, MEHRING, SZABÓ Ervin, RÉVÉSZ Béla, KASSÁK Lajos, VÁRNAI Zseni és mások műveit) s néhány kötet kommunista művet is (GORKIJ, BARBUSSE, VARGA Jenő, GERGELY Sándor munkáit) találhatott itt az olvasó.

Mint említettük, nemcsak a szakszervezeti központoknak voltak könyvtáraik, hanem a különféle szakszervezeti helyi csoportoknak is. Ezek egynemelyike is adott ki nyomtatott katalógust, így e könyvtárak állományáról is tájékozódni tudunk. 1924-ben jelent meg a budapesti cipézmunkások és munkásnők I. sz. csoportjának könyvtárjegyzéke.¹⁵ A jegyzék tanúsága szerint e könyvtár 4788 kötetet tartalmazott. Az állomány nagyobb része itt is szépirodalmi könyvekből állt (2549 kötet). Igen sok tudományos és ismeretterjesztő munka is volt azonban e könyvtár anyagában, sok politikai és társadalomtudományi mű (kb. 500 kötet), sok történelmi (kb. 300 kötet) és sok természettudományos mű (kb. 150 kötet). A szépirodalmi könyvek anyaga túlnyomórészt haladó és színvonalas író munkája volt, többek közt BALZACnak 24 művét, MAUPASSANTnak 17, TOLSZTOJnak 18, DOBZTOJEVSKIJnek 19, GORKIJnak 8, Jack LONDONnak 24, Anatole FRANCENK 26, SHAWnak 4 munkáját találhatta meg itt az olvasó. A magyar szerzők közül igen sok JÓKAI, MIKSZÁTH, GÁRDONYI kötet mellett MÓRICZ Zsigmondnak 23 műve, BRÓDY Sándornak 10 munkája kapott helyet a könyvtárban. Hasonlóan igen színvonalas volt a verseskötetek állománya CSOKONAI, PETŐFI, ARANY, VÖRÖSMARTY, ADY, BABITS kötetével, bár itt hiányosságként jelentkezett a külföldi költők kötetének kis száma. Reakciós és színvonalatlan szépirodalmi művek viszonylag csekély számban voltak e könyvtár állományában. A korszak lehetőségeihez és adottságaihoz képest igen értékes volt a politikai és a társadalomtudományi művek összetétele, a könyvtárban találhatták az olvasók az akkoriban igen-igen ritka LENIN-művek egyikét: az *Állam és forradalmat*, megvolt MARX és ENGELS válogatott műveinek két kötetes kiadása, s az állományban szerepelt MARXnak és ENGELSnek még több műve is. A szocialista elmélet néhány kiválóságának műve is gazdagította az állományt: PLEHANOVnak, BEBELnek, Wilhelm LIEBKNECHTnek, LAFARGUENak, GORKIJnak, KAUTSKYnak, SZABÓ Ervinnek, VARGA Jenőnek és másoknak a munkáival találkozhattunk e könyvtárban. Hasonlóan igen értékes könyvek voltak a többi tudományágból is: ARISTOTELES, DIDEROT, MECSNIKOV,

¹⁴ Magyarországi Húsipari Munkások Szövetsége központi könyvtárjegyzéke és szabályzata. [Bp. 1928.]

¹⁵ A budapesti cipézmunkások és munkásnők I-ső sz. csoportjának betűsoros könyvtárjegyzéke. Bp. [1924.]

DARWIN, RENAN, KOSSUTH Lajos, ACSÁDY Ignác és mások művei. A munkásoknyvtárak általános állományához képest meglepően nagy számban voltak e könyvtárban folyóiratok, a szaklapok kötetein kívül, megvolt a *Népszavónak*, a *Szocializmusnak*, a *Huszdik Századnak*, a *Nyugatnak*, a *Társadalmi Múzeumnak* és a *Darwin* című folyóiratnak több évfolyama.

Igen értékes könyveket tartalmazott az ugyancsak 1924-ben megjelent nyomtatott könyvjegyzék tanúsága szerint a budapesti cipőfelsőrészkesztő munkások szakosztályának könyvtára is.¹⁶ E könyvtár állományában kb. 1800 kötet volt, többségben szépirodalmi alkotás (kb. 1100 kötet), de sok társadalomtudományi (kb. 550 kötet) s viszonylag sok természettudományi munka is (kb. 150 kötet). A szépirodalmi könyvek közt található itt az olvasó haladó és színvonalas, reakciós és színvonalatlan műveket vegyesen. Igen értékes művek voltak azonban a társadalomtudományi könyvek közt; az állományban szerepelt MARXnak 15 műve, ENGELSnek 8 műve, s megvolt itt az akkoriban ritka *Munkásoknyvtár*-sorozat 20 füzete.

Budapest határain kívül sem volt sokkal kedvezőtlenebb a helyzet. A Vas- és Fémmunkások Szövetsége pestszenterzsébeti csoportjának könyvtára 1941-ben 1636 kötetet tartalmazott.¹⁷ Az állomány nagy többsége: 1244 kötet itt is a szépirodalmi könyvek közül került ki, de ezek közt sok igen értékes mű volt, s a viszonylag kevés ismeretterjesztő és tudományos könyv között is sok értékes kötetet található az olvasó. A szépirodalmi könyvek közt volt GORKIJnak 9 műve, EHRENBURGNak 5, Egon Ervin KISCHnek 3, SOLOHOVnak, NEXÓnek, ILFnek és PETROVnak és GERGELY Sándornak 1—2 műve is, — hogy csak a szovjet és kommunista írók munkáit említsük. Az ismeretterjesztő és tudományos művek sorában MARXnak 3 és ENGELSnek 2 munkája volt meg (a *Bérmunka és tőke*, az *Osztályharcok Franciaországban* és a *III. Napoleon államcsínyje*, illetőleg *A család, az állam és a magántulajdon keletkezése* s *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*), megvoltak a híressé vált magyar kommunista kiadású „Kék könyvek”, MADZSAR József: *Az ember származása*, MOLNÁR Erik (JESZENSZKY Erik álnéven írt) *Dialektika* c. kötete stb. Igaz, hogy HITLER: *Harcom* c. könyve is az állományban szerepelt, valamint MALTHUSnak a *Népesedési törvény* c. hírhedt műve s WERBŐCZY *Hármaskönyve* is. De hiba volna, ha elmarasztalnánk ezért e könyvtárt, — nem a fasiszta-reakciós propaganda végett kerültek e könyvek az állományba (ennek ellenkezőjéről meggyőző a könyvtár anyagának túlnyomó része), hanem az olvasók ilyen irányú érdeklődésének a kielégítése lehetett a szempont, az az elv, hogy meg kell ismerni a miénkkel ellentétes véleményt ahhoz, hogy sikeresen harcolhassunk a magunk igazáért. S — föltehetően — 1941-ben „alibiül” is szolgáltak az effajta könyvek a hatóságok előtt.

A főváros határaitól még távolabbra tekintve vessünk pillantást a könyvnyomdai munkások egri és szekszárdi könyvtárait. Az egri könyvtár állománya 1937-ben 430 kötet volt.¹⁸ Itt már jóval értéktelemből könyvanyagot találhattunk, mint az eddig tárgyalt könyvtárakban — politikailag és irodalmi színvonal tekintetében egyaránt. E könyvtárban kevés volt az

¹⁶ *A budapesti cipőfelsőrészkesztő munkások és munkások szakosztálya könyvtárának új könyvjegyzéke.* Szerk.: SCHMIDT Rudolf és HERCZOGH Kálmán. Bp. 1924.

¹⁷ *A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége pestszenterzsébeti helyicsoportjának könyvtári jegyzéke és szabályzata.* Pestszenterzsébet, [1941.]

¹⁸ *A Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete egri csoportjának könyvtárjegyzéke.* Eger, 1937.

értékes mű, s sok a színvonalatlan könyv (COURTHS-MAHLER, FÖLDES Jolán stb.) és a ponyva (Edgar WALLACE, Zane GREY, stb.) helyet kaptak a szovjetellenes alkotások is (RACHMANOVA-kötetek stb.). Lényegében hasonló volt a helyzet a szekszárdi könyvtárban, amely 1939-ben 450 kötetet foglalt magában.¹⁹ Csak annyival volt jobb a helyzet itt, hogy valamivel több értékes művet találhatott az olvasó, mint Egerben.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a szakszervezeti könyvtárak nagy többségében a haladó és a színvonalas könyvek voltak túlsúlyban. Különösen akkor láthatók a szakszervezeti könyvtárak állományának e pozitív vonásai, ha könyvanyagukat összehasonlítjuk a vallásos-nacionalista szervezetek vagy az üzemek könyvtárainak állományával. A szakszervezeti könyvtárak jelentős eredményeket értek el az ún. „siker-regények” s a ponyvairadalom elleni harcban, és általában távol tartották állományuktól a fasiszta-nacionalista műveket. Ez nem volt könnyű abban a korszakban, amikor fasiszta jellegű könyvek s színvonalatlan fércmunkák tömege árasztotta el a könyvpiacot. S a szakszervezeti könyvtárak eredményei közé sorolhatjuk, hogy a kommunista párt és a kommunisták üldözésének legnehezebb éveiben is e könyvtárak jelentős része állományába gyűjtött kommunista világnézetű könyveket is, lehetővé téve ezzel a munkások tömegei számára a tisztább látást, a valóság teljesebb megismerését. A szakszervezeti könyvtárak egyik bázisává váltak a fasiszta elleni ideológiai-politikai harcnak, és hozzájárultak a fasiszta ideológiája feletti győzelemhez.

II.

A legtöbb szakszervezeti könyvtárban volt valamiféle katalógus az állományról. Általában betűrendes katalógusokat készítettek, többnyire könyv-formában, cédula-katalógussal viszonylag kevés könyvtár rendelkezett. Egyes szakszervezeti könyvtárak állományukról nyomtatott könyvjegyzéket adtak ki. Amit a szakszervezeti könyvtárak katalógusairól tudunk, azt többnyire e nyomtatott jegyzékekből merítettük.

Azok a könyvtárak, amelyek az egyszerű betűrendes katalógus mellett (vagy helyett) szakkatalógust is akartak szerkeszteni, nehéz feladat előtt álltak. Általánosan bevezetett, egységes katalógusrendszer még a nagy tudományos könyvtárakban sem volt, a kisebb könyvtárak katalógus-problémái így önálló megoldásra vártak. A szakszervezeti könyvtárak egy kis része átvette a decimális rendszert. Így tett a vas- és fémmunkások központi könyvtára 1935-ben, s szakrendszerét a Fővárosi Könyvtár katalógusa alapján készítette el.²⁰ A legtöbb szakszervezeti könyvtár azonban önálló szakrendszert állított fel. A legegyszerűbb volt az anyagot két részre csoportosítani: szépirodalomra és ismeretterjesztő s tudományos irodalomra. A nagyobb kötetállományú könyvtárakban több főcsoportot kellett kialakítani, mert e nélkül az olvasók nem tudták volna felhasználni a szakrendszer-adta előnyöket. A főcsoportok kialakítása rendszerint laikus módon történt, a szakszervezeti

¹⁹ Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete szekszárdi könyvtárának könyvjegyzéke. Szekszárd, 1939.

²⁰ A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége vezetőségének jelentése és zárszámadása az 1933, 1934, 1935. és 1936. évekről a XV. rendes közgyűléshez. Bp. 1937.

könyvtárosok nem vették kellőképpen figyelembe a tudományágak sorrendi fontosságát s egymásközötti összefüggését. Az egyik legnagyobb szakszervezeti könyvtárban, a nyomdászoknál pl. a fő-, ill. az alcsoportok a következőképpen alakultak :

A) *Szépirodalom.*

- I. Regény, elbeszélés.
- II. Költemény, színmű.

B) *Ismeretterjesztő irodalom.*

- I. Művelődés, irodalom.
- II. Élet- és jellemrajzok.
- III. Földrajz, népisme, útleírás.
- IV. Történelem.
- V. Természettudomány.
- VI. Bölcelet.
- VII. Közgazdaság.
- VIII. Orvostudomány.
- IX. Jog- és államtudomány, törvények és rendeletek.
- X. Enciklopédia, szótár, nyelvtan.
- XI. Társadalomtudomány, szocializmus.
- XII. Vegyes.
- XIII. Album, emlékirat, folyóirat.

C) *Szakirodalom.*

D) *Német nyelvű irodalom.*

E) *Régi könyvek gyűjteménye.*²¹

A főcsoportok ilyen megalakítása kielégítőnek látszik, s még az is védhető, hogy a német nyelvű anyagot nem osztották be — tartalom szerint — a megfelelő alcsoportokba. (Olyan közművelődési könyvtárban, ahol az olvasók jelentős része kifejezetten német nyelvű anyagot keres, e megoldás elfogadható. Az ismeretterjesztő irodalom csoportosítása, tehát a tudományágak egymásutánja és összefüggésbe hozása terén már komoly kifogások lehetnek. Így mai szemmel fölösleges az *Élet és jellemrajzok* csoport, az ide besztott műveket tartalom szerint kellett volna besorolni az *Irodalom*, a *Történelem*, a *Természettudományok* stb. csoportokba. Helytelen volt, hogy az albumokat, az emlékiratokat és a folyóiratokat együtt, egy külön csoportba sorolták e nem könnyű helyzetben levő könyvtáros-elődök; az albumokat és az emlékiratokat is tartalom szerint külön-külön kellett volna besorolni a megfelelő tudományágakhoz. Helytelen volt elválasztani egymástól a *Természettudomány* és az *Orvostudomány* szakokat, s a *Bölcelet* és a *Jogtudomány* szakokat a társadalomtudományok élére, illetőleg ezek közé kellett volna beilleszteni.

A szakrend összeállításában ilyen gyermek-betegségek előfordultak a többi szakszervezeti könyvtárnál is — nem kisebb, hanem nagyobb számban. A budapesti cipésmunkások I. sz. csoportjának könyvtárában is anarchikus volt a társadalomtudományok s a természettudományok egyes ágainak fel-

²¹ L. 13. jegyzet.

sorolási rendje.²² Itt külön *Agitáció* csoportot is alkottak, amely egészen máshol kapott helyet, mint a *Politika és társadalomtudomány* csoport, s a folyóiratok és a tanulmányok egy alosztályba kerültek stb. Hasonló hibák voltak a pest-szenterzsébeti vasasok könyvtárának szakrendjében is²³, az *Orvostudomány* itt a *Társadalomtudomány* és a *Filozófia* között legelöl kapott helyet, a *Társadalomtudomány* és a *Pártirodalom* csoportjai közé 10 másik tudományág tola-kodott, a *Társadalomtudománytól* nagyon-nagyon elszakadva külön tudományággá lépett elő a falukutatás stb. A könyvnyomdai munkások egri csoportjának könyvtárában²⁴ a *Szépirodalmi könyvek* és a *Költemények* és *Színművek* közé a *Tudományos művek* és a *Szakirodalom* főcsoportjai tola-kodtak be.

Nagyon érdekesen alakult a szakrendi csoportosítás a budapesti cipő-felsőrészkészítő munkások könyvtárában.²⁵ Itt az anyagot 3 részre bontották: szépirodalmi, társadalomtudományi és természettudományi részre. A könyveket e főszakokon belül egyrészt a szerzők betűrendje szerint csoportosították, másrészt fogalmakat alakítottak ki, s ezek mögé is besoroltak műveket tárgy-szószerűen. Pl. a társadalomtudományi művek esetében e szakrendszer ilyen volt:

Acsády Ignác,
Bebel,
Béke [itt felsorolva az erről szóló könyvek],
Demokrácia [itt ugyancsak felsorolva a megfelelő könyvek],
Diderot, stb.

Nagyon sok hiányosságot találhatunk e régi szakkatalógusokban, ha a könyvek csoportokba sorolásának helyességét vizsgáljuk meg. A nyomdá-szok központi könyvtárában a *Typographia* és a *Nyomdászok Közlönye* c. szaklapokat az évkönyvek közé sorolták. A budapesti cipésmunkások I. sz. csoportjának könyvtárában SIENKIEWICZ *Quo vadis* c. regénye a *Politika és társadalomtudomány* csoportba, BENEDEK Marcell *A modern világirodalom* c. kötete a *Történelem* csoportba került. A pestszenterzsébeti vas- és fém-munkások könyvtárában a szépirodalmi könyvek közt szerepel MAETERLINCK-nek a méhek életéről és Romain ROLLAND-nak HÄNDEL-ről írt tudományos jellegű műve. A könyvnyomdai munkások egri csoportjának könyvtárában a szépirodalmi könyvek közé osztották be *Az Est Hármaskönyvét*, a *Nép-szava* és a *Pesti Hírlap* naptárait.

E katalógusoknak egy másik hibája volt, hogy a külföldi szerzők művei-nél sok helyütt nem tudták megkülönböztetni a vezetékneveket és a kereszt-neveket. Így került Grazia DELEDDA a G-betűs szerzők közé a buda-pesti cipőfelsőrészkészítők könyvtárában, s az egri nyomdai munkások könyvkatalógusában Anatole FRANCE A-betű alatt, Guy de MAUPASSANT G-betű alatt, Honoré de BALZAC H-betű alatt, Victor HUGO V-betű alatt, Walter SCOTT W-betű alatt szerepelt stb. A koronát a tévedésekre a buda-pesti cipésmunkások I. sz. csoportjának könyvtárjegyzéke tette fel, amikor a német nyelvű műveket egyszerűen a szerző keresztnevének betűrendjében

²² L. 16. jegyz.

²³ L. 18. jegyz.

²⁴ L. 19. jegyz.

²⁵ L. 17. jegyz.

sorolta fel. Így került IBSEN a H-betűhöz, DICKENS a C-betűhöz, MARX a K-betűhöz, VERNE a J-betűhöz stb.

A szakszervezeti könyvtárak katalógusteremtő munkásságában azonban találhatóak előremutató elemeket is. Így pl. a budapesti cipészfelsőrész-készítő munkások könyvtárában, ahol a katalógus már utalókat is tartalmazott (pl. „Anatole France lásd: France Anatole alatt”). S alkalmazta e könyvtár katalógusában az „annotációkat” is. Pl. BABITS: *Timár Virgília* („Iskolai történet 3 részben”); BIRÓ Lajos: *A Molitor-ház* („Detektívregény”); CSATHÓ Kálmán: *Te csak pipálj Ladányi* („Egy úri penzió története”); CSEHOV: *Az én életem* („Egy vidéki ember elbeszélése”) stb. Ugyancsak ez a könyvtár alkalmazta azt az elvet is, hogy katalógusában az egyes írók művei után felsorolta az illető íróról szóló műveket is. Pl. TOLSTOJ művei után: *Tolsztoj élete* (Romain ROLLANDTÓL); ADY művei után: *A huszonegyéves Ady* (KARDOS Lászlótól). Ezekhez hasonló okos kezdeményezések általában hiányoztak a nacionalista-vallásos szervezetek és az üzemek könyvtárainál. Mindebből az a következtetés is levonható, hogy a szakszervezetek könyvtárosai — ha általában könyvtártani kérdésekben képzetlenek és járatlanok voltak is, — lelkesedéssel és sok leleménnyességgel iparkodtak helytállni.

E könyvtárosok általában a szakszervezeti tagok közül kerültek ki. Legtöbb helyen a vezetőség választotta meg személyüket (a könnynyomdai munkások szakegyletében, a cipőfelsőrész-készítő munkások szakosztályában és másutt), olyan embereket igyekezvén a könyvtárak élére állítani, akik műveltségükkel, könyvszeretetükkel is a legalkalmasabbnak látszottak e poszt betöltésére. A könyvtárosok feladata volt az állomány nyilvántartása, gyarapítása és feldolgozása, az olvasók nyilvántartásba vétele és számukra könyvek kölcsönzése. Általában a könyvtárosok kezelték a beiratási díjakból, a letétekből és más forrásokból befolyt összegeket. Ők voltak a felelősek a könyvtárban levő könyvekért, a könyvtár egész működéséért. S ha több is volt a kötelezettség, mint a jog, így is akadtak százával szakszervezeti tagok, akik könyvtárosként szolgálták a munkáskultúra ügyét, a szocializmus eszméjét.

III.

Az eddigiek során vázoltuk a szakszervezeti könyvtárak általános helyzetét, igyekeztünk képet adni megalakulásukról, gyarapodásukról, könyv-állományukról s katalógusaiukról. A továbbiakban a szakszervezeti könyvtárak használatának egyes kérdéseiről s olvasóforgalmuk alakulásáról szeretnénk képet adni.²⁶

Az olvasóforgalom alakulását mindig igen nagy mértékben befolyásolja az, hogy hol helyeznek el egy-egy könyvtárt. A szakszervezeti könyvtárak általában a szakszervezetek székházaiban s helyiségeiben kaptak helyet. Nyitvatartási idejük általában a szakszervezeti tagok munka utáni szabadidejéhez igazodott. A nagyobb könyvtárakban hetenkint több könyvtárnap is volt, a kisebb könyvtárak hetente csak egyszer-kétszer voltak nyitva

²⁶ A szakszervezeti könyvtárak olvasóforgalmára vonatkozó rész-adatokat I. Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve. 1940. Bp.; Népszava, 1936. március 27-i sz. és az 1., 5., 7., 11., 21. sz. jegyzetekben megjelölt forrásokban.

(a húsipari munkások szövetségében vasárnap délelőtt 9—12 óráig, az egrri nyomdászoknál minden hétfőn este 6—7 óráig volt nyitva a könyvtár stb.). Mivel olvasóteremmel csak igen kevés szakszervezeti könyvtár rendelkezett, többnyire otthoni olvasásra adták ki a könyvtárak a könyveiket.

A legtöbb szakszervezeti könyvtár írásban szabályozta, hogy kik használhatják a könyvtár állományát. A szakszervezeti könyvtárak általában csak a szakszervezeti tagok számára voltak nyilvánosak, s e tagok közül is általában csak azok használhatták a könyvtárt, akik már bizonyos idő óta tagjai voltak a szakszervezetnek, s akiknek tagdíjhátralékuk nem volt. A Könyvnyomdai Munkások Egyesületének központi könyvtárában 26 heti, a Könyvkötők szakegyületének könyvtárában 6 heti, a Vas- és Fémmunkások Szövetségének pestszenterzsébeti csoportjában 20 heti, a budapesti cipésmunkások I. sz. csoportjában 3 hónapi tagság kellett a könyvtárhasználathoz.

Az olvasókról sok esetben a szakszervezeti könyvtárakban is nyilvántartást készítettek. A budapesti cipésmunkások I. sz. könyvtárában az olvasókról a következő adatokat vezették: a tag neve, tagsági könyvének száma, lakáscíme, a kiadott könyv címe és sorszám, a kiadás napja, ill. a visszahozás napja. A budapesti cipőfelsőrész-készítő munkások könyvtárában a könyvkölcsönzési adatokon kívül az olvasó neve és tagsági igazolványának száma is elegendő volt az olvasónyilvántartás elkészítéséhez.

A szakszervezeti könyvtárak használata többnyire minimális díj megfizetésével járt. Egyes helyeken az ipari tanulók és tanulóleányok számára a könyvtárhasználat díjtalan volt (pl. a könyvkötők szakegyületében). Voltak szakszervezeti könyvtárak, ahol beiratási díjat is kellett fizetni, másutt betétet szedtek a kikölcsönzött kötetek után (a húsipari munkások könyvtárában pl. minimálisan 3 pengőt). Ismét más könyvtárakban beiratási díj nem volt, csak a nyomtatványok (könyvtári jegyzék, olvasói törzslap) beszerzési árát kellett megtéríteni (pl. a pesterzsébeti vasas-könyvtárban). Több könyvtárban kötelező volt a nyomtatott könyvtári jegyzék megvásárlása (pl. a húsipari munkások szövetségében).

A könyvek kölcsönözhetőségi határideje a szakszervezeti könyvtárakban is szabályozva volt. A kölcsönzési határidő általában 2 hét volt, ilyen határidőt szabott a húsipari munkások, a könyvnyomdai munkások, a cipőfelsőrész-készítők, a pesterzsébeti vasmunkások, az egrri és a szekszárdi nyomdászok könyvtára is. A könyvkötők szakegyületében is 2 hét volt a kölcsönzési határidő, de a tudományos műveknél e határidő 4 hétre emelkedett. Egy-egy könyv kölcsönzését általában meg lehetett hosszabbítani, ennek elmulasztása esetén a könyvtár késedelmi díjat rótt ki a kölcsönzési határidőt be nem tartó olvasóra. A késedelmi díj összege kötetenként és hetenként általában 10 fillér volt, az 1930-as évek végén — az általános drágulás következtében — sok helyütt 20 fillér. Az elveszített vagy megrongált művekért általában minden könyvtárban kártérítést kellett fizetni.

Az egy alkalommal kikölcsönözhető kötetek száma is változó volt. Nagyon sok könyvtárban egyszerre csak egy kötetet lehetett kölcsönözni (pl. még a több ezer kötetet tartalmazó nyomdai munkások központi könyvtárában is). Egyes könyvtárakban a több kötetes művek egyszerre is kölcsönözhetőek voltak, de pl. a budapesti cipésmunkások I. sz. csoportjában még a több kötetes műveket is csak kötetenként lehetett elvinni. Voltak könyvtárak, ahol két kötet is kölcsönözhető volt egyszerre, pl. a budapesti

cipőfelsőrész-készítő munkásoknál a kisebb terjedelmű könyvekből; 2 kötet volt kölcsönözhető a könyvkötők szakegyletében 6 hónapi tagság után, s fel-tétel nélkül a pesterzsébeti vasasoknál, a szekszárdi nyomdászoknál. Kevés volt az olyan könyvtár, mint az egri nyomdászoké, ahol 3 kötetet lehetett egyszerre kölcsönözni. E megszorítások bizonyos mértékig akadályozták a szakszervezeti könyvtárak tevékenységét, s nem annyira a könyvállomány kicsiny volta, mint inkább egyes könyvtárt használó tagok felelőtlensége, s egyes szakszervezeti vezetők túlzott állomány-féltése következtében került sor ilyen korlátozásokra.

Mint említettük, a legtöbb szakszervezeti könyvtár otthoni olvasásra adott ki könyveket. Helyszínen való olvasási lehetőséget csak kevés könyvtár tudott teremteni, e könyvtárak (pl. a nyomdászok központi könyvtára) egyes értékes műveket, újságokat és folyóiratokat rendszerint csak helybeli olvasásra adtak ki. A nyomdászok központi könyvtára pl. nem kölcsönözte használatra régi könyvgyűjteményének anyagát, MARXnak *A tőkét*, a Pallas *lexikon*t, BENEDEK Marcell *Irodalmi lexikon*ját stb. Más könyvtárak (pl. a pesterzsébeti vasas-könyvtár) egyes értékesebb könyvek kiadását bizonyos tagsági idő elteltéhez kötötték.

A legtöbb szakszervezeti könyvtárban az olvasóforgalom igen jelentős volt. 1927-ben a budapesti szakszervezeti könyvtárakban 163 967 könyvet, a vidéki szakszervezeti könyvtárakban 70 645 könyvet, összesen 234 612 könyvet olvastak. A legnagyobb szakszervezeti könyvtárban, a vasasok központi könyvtárában 1928-ban 24 721 könyvet, a famunkások központi könyvtárában 12 306 könyvet kölcsönöztek. A húsupari munkások szövetségének könyvtárát 1924-ben 424 tag használta. A vasas-szakszervezet központi könyvtárának taglétszáma 1934-ben 585 fő, 1943-ban 584 fő volt. A könyvnyomdai munkások központi könyvtárát 1933-ban 479 olvasó, 1938-ban 594 olvasó használta. A famunkások központi könyvtárának 1940-ben 247 olvasója, az építőipari munkások központi könyvtárának 1251 olvasója volt.

E pár példa is bizonyítja, hogy a szakszervezetek könyvtárainak — többségükben igen tanulságos és színvonalas — könyvanyagából évente sok-sok ezer munkás tanult és művelődött. A szépirodalmi könyvek olvasottsága a szakszervezeti könyvtárakban is túlnyomó volt, azonban mégis több ismeretterjesztő és tudományos művet kölcsönöztek a szakszervezetekben, mint az üzemi könyvtárakban és a nacionalista-vallásos szervezetek könyvtáraiban. A nyomdászok központi könyvtárában pl. 1933-ban 7049 szépirodalmi kötet mellett 805 ismeretterjesztő és tudományos kötetet, 1936-ban 9066 szépirodalmi kötet mellett 1013 ismeretterjesztő kötetet kölcsönöztek.

A szakszervezeti könyvtárak az adott gazdasági, politikai és kulturális helyzetben igen jelentős eredményeket értek el. Hozzájárultak ahhoz, hogy a szervezett munkásság igen nagy része politikailag öntudatosná váljék, műveltségben az adottságokhoz képest magas színvonalra emelkedjék. A szervezett munkásság tudásszomját, könyvszeretetét országszerte elismerték, s példaképpül állították más dolgozó rétegek elé. A szervezett munkásságnak e tudásért, a műveltség elsajátításáért vívott harcát megszakította a fasiszta háború. Ebben az időben a munkáskönyvtárak fejlődése is megszakadt, s a hanyatlás évei következtek. A munkásosztály vezetőit koncentrációs-táborokba zárták, büntető-századokba osztották be, s az egyszerű munkások tíz- és százazreit a frontokra hurcolták.

A fasizmus leverése után a szakszervezeti könyvtárak új életre keltek. Megváltozott körülmények közt, a nép államának támogatásával, sokszáz-ezres olvasótáborral, sok-milliós állománnyal folytatták a munkát új és nagyobb célokért: a szocializmus felépítéséért, a kultúrforradalom elősegítéséért, a szocialista társadalom kialakításáért.

SZILÁGYI JÁNOS

JÁNOS SZILÁGYI: DIE GEWERKSCHAFTSBIBLIOTHEKEN UNGARNS IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Die Gewerkschaften waren in dieser Periode die grössten Massenorganisationen Ungarns. Sie konnten dem gegenrevolutionär-faschistischen System widerstehen und standen, wenn auch wesentlich unter der Lenkung der Sozialdemokratischen Partei, so doch stark unter kommunistischem Einfluss. Die Gewerkschaften entfalteten auch eine kulturelle Erziehungstätigkeit in den Reihen der Werktätigen und bauten dabei auch ein breites Netz von Bibliotheken auf.

Gegen Ende der zwanziger Jahre wirkten in Ungarn 57 Gewerkschaftsbibliotheken, die meist tausende von Bänden enthielten, und diese Zahl stieg von Jahr zu Jahr. 1939 besaßen die Gewerkschaftsbibliotheken bereits etwa 300 000 Bände.

Trotz ihrer prekären politischen und finanziellen Lage bauten die Gewerkschaften ihre Bibliotheken weiter aus. Der Bestand der Bibliotheken setzte sich vorwiegend aus belletristischer Literatur zusammen, doch enthielten sie dabei zahlreiche Werke wissenschaftlicher und populärwissenschaftlicher Natur und aus den meisten Gewerkschaftsbibliotheken fehlten jene niveaulosen Schundwerke, die den damaligen Büchermarkt so stark überfluteten.

Das grösste Verdienst der Gewerkschaftsbibliotheken bestand jedoch darin, dass sie die Werke der führenden Ideologen des Sozialismus und Kommunismus sowie die damals nur spärlich erscheinenden und erhältlichen Schöpfungen der antifaschistischen Literatur sammelten und ihren Lesern zur Verfügung stellten. Unter sämtlichen damaligen Bibliotheken besaßen die Gewerkschaftsbibliotheken den fortschrittlichsten Bücherbestand.

Die Aufarbeitung des Materials erfolgte in diesen Gewerkschaftsbibliotheken im allgemeinen auf ziemlich primitive Weise. Die Bibliothekare suchten zumeist mit ihrer Begeisterung und Hingabe das zu ersetzen, was ihnen an Fachbildung fehlte.

Die Gewerkschaftsbibliotheken erfreuten sich eines sehr regen Besuchs und wenn auch der Zuspruch der belletristischen Bücher am grössten war, so wurden hier doch bedeutend mehr wissenschaftliche und populärwissenschaftliche Werke gelesen, als in den übrigen Volksbibliotheken.

Den Gewerkschaftsbibliotheken ist es zum Teil zuzuschreiben, dass Ungarn, als nach dem Jahre 1945 das werktätige Volk zur Macht gelangte, über politisch geschulte und gebildete Arbeitermassen verfügte, aus denen zahlreiche Leiter des Staatswesens erwachsen konnten.

Heute erfreuen sich die Gewerkschaftsbibliotheken staatlicher Subvention, eines erweiterten Leserkreises und eines vielfachen Bücherbestandes, was sie instand setzt, ihre erzieherischen und kulturellen Aufgaben vollwertig zu erfüllen.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Volt-e Szenczi Molnár Albert bibliafordításának frankfurti kiadása?
SZTRIPSKY¹ HARSÁNYI István közlése alapján² 1862. szám alatt leírja SZENCZI MOLNÁR bibliafordításának egy frankfurti, 1608-ból való kiadását, amelyből példány nem maradt fenn.

Forrásként LE LONGRA, HAGEMANNTA és RIEDERERE hivatkozik. LE LONG³ a magyar nyelvű bibliák között az 1608. évi hanai kiadás leírása után ezt írja: „Eadem [ti. „Biblia Hungarica”] secunda cura in lucem edita ab Alberto Molnár, fol. Francofurti.”, később, a kronológiai sorrendben közölt bibliák között ismét megemlíti.⁴ HAGEMANN⁵ és RIEDERER⁶ közlései LE LONGRA mennek vissza.

SZTRIPSKY — ugyancsak HARSÁNYI alapján — megjegyzi, hogy bár SZENCZI MOLNÁR iratai között⁷ erről a kiadványról sehol sem történik említés, mégis LE LONG közlése alapján „bátran” felvehető.

Tudjuk, hogy ebben az időben minél több RMK felfedezése volt a könyvtörténészek célja, SZENCZI MOLNÁR naplójának ismeretében LE LONG adatát mégis el kellett volna vetni. A naplóból ugyanis nem hiányozhatnék olyan jelentős esemény, mint amilyen a biblia megjelenése lett volna. Nem is szólva arról, hogy semmi szükség nem volt a hanai kiadás után, ugyanabban az évben, még egy kiadásra. S hogy nem készült, világosan bizonyítja az, amit SZENCZI MOLNÁR bibliafordítása 1612. évi, oppenheimeri kiadásának⁸ előszavában ír. Eszerint az új kiadás azért vált szükségessé, mert „ez néhány esztendőben az Hanoviában nyomtatott másfél ezer exemplár többire már mind eladatott.”⁹

Ha viszont nem adták ki a bibliát Frankfurtban, honnan származik LE LONG adata? LE LONG a kronológiai részben betűjellel utal forrásaira. Esetünkben a „B 19” jelzés szerepel, amely a források jegyzékében¹⁰ a „Bibliotheca theologica Pauli Bolduani, 4. Jenae 1614.” címre utal.

BOLDUANUS fenti műve — úgy látszik — mindeddig ismeretlen forrás volt nálunk, nem említi sem HARSÁNYI, sem SZTRIPSKY. Alkalmunk volt LE LONGnak ezt

¹ Adalékok Szabó Kárcly Régi magyar könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez. Bp., 1912. 60–1. l.

² Magy. Könyvszle. 1911. 58–9. l.

³ Bibliotheca sacra. 2. pars. Lipsiae, 1709. 374. l.

⁴ I. m. 513. l.

⁵ Johann Georg HAGEMANN: *Nachricht von denen fürnehmsten Übersetzungen der heiligen Schrift in andere Sprachen.* 2. Aufl. Braunschweig, 1750. 385. l.

⁶ Johann Bartholomäus RIEDERER: *Nachrichten zur Kirchen-Gelehrten- und Bücher-Geschichte.* 2. Bd. Altdorf, 1765. 18. l.

⁷ Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irmányai. Bp., 1898.

⁸ RMK I. 433.

⁹)_{2b} lev.

¹⁰ I. m. 146. l.

a fontos forrását a jénai egyetemi könyvtár példánya alapján megtekinteni. Ebben SZENCZI MOLNÁR bibliája *csak egyetlen kiadásban* szerepel: „BIBLIORUM Codex Ungaricus, a Casparo Carolo primum translatus, nunc vero secunda cura in lucem editus ab Alberto Molmár [sic!] Francof. 1608. in fol.”¹¹

A könyv megjelenésének helyeként tehát itt is Frankfurt szerepel. Vajon miért? Úgy gondoljuk, az alábbiak megmagyarázzák a kiadás helye körüli zavart. Georg DRAUDIUS *Bibliotheca exotica, sive Catalogus officinalis librorum peregrinis linguis usualibus scriptorum, videlicet Gallica, Italica, Hispanica, Belgica, Anglica, Danica, Bohemica, Ungarica etc.* c. művének¹² 219. lapján „Catalogus librorum Hungaricorum, qui Francofurti in bibliopoliis et officinis prostant” cím alatt két könyvet sorol fel. Az első: „Codex Bibliorum in linguam Ungaricam translatus. Prostat Francofurti apud Viduam Leuini Hulsii. in 4.”¹³

DRAUD nem közli ugyan a kiadás idejét, de HULSIUS halálának éve (1606) és DRAUD bibliográfiájának megjelenési időpontja (1610), valamint a hanai kiadás impresszuma¹⁴ nyilvánvalóvá teszi, hogy DRAUDIUS is a hanai kiadást regisztrálja. HULSIUS özvegye a könyv *kiadója* volt,¹⁵ ő viselte a kiadás költségeit, és mint könyvkereskedő egyúttal övé volt a kockázat is. Természetes, hogy DRAUD az ő nevét tünteti fel, mivel *Bibliotheca*-jával a frankfurti könyvkereskedők érdekeit kívánta szolgálni, amint a fentebb idézett fejezeteimben is érthetően megmondja. SZENCZI MOLNÁR is tekintettel volt kiadója érdekeire, ezért írja a biblia előszavában: „...intek itt és kérek minden serény könyvárosokat, hogy ennek akaratja ellen ez mi munkánkkal így ékesítetett könyvet másutt ki ne nyomtassák és az hasznot, a mellyet innét az ő árváival vár, az igazság szerint, tőle el ne fordítsák.”¹⁶

Feltételezhető-e, hogy BOLDUANUS adatát DRAUD könyvéből vette? Ha a két címléírást összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy az előbbi sokkal pontosabb és részletesebb. Az sem valószínű, hogy BOLDUANUS maga fordította latinra a magyar címet. Mindez arra mutat, hogy kell lennie még egy, BOLDUANUS *Bibliotheca*-jánál korábbi műnek, amely a SZENCZI MOLNÁR-féle bibliáról hírt ad. Ez nem lehet más, mint valamelyik 1608. évi *Messkatalog*, a frankfurti könyvvásárokon kapható könyvek jegyzéke.

Már SCHWETSCHKE statisztikai összeállításából,¹⁷ amely könyvcímeket sajnos nem közöl, kitűnik, hogy az 1608. évi vásári katalógusok felsorolnak egy magyar nyelvű protestáns theológiai művet.¹⁸ Nem kétséges, hogy ez a biblia, de tudnunk kell azt is, mit tüntet fel megjelenési helyként, és hogy a címet BOLDUANUS valóban ebből vehette-e?

¹¹ Paulus BOLDUANUS: *Bibliotheca theologica, sive Elenchus scriptorum ecclesiasticorum*. Jenae, 1614. 10. l.

¹² Frankfurt, 1610.

¹³ Tehát a könyv Levinus HULSIUS özvegyénél kapható Frankfurtban, de szó sincs arról, hogy ott is nyomtatták volna. TURÓCZI-TROSTLER József már korábban *Magyar könyvek Frankfurtban* (1625) c. cikkében (Irod. tört. Közl. 1936. 366–7. l.) közreadta a *Bibliotheca exotica* 1625. évi kiadásában szereplő magyar könyvek jegyzékét. Ebben szerepel a mi *Bibliánk* is, melyet a közreadó minden habozás nélkül az 1608. évi hanai kiadással azonosít. A frankfurti kiadás kérdését fel sem veti.

¹⁴ „Nyomtattatott Halbejus János által, Levinus Hulszius örökösinec költségével.” *RMK* I. 411.

¹⁵ „Ugyanezen istenes ember [Isaacus Genius] volt indítója az néhai cosmographus és könyváros Levinus Hulsistul maradt özvegy asszonynak, hogy az ez mi megújított könyvünket költségével kinyomtattatná és az ő könyves boltjából kiadná, mellyet meg is cselekedett az istenes asszony.” írja SZENCZI MOLNÁR bibliájának ajánlólevelében. *RMK* I. 411 (4a–b lev. (Kiemelés tölem. P. E.)

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ *Codex nundinarius Germaniae literatae bisecularis*. Mit einer Einleitung von Gustav SCHWETSCHKE. Halle, 1850.

¹⁸ *I. m.* 49. l.

Fenti kérdésekre a választ a *Catalogus universalis pro nudinis Francofurtensibus autummalibus de anno 1608 c. Messkatalog*-ban találjuk meg.¹⁹ A biblia az alábbi leírásban szerepel itt: „Codex Bibliorum Ungaricus a Casparo Carolo primum translatus, nunc vero secunda cura in lucem editus, ab Alberto Molnar Szenciense Ungaro, prostat Francofurti in Bibliopolio Hulsiano in 4.”

BOLDUANUS és a *Messkatalog* szövege — mint látjuk — szószerint azonos, előbbi azonban rövidített valamit és ez később „végzetes” zavart okozott.

Hátra van még a formátum megjelölése körüli zavar magyarázata. LE LONG a hanai kiadást negyedrétnek, a frankfurtit BOLDUANUS alapján folionak írja le. A *Messkatalog*-ban és DRAUDNÁL negyedrétnél szerepel. Maga SZENCZI MOLNÁR „közép formá”-júnak mondja könyvét az oppenheimeri kiadás előszavában.²⁰ Ez, DÉZSI szerint, „kiszivret” formátumot jelent.²¹ A vízjel elhelyezkedése és a hálónonalak bizonyossága szerint negyedrétnél, a szignaturák szerint azonban — az első ív kivételével — egy ívben 8 levél van. A könyv mérete valamivel nagyobb a szokásos negyedrétnél műveknél (24,5 × 18,5 cm), talán ezért írt BOLDUANUS foliót, ha ugyan nem egyszerű elírásról van szó.

Mindez, úgy véljük, meggyőzően bizonyítja, hogy SZENCZI MOLNÁR bibliafordításának nem volt frankfurti kiadása.

PÁLVÖLGYI ENDRE

Jezuita tiltakozó írás 1707-ből. (Ismeretlen RMK nyomtatvány.) Az 1705. évi szécsényi országgyűlés határozata szerint a jezsuitáknak, amennyiben nem esküsznek hűséget a szövetségzett rendeknek, és nem szakadnak el az ausztriai rendtartománytól, el kell hagyniok az országot. Noha a rend egyik feltételt sem teljesítette, a törvény végrehajtása sokáig késlekedett. A szenátus időközben enyhített is szigorán, megengedte ugyanis, hogy a Kassán és Nagyszombatban tanító szerzetesek jelentős része helyén maradhat, taníthatja tovább az ifjúságot, de csak mint világi pap.

Ilyen előzmények után történt meg a jezsuita rendházak feloszlatása, utolsónak a nagyszombatió 1707. május 10-én. Az itt működő 77 rendtag közül 39-et utasítottak ki. A jezsuiták természetesen többször tiltakoztak a kiutasító végzés ellen. BERZEVICZY Henrik, a nagyszombati kollégium aligazgatója 1706-ban *Apologia pro innocentia Societatis Jesu* címmel nyomtatásban is kiadott egy ilyen természetű írást.¹ BERZEVICZY két nappal a nagyszombati feloszlatás előtt újabb tiltakozó írást terjesztett fel az esztergomi érsekhez. Eredményt ugyan nem várt tőle, de nem akarta, hogy a rend hallgatását esetleg beleegyezésnek vegyék. KATONA *Historia criticájában* teljes terjedelemben közli ennek szövegét és megjegyzi, hogy azt nyomtatás útján nyilvánosságra hozták.² A nyomtatvány maga azonban mindmáig ismeretlen volt.

A közelmúltban az Egyetemi Könyvtár töredékeket tartalmazó limbusanyagában sikerült rábukkanni erre az 1707-es kiadványra. A kétfelvelés, negyedrétnél nyomtatvány első öt sora közli a címet és keletkezést: „PROTESTATIO//SOCIETATIS JESU//

¹⁹ Mégpedig mind a frankfurti (Francofurti, impensis Sigismundi Latomi. E₄ lev. recto, 1–3. sor.), mind a leipzig (Leipzig, in Abraham Lamberg's Buchladen. A₂ lev. recto, 6–8. sor.) kiadásban. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani értékes segítségért Dr. JUNTKE-nek, Marienbibliothek Halle (Saale) és Dr. BURKARD-nak, Stadt- und Universitäts-Bibliothek Frankfurt a. M., akik az idézett *Messkatalogokból* a kérdéses címet számomra kikeresték és hozzám eljuttatták.

²⁰ RMK I. 434.)(2 lev. verso.

²¹ DÉZSI Lajos: *Szenci Molnár Albert*. Bp., 1897. 146. l.

¹ SZABÓ Károly RMK II. 2258. alatt említi, de egyetlen példány lelőhelyét sem ismeri. DÖRNYEI Sándor közlése szerint a győri szeminárium könyvtárban megvan.

² 37. köt. 392–396. I.

Ratione exilii illius è Regno Hungariae, facta //coram Venerabili Archi-Capitulo Strigoniensi 1707.// Die 8. Maji.” Utána következik a szöveg megszakítás nélkül. A második levél rectojának alja és a versoja üres.

A kiadvány egyetlen dísze a szöveg iniciáléja, a négy sornyi helyet elfoglaló virágdíszes *R* betű. Az ebbe az iniciálé-családba tartozó betűk a nagyszombati nyomdának legtöbb XVIII. század eleji kiadványában megtalálhatók, így az *R* is MERCATOR *Nucleus Catecheticus*ában (RMK. II. 2425.). Ez még valószínűbbé teszi, ami a körülményekből amúgyis következtethető, hogy a nyomda-megjelölés nélküli kis mű csak Nagyszombatban készülhetett.

Az Egyetemi Könyvtárban RMK. II. 561/c jelzetet kapott.

A szöveg majdnem szóról-szóra egyezik a KATONA által közölttel. Attól csupán abban tér el, hogy megadja a benne levő szentírási és tripartitumi idézetek lelőhelyét, és két jelentéktelen szóval több van benne.

VÉRTESY MIKLÓS

A pozsonyi Magyar Hírmondó történetéhez. Az első magyar nyelvű hirlap történetével az eddigi sajtótörténeti irodalom összefoglaló művek keretében és részlet-tanulmányokban, adatközlésekben elég sokat foglalkozott. Így összeállították a szerkesztők névsorát,¹ s megemlékeztek a szerkesztőségi belső munkában részt vevő munkatársakról is. Működési idejük kezdeti vagy befejező dátuma azonban nem mindenütt pontosan került be az irodalomba, mert néhány adat elkerülte az eddigi kutatók figyelmét, a régebben helyesen rögzített adat feledésbe merült. Ezeknek kiigazítására teszünk itt kísérletet. Egyúttal szeretnénk néhány olyan munkatárs nevét is felvetni, akik eddig nem szerepeltek a magyar sajtótörténeti irodalomban.

RÁT Máttyás „belső munkatársának”, „segédszerkesztőjének” tartja a sajtótörténet SZACSVAY Sándort. Ez az adat JAKAB Elek *Szacsvay-életrajzából*² származik, onnan vette át minden SZACSVAYVAL is foglalkozó mű.

JAKAB állítását több — véleményünk szerint tévesen magyarázott — adatra alapította. Ezek a következők:

a) SZACSVAYNAK 1784-ben (közelebbi dátum nélkül) BENKŐ Józsefhez írott levele, melyben — többek között — ezeket mondja: „...feljebb szándékozó utamból itt maradván ennekelötte 5 esztendőkkel, úgy fogtak el ezen hivatalra, épen, midőn az advocaturára felesküvendő lettem volna . . .” JAKAB ebből azt a következtetést vonja le, hogy SZACSVAY 1779-ben maradt Pozsonyban, mert RÁT a meginduló laphoz alkalmazta. SZACSVAY azonban csak azt mondja, hogy 1779-ben maradt Pozsonyban, bár tovább (Bécsbe?) akart utazni, s mikor már fel akart esküdni ügyvédnek, akkor került „ebbe a hivatalba”, vagyis a szerkesztői állásba. 1784-ben — mint alább látni fogjuk, — „szegény Magyar Deáknak” nevezik, tehát akkor állhatott az ügyvédi eskü előtt.

b) SZACSVAYNAK a *Magyar Kurirban*³ tett nyilatkozata: „Már 12 esztendőök töltenek el azóta, mióta mi Magyar Kurirunk [vagyis maga SZACSVAY] a maga szülőtte földjén kívül, Hazájának, Nemzetének, Szüleinek és kedves Attyafiainak szemlélések nélkül idegen földön bujdosik.” JAKAB ezt úgy magyarázza, hogy SZACSVAYT 1779 óta pozsonyi, majd bécsi újságírói működése tartotta távol hazájától: Erdélytől, a Székelyföldtől. Nem veszi azonban kellően figyelembe, illetőleg tévesen magyarázza a következő mondatot, amely szerint SZACSVAY „szinte 7 esztendeje pedig, hogy idegenek között-is

¹ DEZSÉNYI Béla: *A magyar hirlapirodalom első százada*. Bp. 1940. 45. l.

² *Szacsvay Sándor*. Figyelő, XI. k. 1881. 166. l.

³ 1790. 655–6. l.

Nemzetét híven szolgálja.” JAKAB értelmezése szerint SZACSVAY itt arra utal, hogy hét éve Bécsben dolgozik. SZACSVAY azonban csak 1786 második felében költözött Bécsbe. A mondat tehát csak azt jelzi, hogy SZACSVAY már közel hét éve szolgálja újságírással nemzetét. A JAKABOT megzavaró „idegenek között-is” kitétel az első idézett mondatall összekapcsolva nyilvánvalóan azt jelenti, hogy SZACSVAY Erdélyen kívül minden földet idegen földnek, az erdélyieken kívül mindenkit idegennek tartott.

c) RÁT Mátyás beköszöntőjében említi, hogy a lap nyelve „az alföldi és Tisza-melléki, de a Duna-mellékivel és erdélyivel elegyedett leszen.” JAKAB szerint RÁT azért „elegyíthette” a *Magyar Hirmondó* nyelvébe az erdélyit, mert annak ismeretében SZACSVAYRA támaszkodhatott. Ez a kijelentés azonban nyilván csak azt jelzi, hogy RÁT az irodalomban szereplő nyelvjárások közül egyikhez sem kíván mereven ragaszkodni, hanem a három legjelentősebbet megpróbálja „elegyíteni”. Különbön RÁT főmunkatársának egy alföldi vagy Tisza melléki személyt kellene feltételeznünk, mert ő maga Duna melléki, győri volt.

d) PATZKÓ kiadó-nyomdász 1783. dec. 6-i előfizetési felhívása, amelyben azt közli, hogy „eme hír közlő leveleknek meg iratások végett azzal a Férfiival tette szövetségét, kit elbucuzásakor, már ez előtt egy esztendővel maga kívánt és ajánlott volt neki Ráth Mátyás.” JAKAB szerint RÁT SZACSVAYT ajánlotta utódjául. Ezt a tévedést azonban már CSAPLÁR Benedek⁴ kiigazította: a *Magyar Hirmondó* szerkesztését 1783 végén RÉVAI Miklós vette át, RÁT neki szerette volna átadni a lapot, azonban akkor az nem sikerült.

JAKAB Elek bizonyítékai tehát megcáfolhatóak, s van egy adat, amely igazolja, hogy SZACSVAY csak 1784-ben került a *Magyar Hirmondó* szerkesztőségébe. GYARMATHI Sámuel írja RÁDAY Cedeonnak szóló levelében 1784. június 24-én: „[Patzkó] megalkuvék Tállyaival a Német Ujság írójával, ilyen módon, hogy Tállyai adjon neki 1000 forintot az ujság hasznából, s a többi maradjon Tállyainak. Minthogy pedig Tállyai magyarul nem tud, tehát meg alkudott egy Szatsvay nevű szegény Magyar Deákkal, akinek ő elibe fogja szabni németül, hogy ez mit írjon magyarul.”⁵ SZACSVAYT tehát 1784-ben TÁLLYAI Dániel „fogta el ezen hivatalra”, s egy ideig a fent leírt módon együtt szerkesztették a lapot.

DEZSÉNYI Béla szerint⁶ 1784. július 3 és szeptember 25 között „ismeretlen” szerkesztette a *Magyar Hirmondót*. A fenti adat ismeretében a *Magyar Hirmondó* szerkesztőinek névsorában üresen maradt helyre TÁLLYAI Dániel és SZACSVAY Sándor nevét iktathatjuk. (SZINNYEI Rát-életrajzában szintén azt írta,⁷ hogy BARCFALVI SZABÓ után „ismeretlen szerkesztő csak negyed évig írta a lapot”. CSAPLÁR Benedek azonban éppen ennek az adatnak a kiegészítésére idézte a fenti levelet.)

Az első magyar hirlapok történetével foglalkozó művek eddig nem említették RÁT Pál nevét. Róla NÉMETH László győri tanár írt KAZINCZYNAK 1802. február 13-i levelében: „Ráth Pál győri fi a mostani Prédikátorunknak és a M. Ujságok szerkesztőjének, Ráth Mátyásnak testvére és az Ujság írásban követője. Ezen munkától, mi okból, nem tudom, eltávozván, Pestre ment és ott az Orvosi Tudományokra adta magát: de a mennyire tudom, még grádust sem kapott.”⁸ NÉMETH nem lehetett pontosan tájékozva RÁT Pál sorsáról, mert SZINNYEI⁹ ismer egy RÁT Pált, aki „orvosdoktor, szemorvos Pesten, győri származásu” és három német nyelvű pesti címjegyzéket adott ki

⁴ Révai Miklós élete. Bp. 1881–89. II. k. 415. l.

⁵ Idézi CSAPLÁR: I. m. II. k. 414. l. 3. jegyzet.

⁶ I. h.

⁷ Rát Mátyás. Figyelő, VIII. k. 1880. 290. l.

⁸ Kazinczy Ferenc levelezése. Bp. 1890–1911. II. k. 455. l.

⁹ Magyar írók élete és művei. Bp. 1891–1914. XI. k. 592. h.

1803 és 1805 között. SZINNYEI lexikonában szerepel egy másik RÁT Pál is, aki az első magyar színtársulat tagja volt, és egy színdarabot fordított németből 1794-ben. Ez feltehetően azonos a mi RÁT Pálunkkal, mert éppen a kilencvenes évekből nem tudunk semmit a sorsáról. RÁT Pál neve szerepel azon a jegyzéken¹⁰ is, amelyen SZÉCHÉNYI Ferenc nyilvántartotta, hogy könyvtárának katalógusát kiknek küldi meg: „Ráth Pál orvos, Pest” az első kötettől (1799) finom papírra nyomott példányt kapott. Erre a jegyzékre felvették azt is az egyes nevek mellé, hogy kinek milyen műveit ismerik. RÁT Pál neve mellett egy *Pokolbeli utazás* című munka szerepel, amelyet ma nem ismerünk.

Eddigi ismereteink szerint RÁT Mátyás után MÁTTYUS Péter szerkesztette a *Magyar Hirmondót*. MÁTTYUS nevét először SZINNYEI József közli *Rát-életrajzában*, forrásra azonban nem hivatkozik. Az első magyar újságokon általában nem szerepelt a szerkesztő neve, így az a lapból magából nem derül ki. Szerkesztőváltozásról azonban vagy a lelépő, vagy az új szerkesztő, esetleg a kiadó értesíti erről az olvasókat. 1783-ban semmiféle olyan közleményt nem találunk a *Magyar Hirmondó*ban, amely (Révai felépéséig) változásra utalna.¹¹ MÁTTYUS Péter pedig biztosan szerkesztette ebben az évben a *Magyar Hirmondót*, mert róla BENKŐ József is megemlékezik RÉVAI Miklóshoz 1784. február 13-án írott levelében,¹² amikor visszatekint a lap addigi éveire: „Örvendeztetett engemet a méltó ditséretű *Ráth Mátyás* Urnak nyelvünk gyalulása körül való mozdulatja; szeretnem kellett *Mattus* Urnak a hozz köttetett folytatását...” BENKŐ a *Magyar Hirmondó*nak megindulásától kezdve egyik legszorgalmasabb levelezője volt (az éves mutatókat is ő állította össze), a szerkesztőkkel állandó kapcsolatot tartott fenn.

RÁT Pál tehát — ha csakugyan közreműködött a *Magyar Hirmondó* szerkesztésében, — bátyjának segítőtársa, esetleg segédszerkesztője lehetett.

DEZSÉNYI Béla szerint¹³ RÉVAI Miklós 1784. január 3-án vette csak át alap szerkesztését MÁTTYUS Pétertől. PATZKÓ Ágoston, a kiadó és nyomdász 1783. december 6-án kelt előfizetési felhívásában már közölte az olvasókkal, hogy az új évben új szerkesztő írja majd a lapot. RÉVAI Miklós, az új szerkesztő azonban már december 17-én megkezdte munkáját, amint a lapban maga írta: „Az Uj Író némü képen már előre is hozzá lát hivataljához. Hanem az Uj esztendővel teljesen reá adja magát.”¹⁴

A sajtótörténeti irodalomban nem szerepelt eddig GYARMATHI Sámuel neve sem. Róla pedig már első terjedelmesebb életrajzában azt olvassuk, hogy „Ráth Mátyás útnak indította kevés idővel az előtt az első magyar újságot, melyet Révai folytatott. A mi Gyarmathink is részt vett benne 1784-ben, mikor éppen a magyar korona Bécsbe felvitetett.”¹⁵ Ezt az adatot — több-kevesebb változtatással — GYARMATHI minden életrója átvette. SZINNYEI az adatot felületesen átfogalmazva azt írja: „Mikor Rát Mátyás az első magyar hirlapot, a M. Hirmondót, Pozsonyban 1780-ban megindította, ő is részt vett annak írásában, különösen 1784-ben, mikor a magyar korona Bécsbe felvitetett.”¹⁶ GYARMATHI azonban 1782-ig Bécsben tanult, akkor szerezte meg az orvosi

¹⁰ Magy. Könyvszle. 1927. 309. l.

¹¹ SZINNYEI a *Magyar írók élete és műveiben* (VIII. k. 892. h.) tévesen azt írta, hogy MÁTTYUS 1784-ben (!) csak 33 számot szerkesztett. Ez a tévedés azzal magyarázható, hogy a forrásul idézett, RÁTRÓL szóló tanulmányában a MÁTTYUSSAL foglalkozó bekezdés végén említi, hogy RÉVAI 33 számot szerkesztett 1784 elején.

¹² RÉVAI Miklós: *Elegyes versei*. Pozsony 1787. 255. l.

¹³ I. h.

¹⁴ *Magy. Hirmondó*, 1783. december 17.

¹⁵ KÁLLAI Ferenc: *Orvos Gyarmathi Sámuel Élete leírása*. Nemzeti Társalkodó 1832. I. k. 195. l. GYARMATHI legkorábbi életrajzát HORVÁT István jegyezte fel *Minden-napijába* (Irod. tört. Közl. 1913. 115–6. l.) GYARMATHI saját elmondása alapján. Ez az életrajz azonban igen vázlatos, s az újságírói működésre nem tér ki.

¹⁶ *Magyar írók élete és művei*. IV. k. 24. l.

oklevelet, s 1782 végén — 1783 elején ANDRÁD Sámuellel németországi tanulmányúton vett részt. Hazatérve RÁDAY Gedeon unokáinak nevelőjét helyettesítette, s így került Pozsonyba. Korábban tehát nem vehetett részt a lap szerkesztésében.¹⁷

A korona Bécsbe vitele 1784 áprilisában történt, akkor a szerkesztő RÉVAI Miklós volt. GYARMATHI és RÉVAI között jó volt a kapcsolat.¹⁸ RÁDAY Gedeon is GYARMATHIN keresztül tájékozódott RÉVAI irodalmi terveiről, s ajánlotta fel segítségét. Lehetséges tehát, hogy GYARMATHI RÉVAI-nak segített a *Magyar Hirmondó* szerkesztésében. CSAPLÁR Benedek azt írja: „A M. Hirmondó ápril havi számaiban észrevehető lankadás és néhutt a Révai stíljétől eltérő nyelvezet s írásmód láttatja, hogy már ekkor időnként más valaki működött az újságírói műhelyben.”¹⁹ Ez feltehetően GYARMATHI Sámuel volt. Hogy GYARMATHINAK valamilyen köze lehetett a laphoz, mutatja az is, hogy RÉVAI távozásakor PATZKÓ neki is felajánlotta a szerkesztői állást. GYARMATHI RÁDAY Gedeonnak többször is ír erről. Április 29-én még folyhattak a tárgyalások, mert így emlékezik meg az újságírásról: „A Révai Ur reám szállható Ujság írása még mind eddig is tsak álom, és valósággá nem vált, s talám azzá sem válik, hanem ha a dolgok igen nevezetes változást szenvednek.”²⁰ Június 24-én így tekint vissza az ügyre: „Nékem, a mint a minapi levelemben is említém, jó szívvel által adta volna az ujság írást, de hosszas, és megért fontolások után által látám, hogy ez igen hamar mulandó haszon lejend, és az én tzelommal nagyon ellenkező.”²¹

RÉVAI után a *Magyar Hirmondó* szerkesztését BARCZAFALVI SZABÓ Dávid vette át 1784. május 5-én. Ez a változás a lap közleményeiben nem szerepel, de BARCZAFALVI SZABÓ a szerkesztéstől való távozásakor írja magáról,²² hogy ő „ezen Magyar Hirmondó leveleknek, az idei harmintznegyedek Levéltől fogva máig való Írója” volt. BARCZAFALVI SZABÓ azonban erre az időre csak mellékfoglalkozásként vállalta el az újságírást, amint az ugyanabból a búcsúzó cikkéből kiderül: „...ezen Leveleimet tsak azon órában írhattam, a mikor egyéb terhes kötelességeimtől üresedhettem”. SZINNYEI szerint²³ BARCZAFALVI SZABÓ ebben az időben nevelésködött Pozsonyban. Munkájának megkönnyítésére azt kérte PATZKÓTÓL, hogy szerződtesen mellé segédszerkesztőt. PATZKÓ sokalta a kettős kiadást, ezért BARCZAFALVI SZABÓ megvált a laptól két hónapi szerkesztői működés után. Ekkor került sor a TÁLLYAIVAL történt megegyezésre, melyet már ismerítettünk. A *Magyar Hirmondó* körüli fenti eseményekről is GYARMATHI Sámuel RÁDAY Gedeonnak írott, s fentebb már idézett 1784. június 24-i leveléből értesülünk: „Az Ujság Író igen érzékeny háladatossággal vevé s olvasá Nagyságod bölts itéllését, és sajnálja nagyon, hogy tovább is nem lehet szerentséje oly szép ditséreteket nyerni, de ennek az oka a Patzkó fősvénysége, mert ő nem akarván ezen Buzinkai nevű (régí Doctor Buzinkai fia) Cancellistának érdeme szerint való fizetést adni, tehát, megalkuvék Tálylyaival...”²⁴ A levél szerint GYARMATHI a RÁDAY Gedeon és BARCZAFALVI SZABÓ közti közvetítő szerepet is ellátta, s lehet, hogy a szerkesztésben BARCZAFALVI SZABÓNAK is segített.

GYARMATHI nem fűzött nagy reményeket a TÁLLYAI-SZACSVAY közös szerkesztéshez: „Én már e két különböző alkattól öszvérnél egyebet nem várhatok. Félő, hogy

¹⁷ M. NAGY Ottó: *Gyarmathi Sámuel élete és munkássága*. Kolozsvár 1944. 15–16. l.

¹⁸ CSAPLÁR: *I. m.* II. k. 133–34. l. és a II. k. 403. l. 7. jegyzetében idézett RÉVAI-levelet.

¹⁹ *I. m.* II. k. 130. l.

²⁰ Idézi CSAPLÁR: *I. m.* II. k. 414. l.

²¹ L. 5. jegyzet.

²² *Magy. Hirmondó*, 1784. 49. sz. 415. l.

²³ *Rát Mátyás*. Figyelő, VIII. k. 1880. 291. l.

²⁴ L. 5. jegyzet.

e szép dolognak e rossz német fősvénysége miatt vége szakad.” A kettős szerkesztés valóban nem tartott sokáig: szeptember 25-étől SZACSVAY önállóan folytatta tovább a szerkesztést.

DEZSÉNYI Béla szerint²⁵ SZACSVAY távozása után, 1786. május 13-án mindjárt BARCZAFALVI SZABÓ Dávid vette át a *Magyar Hirmondó* szerkesztését. BARCZAFALVI SZABÓ azonban beköszöntőjében azt írta: „A *Magyar Hirmondó* eddigi érdemes írója már kiki tudja, hogy öt vagy hat héttől fogva nem az, a ki eddig volt. Azóta egyszer egy, máskor más, néha három is írta... A mostani író negyed nappal ez előtt vállalta el...”²⁶ BARCZAFALVI SZABÓ tehát csak június 21-től szerkesztette a *Magyar Hirmondót* 1786-ban, május 13 és június 21 között pedig több — egyelőre ismeretlen — újságíró működött.

DÖRNYEI SÁNDOR

Országos Nemzeti Könyvtár-építő mozgalom a reformkor elején Zalában.

A Zala megyei Tanács Megyei Könyvtára fennállásának öt éves évfordulója alkalmából a helyi Állami Levéltárban végzett kutatásaink eredményeként olyan dokumentumokra bukkantunk, amelyek joggal tarthatnak számot a magyar szocialista könyvtártudomány művelőinek érdeklődésére. Eredeti levelek, megyegyűlési határozatok, emlékiratok stb. bizonyosága szerint a történeti Zala megye egykori székhelyén, Zalaegerszegen reformkori magyar íróink, táblabíráink, haladó szellemű főuraink kezdeményezésére 1826-ban *nemzeti mozgalom indult közkönyvtár felállítására érdekében*, melyet kezdeményezői, — FESTETICS László, a keszthelyi főúr, KISFALUDY Sándor, a költő, a fiatal DEÁK Ferenc, BATHYÁNY Fülöp, ZICHY Károly, INKEI Imre és János, CSÁNY László, később a szabadságharc vértanúja és nem utolsó sorban SKUBLICZ Károly zalaszentbalázsi birtokos, valamennyien Zala megye táblabírái, — olyan országos mozgalomnak szántak, mely arra lett volna hivatva, hogy az osztrák elnyomással szemben erősödő magyar reformmozgalomnak újabb kulturális frontot építsen ki az autonóm megyék „alkotmányos sáncai” mögött.

A mai Helikon Könyvtarat és a Georgikont alapító FESTETICS György keszthelyi főúr fia, László, az alábbi levelet intézte a Zalaegerszegen 1826. évi március hóban összeült megyegyűléshez:

„Tekintetes Nemes Vármegye!

Az Országul öszvegyült Tekintetes Karoknak és Rendeknek nyilván odamegyen törekedések, de Hazánknak dísz és boldogsága is megkívánja, hogy abban a Tudományok terjesztésének és az e végre szolgáló Intézetek ezen eszközésbe vetessenek. Ezen módok közül kiváltképpen czélerányos az, ha a Jurisdictionknál, ugymint a *Nemes Vármegyékben és Szabad Királyi Városokban mindennütt egy Nemzeti Könyvtár állítatnék fel*. Én tehát a Hazai tudománybeli csinosodást tehetségemhez képest előmozdítani kívánván, azon Ajánlást tészem a Tekintetes Nemes Vármegyének, hogy, ha kebelében egy Könyvtárnak felállítását meghatározandja, Két ezer forintokat ezüst pénzben ezen Könyvtárnak első zsengéjére, — amidőn a Könyvtár öszve állítására készültek létezni fognak, fizetni kész leszek: ezen Ajánlásom eránt szándékomat abban állapítván meg, hogy a Könyvtár számára olly könyvek, vagy kézírások szereztessenek, mellyek a Magyar Törvényt, Históriait, vagy Nyelvet tárgyazzák. Egyszersmind pedig kérem a Tekintetes Nemes Vármegyét, hogy ha ezen ajánlásom kedvezést nyerend, annak javallása végett, hogy melly könyveket, vagy kéziratokat kellessék a Tekintetes Nemes Vármegye Könyvtára számára megszerezni, egy Kiküldött-

²⁵ I. h.

²⁶ *Magy. Hirmondó*, 1786. június 21. 401—2. l.

séget nevezni méltóztassék, mely a megveendő könyvek vagy kézírások eránt Véleményét a Tekintetes Nemes Vármegyének bővebb elhatározásnak okáért bényujtsa." (Melléklet az 1826. évi március 13-i zalai megyegyűlés jegyzőkönyvéhez, 540. sz.).

A megyegyűlés egyhangú lelkesedéssel fogadta el a javaslatot is, az ezüst forintokban tett felajánlást is; egyidejűleg felhívással fordult a megyei birtokosokhoz a nemes példa követésére. 1826. szeptember 8-án az őszi megyegyűlés a már öregedő sümegi táblabíró-költő, KISFALUDY Sándor elnökletével „könyvtári bizottmányt” küldött ki a közkönyvtár ügyének továbbvitelére, egyben köszönettel fogadta KISFALUDY Sándor bejelentését, melyben száz kötet könyvét ajánlja fel a zalaegerszegi Nemzeti Könyvtár számára.

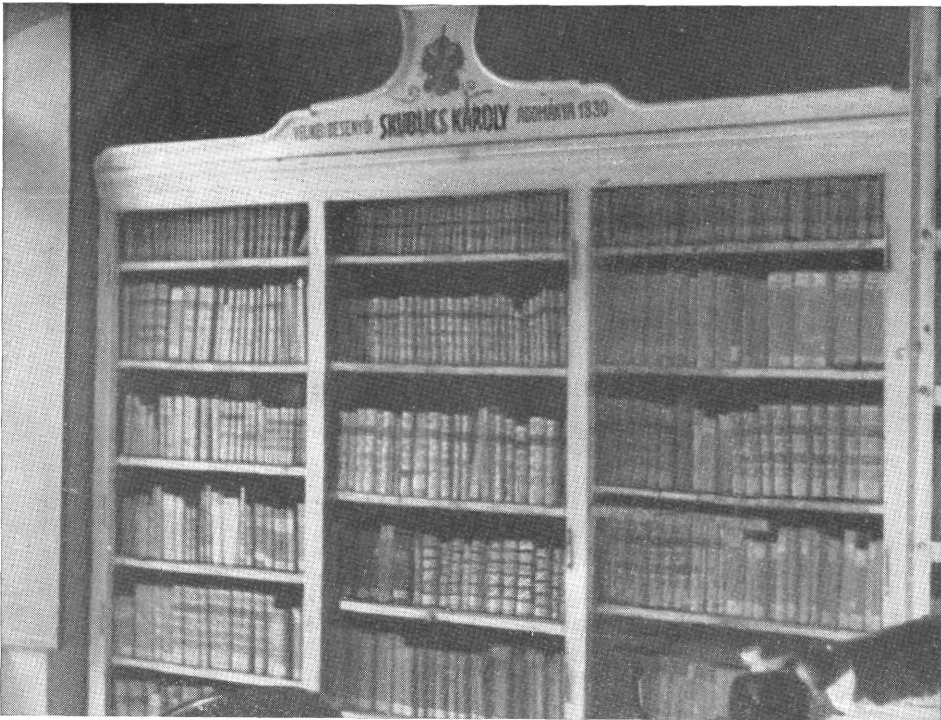
Az országos akció Somogy megyében is nagy lendülettel bontakozik ki az ott ugyancsak birtokos FESTETICSek támogatásával. 1828-ban „Olvasó Társaság” alakul Kaposvárott, és a kinyomatott alapszabályt FESTETICS László megküldi KISFALUDY Sándornak, hogy Zalában ugyanilyen keretek között szervezzék meg a felállítandó közkönyvtár baráti körét. Közben a megyei gyűjtés is szépen halad, FESTETICS László ollári birtokáról 150 ezer téglá szállítását helyezi kilátásba a zalaegerszegi közkönyvtár épülete céljára, helyét is kijelölik már: a régi megyeháza udvari traktusán, az ún. „fegyverház” (kvartélyház) és a forspont-fogatok istállóépületei között.

Az 1831. évi augusztus 8-i zalai megyegyűlés új lendületet ad a közkönyvtár-építési mozgalomnak. SKUBLICS Károly táblabíró felajánlja családi könyvtárát a hozzá tartozó almáriumokkal együtt a zalai első közkönyvtár céljára. A kora viszonyai között rendkívüli műveltségű zalaszentbalázi birtokos gesztusát még azzal is megtetézi, hogy a könyvgyűjtemény szakszerű kezelésének biztosítására 600 ezüst forintot ajánl fel, amelynek kamataiból egy könyvtáros és egy könyvkötő-mester közreműködése is biztosítható. Fennmaradt írásbeli kötelezvénye, sajátkezű írásával a következőképpen intézkedik:

— „Alább írt ezennel tudtára adom mindeneknek, a kiknek illik, hogy bizonyos máj napon költ Állapitmányomnak következtében és értelme szerint adóssa vagyok ezen Tettes Nemes Zala Vármegyei Karoknak és Rendeknek egy általam ajándékozott Könyv Gyűjteménynek fent tartására. Azon Állapitmányomban kitett Történetnek esetére pedig Várségbeli Atyámfiainak, Tettes Skublucs Fámiliának 600 frtokkal, azaz Hatszáz forintokkal, Ezüst Huszasokban számlálván, magamat és Örökösömet kötelezván, azon naptul fogva, melyben az T. N. Zala Vármegye az tőlem néki ajándékozott könyveket által veendi, mind addig, még ezen Hatszáz forint Tőkepénz általam, vagy Örökösim által le nem fizettetik, annak törvényes, száztúl járandó hat forint kamatját esztendőnkint a T. N. Vármegyének lefizetni: — ellenkező esetre szabadságot adok az irtt T. N. Vármegye Közönségének ezen fent kötelezett Tőkepénzt, törvényes kamatjával edgyütt a törvényes uton rajtam, vagy Örökösimen Értékembül szabad választása szerint meg venni. Melynek erejére adtam ezen saját kezem aláírásával és élő petsétemmel meg erősített Leveletem. Költt Zala-Egerszegen, Kiss Asszon Havának 8-ik napján, 1831.”

(Jegyzet az iraton, alul: „N. B. : által vezetett a Könyv Tár Sz. Balázson 29^a Aug. 833. juxta Contra Reverseseles Spectabilis Dni Donantis, penes Arti G. B. 1^a May 832.” (Iktatószám: 1168.) Az ügyirat felzetén: „Obligatio Fundationalis de Bibliotheca Carolo-Skubluciana. Ad. No. 1974. 8°. Aug. 831.” Későbbi kézírással jegyzet a felzeten: „Az Originalis a Vasas Depositi Cassában van”. Az egykori jegyző nyilván szórakozott volt, mert a megjegyzését az eredeti okmányra vezette rá.)

Az adományozó SKUBLICS Károly kezeírásában fennmaradt az első zalai közkönyvtár állományjegyzéke is. A közkönyvtár eszerint 790 műből állott, 1954 kötetben, német, francia, latin, olasz és magyar nyelvű kiadványokból, diszes fél- és egészbor-

1. kép

kötésben. A gyűjteményhez tartozott egy földi és egy égi globus is, kompasszal, továbbá több kép (metszet), keretben, valamint „egy 2 és egy 3 osztálú könyves Almárium, Barkótzafából, elzárható öveges ajtókra, kulcsokkal és Pléhekkel”. Az utóbbi 3 „osztálu” barokk-almárium ma is a zalaegerszegi Állami Levéltár letéti őrizetében van (1. 1. kép): furfangos zár-rendszere szerint a középső zárja nyílik kulccsal: a többi a már kinyitott középső ajtó nyílásán át hozzáférhetővé váló rekeszek oldal-elhelyezésének megnyitásával működik. A könyvállomány egy 1861-ben kelt hivatalos megyei kimutatás szerint akkorra 1253 kötetre olvadt le, mint azt KERKÁPOLY Balázs megyei hites levéltárnok az eredeti lajstrommal való egybevetése alapján megállapítja. Zala megye könyvtári bizottmánya 1836-ban száz példányban az állomány katalógusát is kinyomattatta 21 merített árkus-papír felhasználásával. Egyidejűleg nyomtatott kölcsönzési „Kötelezés”-eket is adtak a könyvtári állományt kezelő levéltáros rendelkezésére (1. 2. kép): annak kiállítása nélkül senki – törvényesen – könyvet a könyvtárból el nem vihetett.

Közben a közkönyvtári építési akció javára is gyűltek a pénzadományok, ami arra készítette Zala megye vezetőit, hogy 1845-ben megterveztesse a megyeház udvarán álló kvártély-ház átépítésével felépíteni szándékolt könyvtári épületet. BRUNNER József zalaegerszegi építőmester fennmaradt tervei szerint a klasszikus homlokzatú, magasföldszintes könyvtáreépület megépítésének összes költsége 3612 p.frt.-ot tett volna ki: ezzel szemben 1846. június 13-ig csupán 2200 p.frt. gyűlt ténylegesen össze, miután FESTETICS László a felajánlott 2000 forintnak csak a kamatait fizette be, a SKUBLICS-féle 600 p.frt. sem folyt be a megye kasszájába; még a kamatai is csak az érdekelt könyvtáros sürgetésére. Ettől függetlenül érdekes a kimutatás, amelyet

Kö t e l e z é s.

Alul irtt ezennel megemérem, hogy T. N. Zala Vármegyének Könyv-Tárából a' mái kitett napon és esztendőben től 's nyelven írott, szerzett, vagy fordított, esztendőben, helyen nyomtatott munkát darabban, formában, kötésben olvasás végett a' N. Vármegye által rendelt Gondviselő Urtól által és kivettem, kötelezván magamat 's minden maradékimat, hogy én a' fellyebb leirtt könyvet vagy könyveket a' N. Vármegye által megállapított határ idő, u. m. holdnap vagy holdnapok alatt minden legkevesebb hiba, vagy fogyatkozás, elmotskolás, beleírás, és megrontás nélkül viszsza fogom a' Könyv-Tárba állítani, hahogy pedig akár véletlenségből, akár pedig gondatlanságomból azon könyvben hiba, vagy rongyolás történne, vagy azt el is veszténém, helyette tulajdon költségemen mást megszerzek, 's hasonló kötésbe a' Tárba beadok, még azon esetben is, hahogy az olvasás végett nekem költsönözött könyv több részekből állana, az egyikben okozott hibáért az egész munka' árát megtéríteni, azon esetre pedig, ha a' megtérítéstől vonakodnék, a' T. N. Vármegyének teljes szabadságot adok, hogy egy Fő Sz. Bíró Ur által kiadandó Commissió mellett egy N. Vármegye Esküttje akár hol a' N. Vármegye' kebelében találandó minden vagyoniából szabad választás szerint azon könyvek' árát tústénti végrehajtás által, minden előre való ítézés és per nélkül, megvehesse, 's a' Könyv-Tárnak elégséget szerezzon. Kelt Z. Eggerszegén holdnap' napján, 18 -dik esztendőben.

2. kép

KOPPÁNY Ferenc fő adószedő állított össze a megyegyűlés számára az adakozókról. A már ismert neveken kívül BATTHYÁNYI Fülöp 100, ZICHY Károly 100, ESZTERHÁZY Károly 100, PUTEÁNI József 100, az INKEYEK 70, a zágrábi káptalan 20, a muraközi járás 16, a lövői járás közönsége 13, GYÖMÖREY Gáspár 20, KISFALUDY Sándor és DEÁK Ferenc 10—10, CSÁNY László, NEDECZKY Lajos, SÉLLYEI Elek 5—5 ezüstforint felajánlással szerepelnek többek között a listán, míg CSERTÁN Sándor 20 frt. évi kamatját életfogytiglani fizetésre ajánlotta fel a közkönyvtár javára.

De a lelkes adakozók nem mind fizették be ténylegesen a felajánlott összegeket, másfelől pedig a már befizetett adományok kezelésével a megyegyűlés a „nemesi pénztárt” bízta meg azzal, hogy adja ki jó kamatra. 1848. február 21-én jelenti CSILLAGH Lajos alispán, hogy a megye kasszájában csak 1462 frt. összeg mutatható ki a közkönyvtári alap nyilvántartásában, holott 3612 frt. kellene az építkezés megindításához. Ugyanekkor szorgalmazták Bécsben a régi megyeháza átépítését is, amely célra több, mint ötezer ezüstforintot gyűjtöttek össze Zalában. Még nagyobb baj volt, hogy a régi kezdeményezők, a könyvtárépítési mozgalom vezetői sorra elköltöztek ez árnyékvilágból, így FESTETICS László, KISFALUDY Sándor, SKUBLICS Károly. A forradalom távoli morajai hőmpölyögtek a „rég jó táblabírák” lassan mozduló zalai világa felé: aztán az 1848—

49-es szabadságharc dicsőséges égzengésében csak a csataterék viharadarainak szavát hallgatta a nemzet. Végül eljött az összeomlás, a fegyverletétel, és utána még könyörtelenebbül szorult össze az osztrák zsarnokság fojtogató keze. A nemzeti közkönyvtár építéséről álmódó öreg okiratokat elnyelték a levéltári polcok papírrengetegei.

JAKAB GÉZA — NÉMETH LÁSZLÓ

Zichy Mihály Igor-ének illusztrációi. 1854-ben jelent meg Pétervárott az *Igor-ének* a fiatal Nikoláj Vasziljevics GERBELJ feldolgozásában és hosszabb bevezető szövegével. A kiadvány négy illusztrációjának rajzát 1853-ban egy ifjú magyar művész, a huszonhatéves ZICHY Mihály készítette.

ZICHY Mihály ez időben pétervári küzdelmes életének nehéz napjain már túljutott. Mint LONA nagyhercegnő házi rajzanítója érkezett 1848 kezdetén Pétervárra; alig egy évvel később már nagy nélkülözések közepette élt. De 1853-ban sokat javított anyagi helyzetén: WEIDLINGER fotográfusnál volt biztos kenyérkeresetet jelentő állása, hol mint fényképretusőr dolgozott. E munkája közben felfigyelt a *Szovremennikre*, a forradalmi demokraták szavára. Megbarátkozott Pétervár haladó művészeivel, íróival, értelmiségével, akiknek barátsága egész életpályájára kiható élményeket jelentett. Ez időben ismerkedett meg az alig egy évtizede halott LERMONTOV költészetével is, s ez ugyancsak egész életére kiható élmény volt. LERMONTOV műveinek ismeretében is egyre fokozódott benne az érdeklődés a Kaukázus, Kelet népei és a középkor iránt. Érdeklődésének döntő lökőerőt magyarsága és hazafias gondolkodása adott. Kelet s a középkori Oroszország iránti érdeklődésével a magyar őshaza utáni vágyakozása s az erre vonatkozó titkok földériteése találkozott. Alig néhány évvel ZICHY Pétervárra érkezte előtt egy másik magyar járt az orosz fővárosban. Útjáról és sikereiről ZICHY még a nagyhercegnői udvarban értesülhetett. Ez a honfitársa REGULY Antal volt, aki tudományos felkészültséggel kutatta az ősmagyarság előtörténetét, a magyar nyelv eredetét orosz földön: vogul szótárt készített, vogul énekek gyűjtése mellett csuvas, cseremisiz anyagot gyűjtött. ZICHY-t a Kelet és a régmúlt felé fordulásaiban nemcsak REGULY Antal példamutatása, de a másik nagy magyar előd, a világhírű nyelvész, a Tibet-kutató KÖRÖSI CSOMA Sándor hagyománya is buzdította. A HABSBERG elnyomatás és gyarmatosítás ellen védekező magyarság fokozottan érdeklődik a régi múlt hagyományai és az őshaza iránt. A szabadságharc leverése után, az elnyomatás korszakában ismételten jelentkeznek a magyar művészetben és irodalomban egyaránt a régi mondák, az ATTILÁTÓL való származás, a régi hősi múlt felelevenítése. ZICHY nemcsak szenvedélyesen gyűjtötte a népművészeti emlékeket, de volt egy vaskos vázlatkönyve, melyben élete végéig több ezer népviseletet örökített meg: „a magyar, orosz, tatár népek s ezek rokon fajainak ruházatát, fegyvereit, ékszerait”¹

Pétervári tartózkodása ötödik évében, 1852-ben jelentkezik s veszi kezdetét ZICHY művészetében a harcokkal teli keleti témák ábrázolása. A magyar szabadságharc eltiprása után fokozott érdeklődéssel figyelt Kelet felé, a SAMIL vezette kaukázusi hegylakók függetlenségi harcaira. Ekkor kezd hozzá a majd litográfiákban megjelenő híres *Kaukázusi jelenetek* rajzainak készítéséhez, melyeken forróvérű, heves küzdelmeket, harcokat örökített meg. Ezekhez a rajzokhoz — amint említettük, — nagy ösztönző erővel járulhatott LERMONTOV költészete. A *Kaukázusi jelenetek* vizsgálata azonban nem egy esetben erősíti annak feltételezését is, hogy ZICHY nemcsak LERMONTOV irodalmi alkotásainak került mélyebb hatása alá, de ismerhette LERMONTOV grafikai műveit is.

¹ LOVAS L.: *Látogatás Zichy Mihálynál*. Művészet. 1902. 252. 1.

LERMONTOVnak egyik legszebb rajza *A Valerik melletti ütközet egyik epizódja*,² amelyet halála előtt egy évvel, 1840-ben készített. E művén a sebesültek és holttestek fölött dúló közelharc drámai epizódjának szenvedélyteli felfogása és mozgalmassága, a levegőben felvillanó szablyák lendülete, továbbá a kaukázusi harcok halálraszánt ellenállásának érzékeltetése a cári katonasággal szemben, kapcsolatot mutat ZICHY művészi felfogásával az ötvenes években készült kaukázusi rajzaiban. ZICHY nem egyszer folytatta fejlett és virtuóz módon LERMONTOV művészi elképzeléseit, felfogását és meglátásait nemcsak a csatajelenetek és a kaukázusi tájak rajzolásokor, de a lovak ábrázolásaiban is. ZICHY, miközben szenvedélyesen foglalkozik a *Kaukázusi jelenetek* rajzaival — az orosz arisztokrácia igényeinek kiszolgálása és fényképrepusítói robotmunkája közben —, egyre nagyobb érdeklődéssel fordul az orosz irodalom és az orosz nép felé. Elmélyed az orosz nép hősi eposzának, az *Igor-ének*nek tanulmányozásába, feltételezhetően Nikoláj Vaszilievics GERBELJ segítségével. A hősi eposz szövegének alapos ismeretében, a régi korok viseleteinek, fegyvereinek és hangszereinek tanulmányozásával 1853-ban négy illusztrációt rajzol az *Igor-ének* új kiadása számára. Latin betűkkel *Zichy 1853* jelzés olvasható a mű 1854-ben megjelent első kiadásának négy metszetén. De az utóbb megjelent kiadásokban, így például az 1876-ban megjelent ötödik kiadásban ZICHY illusztrációin az eredeti aláírást és évszámot elhagyták, helyettük írott cirillbetűkkel olvasható ZICHY neve. — Ez ötödik kiadásban — de lehet, hogy az általam nem ismert korábbi kiadásokban is — elhagyták ZICHY második illusztrációját, s a művésztől csak hármat közöltek, noha a kiadás képeinek számát hatra szaporították. A három új illusztrációt sokkal kisebb művészi felkészültséggel A. J. CHARLEMAGNE készítette, ki ZICHY barátja volt. A hetvenes években, amikor ZICHY végleges szándékkal elhagyta Pétervárt, s Párisban élt, vele levelezést folytatott.

ZICHYnek az *Igor-ének*hez készített eredeti rajjai nem ismeretesek. Az illusztrációk metszeteit, jelzésük szerint az *Imp. Lith. de Munster* készítette, ugyanúgy, mint a *Kaukázusi jeleneteket* is. Az *Igor-ének* illusztrációinak alapja színezett; sötétebb okkersárga vagy halványabb sárgásszürkés színnel. Szokás volt ekkor, hogy különösen a fametszeteket a papírtól clütő sárgás színezetű alapra nyomták. Az *Igor-ének* ZICHY-illusztrációin azonban nem erről van szó: az illusztrációknak ugyanis nem egyöntetűen s teljes egészében színezett az alapja. ZICHY e művein az alap színezése szerves tartozékává válik a kompozíciónak. Az alap sötétebb színével ZICHY az illusztrációk felső részében minden körvonalazás nélkül szaggatott felhőket festett, sőt így ábrázolta az elsötétedett napkorongot is. A metszetek, kissé nyersebb és keményebb technikai kivitelezésük következtében, nehezkesebb jelleget kaptak. De az árnyékolások vastagabb párhuzamos vonalakkal képezett metszésük ellenére is bizonyítják ZICHY rendkívüli rajztudását s lehetetfinom vonalvezetését.

Az *Igor-ének* illusztrációinak készítésekor ZICHYt természetesen az ősi orosz történelmi idők költészete s megkapó, kifejező művészi lírája vonzotta elsősorban. De az orosz történelmi idők eseményein keresztül a Keletről jött honfoglaló magyarság és a kievi fejedelemséggel kapcsolatot tartott ÁRPÁD-házi magyar uralkodók élete és emlékei is feléledtek benne. Az *Igor-ének* keletkezésekor s IGOR fejedelem idejében még élt az oroszoknak a magyarsággal való kapcsolatai. A kievi fejedelemségnek a magyar királyokkal való kapcsolatait ZICHY jól ismerhette. Az *Igor-ének*ben fellelhetők a magyarságra utaló motívumok, s ZICHYt minden bizonnyal érdekelték az *Igor-ének* e vonatkozásai is. Az *Igor-ének*ben az orosz fejedelmek széthúzását éneklő sorok ugyancsak emlékeztethették őt azokra a testvérharcokra és viszályokra, amelyek a XII. században

² Képét I. B. A. Манюилов: История русской литературы. Том. VII. отдельный оттиск. Лермонтов. Москва—Ленинград, 1955. 363. 1.

a magyar történelemben dúltak. Felfigyelhetett azokra a sorokra, amelyekben az énekes IGOR herceg apósának, JAROSZLAV halicsi fejedelemnek a segítségét kéri KONCSÁK és a polovec hadak ellen, hiszen JAROSZLAV volt az, aki eltorlaszolta a Duna kapuját is, így zárta el a magyar király útját. Másutt a híres magyar lovacról olvashatott, midőn SZVJATOPOLK azt a parancsot adta, hogy a csatában legyőzött apját hozzák „két ugor poroszka ló között a szent Szofijába.”³ De bizonyos, hogy e sorok olvasásakor ZICHY elsősorban nem az idomított magyar lovak fölött érzett büszkeséget. A magyar lovak említéskor Kiev és a Szófia katedrális ZICHYben minden bizonnyal ugyancsak a régmúlt történelem magyar vonatkozású lapjait idézte. Hiszen Kiebben, BÖLCS JAROSZLAV udvarában több mint egy évtizeden át nevelkedett I. ANDRÁS magyar király, akinek felesége BÖLCS JAROSZLAV leánya volt. És Kievből, amint a Szófia katedrális is a maga patinás szépségében ugyancsak sokatmondó lehetett a magyar művész számára. A Szófia keskeny ódon lépcsőinek falát díszítő freskók páratlanok a maguk nemében. Festőjük a XI. században nemcsak a fejedelmi udvar palotáját s az ünnepségeket, szórakoztató játékokat figyelő fejedelmi nézőket örökítette meg, de erőteljes kifejező hangsúllyal és meglepő, friss realizmussal magukat a szórakoztató művészeket, a cirkuszi szórakoztatások látványosságai közepette. Amint a XI. század e kiváló festője, aki művésztétel nemcsak az egyház szentjeinek és a fejedelmi személyek megfestésének áldozott, hanem megörökítette a fejedelmi udvarok szerény mulattatóit, komédiárait, úgy ZICHY az *Igor-ének* illusztrálásakor minden tehetségével elsősorban is a nagy hősköltemény énekes dalnokának, a régmúlt e nagy költőjének áldozott. A kiadvány első illusztrációján nem a hősköltemény szövegét akarta megeleveníteni, hanem nagy művészi felkészültségével a halhatatlan költőnek az ismeretlenségből előködlő alakját kívánta életrekelteni. Így az első illusztráció korántsem csak illusztratív jellegű. Ha tetszik, inkább felirat nélküli címlapként hat. Nyilván ily céllal, ily elgondolással készítette művésze. Amint nem is szövegillusztrációként van elhelyezve a kötetben, hanem GERBELJ bevezetése előtt található.

Száraz faágak keretében, kavicsos, kopár talajon emelkedő kis sziklán ül a hősköltemény költője, amint az alkotás forró tűzében népi hangszerének hangjai kíséretében megelevenednek előtte IGOR hadjáratának drámai eseményei és főszereplői. A drámaisággal, izzó hévvel rajzolt dalnok jelenti ekkor a valóságot, míg a képzeletében megelevenedő s csak körvonalakkal rajzolt hősök már az eposz költői világába vezetik a szemlélőt. Az *Igor-ének* tudvalevően régi kiváló dalnokokat s krónikásokat említ, mindenekelőtt és elsősorban a példamutató BOJÁNT, a „régidők fülemiléjét”, aki a képzeletében csapongva énekelné most meg IGORRól szóló dalát. Az a BOJÁN, aki a költő szavaival:

„.....nem tíz sólymot
eresztett a hatyü-csapatra,
nem ám, de bűvös ujjait
rakta az élő húrokra,
azok pedig zengtek dicsőséget a fejedelmeknek”.

És ZICHY a hőskölteményben példaként idézett BOJÁNRA vonatkozó jellemzés nyomán, annak elképzelésében keltette életre az *Igor-ének* halhatatlan költőjének alakját;

³ Az *Igor-énekből* vett idézeteket KÉPES GÉZA fordításában közlöm. — A magyar kutatásban és irodalomban 1858 óta ismeretes a hősköltemény, és azóta többen is foglalkoztak vele. Legújabban, elsősorban a magyar jökulátorok problémájának szempontjából, bővebben KOROMPAY Bertalan foglalkozott: *A jökulátorkérdés az Igor-ének és más orosz párhuzamok megvilágításában* című tanulmányában. Filológiai Közöny, 1955. 309—332. l., 1956. 61—77. l.

az eposz nagy költőjének, az öreg dalnoknak alakjában valóságos embert mintázott meg, az orosz népnek egyik névtelen, daloló fiát. Erre utal a művésznek egy ez időben készült és a Tretyakov-képtárban őrzött rendkívül finom és kifejező *Harmonikázás* c. rajza. Ezen egy orosz falu vastag gerendás viskójában a saját korának egy népi dalnokát rajzolta le. Harmonikázva, dalolva mesél az egyszerű muzsik, egy ifjú leány s asszony szeretetétől övezve. ZICHY e kicsiny rajzon könnyed, odavetett vonalakkal dolgozott, munkája mégis kifejező és igaz. Mély átéléssel fejezi ki az elnyomott orosz népnek költészetben, dalban, muzsikában élő világát, amint ennek érzékeltetésére törekedett az *Igor-ének* költőjének megrajzolásakor is. *Harmonikázás* című kis életképén, az orosz művészekhez hasonlatosan (rezte, látta és örökölte meg az orosz népet. És az *Igor-ének* költőjének rajzában ZICHY követte a költő elődjéről, BOJÁNRÓL szóló jellemzést, s ezt kiegészítette a maga személyes élményeivel. A harmonikázó muzsik ZICHY képzeletében átalakult a középkor egyik népi dalnokává, aki harmonikája helyett a régmúlnak immár egy elfelejtett hangszerén, a citerán játszik.

Az *Igor-ének* további illusztrációin mindenkor IGOR harcos és dicső cselekedeteit ábrázolta ZICHY: de nem beszélt a kudarcokról, amint a fejedelmek széthúzásáról és a viszályokról sem. Az első illusztráción kívánta érzékeltetni mindazt, amivel a további illusztrációkon nem foglalkozhatott, és amit nem fejezhetett ki, noha ezek a hőskötemény jellemző motívumait és gyakran legszebb elbeszélő részeit alkották. Így az eposz dalnoká előtt halvány körvonalakban első helyütt maga a hőskötemény hőse, IGOR herceg jelenik meg, amint rövid szablyájával elszántan előre mutat. De mellette már ott áll a férjéért aggódó hitves, a polovec seregek elől Putyival várába menekült JÁROSLAVNA. JÁROSLAVNÁNAK a várbástyán elzokogott, férjéért könyörgő sirlalma az eposz egyik legmagasztosabb lírával megírt fejezete. E sorok mindenképpen méltóak lehettek volna arra, hogy ZICHY illusztrálja, — de úgy látszik, ez a megadott keretek között már nem volt megvalósítható.⁴ Ezért választhatta ZICHY azt a virtuóz megoldást, hogy a kétségbeesett hitves az első képen, a költő képzeletében jelenjék meg: itt az „ellenséges” szél lobogtatta öltözékében, két kezét összekulcsolva könyörög JÁROSLAVNA, az ég felé fohászodván. JÁROSLAVNA mögött egy kemény arcú vitéz alakja tűnik elő, nyilvánvalóan IGOR fivére, VSZEVOLOD, akit azonban nem a harcokban helytálló hős vitézként mutat itt be ZICHY, hanem töprengő, komor tekintettel, mintegy már a két testvér közötti, vereséget és gyászt okozó viszályra utalva. Ezenkívül még két férfi körvonala elevenednek meg a költő képzeletében. Ábrázolásukkal ZICHY az események tragikus menetére utal: egy fogságba esett, hátrakötözött kezű rab harcost mutat, — talán ismét IGORT, — akit diadalmasan vezet győztes ellenfele.

A hadjárat tragikus kimenetelére a művész a rajz alsó szélén alkalmazott dekorációban ugyancsak burkoltan, de mégis kifejező jelképekben utalt. Középen hever IGOR pajzsa, de már a gyász, a vereség jelképeként repedten, horpadtan, a rabbilincs láncával borítva. Ettől jobbra egy kettétört szablya, balra pedig egy csatabárd, s fölötte ott röpül egy vészthozó madár, egy huhogó bagoly, amivel talán a gonosz démonra, DRYVE utalt a művész. Az illusztráción a száraz faágak rajzának jelképes értelmet nem kell tulajdonítanunk. Bennük K. P. BRJULLOV művészetének befolyása ismerhető fel, aki I. A. KRILOV portréja köré megrajzolta a költő állatmeséinek s az orosz nép életét daloló verseinek egy-egy jelenetét, vékony faágak keretébe illesztve.

Az *Igor-ének* második illusztrációja GERBELJ bevezetése után és az első ének kezdete előtt már szervesen illeszkedik a szöveghez. ZICHY itt az eposznak két gy-

⁴ A későbbi ötödik kiadásban A. J. CHARLEMAGNE külön illusztráción még egy ízben ábrázolta a várbástyán fohászoló JÁROSLAVNÁT. E kiadás egyik példánya az Országos Szépművészeti Múzeum könyvtárában van.

mást követő eseményét kapcsolta össze. IGOR herceget mutatja már az orosz hadak élén haladva, de az ezt megelőző eseményt, a hősköltemény indításának fontos eseményét is érzékeltette: így a baljós jelek jelentkezését, a nap elsötétedését s a felriasztott vészthozó madarak csapatát. Mielőtt csapatai élén elindulna:

„Akkor Igor felnézett
a fényes napra
s látá, hogy egész seregét
setéség borítja.
És mondá Igor herceg
hős harcosainak:
Hú hadaim
s testvéreim!
Jobb, ha egy szálig elesünk,
mint ha foglyul esünk;
üljünk hát, testvérek,
gyorslábú lovainkra,
hogy meglássuk
a kék vizű Dont”.

És majd amikor elindul a hadai élén:

„Akkor Igor herceg arany kengyelbe hágva,
a sík mezőnek nekivága.
A nap setéséggel állta el útját,
az éj viharként nyögve,
felriasztá a madarakat előtte.”

ZICHY a második illusztráción IGOR herceget lován ülve ábrázolta, amint hadai élén immár a sík mezőn haladt. De érzékeltetni kívánta azt a festőileg nehezebben kifejezhető problémát is, hogy az égen a nap elsötétedett, s így a sereget is sötétség borítja. A feladatot az első illusztrációhoz hasonlóan oldotta meg, éspedig az alapnak sötétebb színnel való kifestésével. A háttérben, a sötétebb színezésű alapon vonul fel elmosódottabban IGOR hadserege. Fölöttük az alap színe ismét felhőfoslányokra szakad, s közöttük ugyancsak a felhők sötétebb színében festve, ott látható a napkorong. Az előtérben a sereg élén vezéreként IGOR halad. Mellette társa, ki riadtan száguldott lován a csapat élén haladó IGORhoz, hogy figyelmeztesse a baljós jelekre. Félig hátrafordultan, kinyújtott karjával részint az elsötétedő napra, részint a sereg fölött megjelenő madarak, kárógó varjak csapatára mutat. De IGOR keményen ül a nyeregben, mitsem törődve a baljós jelekkel. Társa figyelmeztetésére egyetlen válasza, hogy kinyújtott jobbával eltökélten és tántoríthatatlanul előre mutat. IGOR méltóságteljes elszántsággal, páncéllal borított teste fölött hermelinprémmel szegélyezett köpenyben, sisakban, baljában pajzsát tartva ül fekete paripáján, lába kengyelbe feszül. ZICHY a páncél, a sisak, a pajzs, továbbá a fegyverek ábrázolásában a lehetőség szerint igyekezett követni a régi harcászati felszereléseket. Talán csak IGOR hermelinszegélyes köpenyének rajzolásakor csillogtatta meg erősebben fantáziáját. IGOR megjelenése különben az illusztrációkon mindenkor megfelel a hősköltemény jellemzésének.

IGOR hősi alakja, ZICHY jellemzése szerint is bátor, kemény, határozott és a harcban szilaj. Arca pedig megnyerő és a legendás hősnek megfelelően rokonszenves;

mégsem érzelmes és túlzottan romantikus keretben, eszményített ideálhősként személyesítette meg a művész, hanem az eposz felfogásának és a művészi valóság-nak megfelelően, az emberi indulatok őszinte és valószerű kifejezésével.

Figyelemre méltó e képen a lovak ábrázolása. Amint a művész az előtérben IGOR és társa éles ellentétét mély pszichológiával virtuózan fejezi ki arckifejezésük és ellentétes mozgásuk által, ugyanúgy mindkét lovas paripája is teljesen ellentétesen van ábrázolva. IGOR rojtos, bojtos szíjjakkal és nyereggel ékesített pompás fekete ménje, mintegy átérezve gazdája lelkiállapotát, nyugodtan, méltóságteljesen lépked előre. Ugyanakkor a baljós jelekkel figyelmeztető harcoss lova riadtan, tágult orrlíkkal lihegő nyitott szájjal, feszülő inakkal, vágtaból hirtelen torpan meg. Már a *Kaukázusi jelenetek* rajzain, egy évvel korábban jelentkezik ZICHY-nek a lovak ábrázolása iránti érdeklődése, — és ez végigkíséri majd egész életpályáját. A nagy francia romantikusok, GÉRICHAULT és DELACROIX szilaj, vad lovait követve, ZICHY művészetében a lovak élnek, sőt a mesebeli tántosokhoz hasonlóan csaknem megszólalnak: és mintegy hangulati alátámasztói lesznek az ábrázolt cselekménynek. ZICHY ilyen rendkívül szenvedélyes és kifejező lóábrázolásainak előzményei felismerhetők az orosz művészetben is. A lovaknak hasonló ideges, érzékeny s nyugtalan kifejezése ott él LERMONTOV rajzaiban is. LERMONTOV vázlatkönyvében több ízben felismerhető a költőnek a lovak iránt tanúsított érdeklődése és nagy megfigyelőkészsége. A különböző trojka-rajzain minden egyes esetben a trojka mind a három lova más és más jellegzetességeket és karakterbeli különbséget mutat, akár viharzó vágtaban, akár indulás előtt ábrázolta őket a költő. LERMONTOV rajzainak tanulmányozásakor ismételten arra kell gondolnunk, hogy ZICHY-re a lovak kifejező ábrázolásakor is inspirálóan hatott a nagy költő mint rajzoló. A magyar művész a maga szenvedéllyel átítatott tehetőségével, virtuóz rajzkészségével fejlesztette tovább a LERMONTOV művészetéből merített ösztönzéseket. A lovaknak kifejezésteli és az ábrázolt cselekményre oly jellemző s azt alátámasztó ábrázolására különben K. P. BRJULLOV művészetében is találhatunk nyomokat: a Tretjakov-képtárban őrzött, 1832-ben festett *Nőlovas* című festményén. Hidegen, gögösen ül itt az előkelő hölgy ágaskodó fekete paripáján, miközben az oldalt álló kislány kérően és szeretetre vágyóan néz a szép lovasra, nyilvánvalóan anyjára, ki azonban ügyet sem vet a sóvár tekintetű gyermekre. És a képen látható állatok, a kutya és a ló egyaránt kifejezik a festő ama megfigyeléseit, gondolatait és érzéseit, amelyek előkelő megrendelője portréjának festése közben benne éltek. A *Nőlovas* helyett a kislány mellett álló kutya fordul érdeklődésével a gyermek felé. Az ágaskodó fekete mén pedig, ugyancsak nem az úrnőjével, hanem ellenkezőleg, mintegy az elhanyagolt gyermekkel együttérezve, tágult orrlíkkal, toporzékolva ágaskodik, hogy levesse hátáról büszke úrnőjét. ZICHY BRJULLOVhoz hasonlóan ugyancsak mélyebb, s nem egyszer rejtett értelmet is ki akart fejezni lovai ábrázolásakor. De a *Kaukázusi jelenetek*ben, amint az *Igor-ének* illusztrációján is — BRJULLOVval ellentétben — a paripák lovasaikkal teljes összhangban állanak, azok érzéseit és beállítottságát jellemozve és fokozottan aláhúzva. Amint említettük, az *Igor-ének* második illusztrációján IGOR herceg és a melléje száguldó harcoss érzései befolyásolják paripáikat is: s ezek teljesen alárendelik magukat gazdáik jellemének és érzéseinek.

ZICHY a hősköltemény harmadik illusztrációján már gomolygó csatajelenetet ábrázolt, előre vetítve árnyékát a gyászos vereségnek. A GERBELJ által felosztott szöveg negyedik, IGOR nagyapjáról, OLEGRől szóló éneke után illesztették a kiad-

⁵ LERMONTOV vázlatkönyvének egy-egy trojkát ábrázoló rajzát l. Описание Материалов Пушкинского дома. П. М. Ю. Лермонтов. Москва—Ленинград, 1953. 287/19., 287/63., 287/106., 287/131. sz.

ványba, az ötödik, a vereséget zengő ének előtt, hol IGOR rendkívüli harcáról így szól a dal:

„Kora reggeltől napestig,
estétől hajnalig
repültek az edzett nyilak.
Sisakokon csörömpölnek a szablyák;
szikrázva recsegnek a kopják
ismeretlen mezőn,
polovec földek közepette.”

Majd ezután IGOR fivére, VSZEVOLOD segítségére siet, akit a költő már előbb úgy jellemezett, hogy szilaj bölényként áll a csatában, a támadókra nyílzáport zúdítva, s kardjával avar sisakokat hasítva szét. És a költő szavaival:

„Igor visszafordítja seregét:
szánja vala édes bátyját, Vszevolodot.
Dúlt a csata egy nap,
dúlt a csata másnap,
harmadnap, déltájt, Igor lobogói lehanyatlának.
Itt elvált a két testvér...”

Ez a csata, ez a nagy küzdelem végül is vereséggel végződött; de majd a végső gyásznak, IGOR rabságba esésének elsősorban nem ez a vereség, hanem a két testvér között bekövetkező viszály lesz az okozója. ZICHY most a háromnapos csatának még a kezdetét rajzolta meg, azt az eseményt, amint IGOR VSZEVOLOD segítségére sietett: vagyis IGORNak még VSZEVOLOD iránti szeretetteli testvéri együttérzését és a két testvérnek az ellenséggel szemben való közös harcos kapcsolatát kívánta megörökíteni. Ezen az illusztráción teljes egészében egyaránt érvényesül ZICHY nagy jellemző ereje, virtuóz rajztudása és komponáló készsége. A gomolygó csatajelenet szenvedélyt a harcosok mozgásának és mozdulatainak ereje hevíti. A harcosok izmai élnek és erőteljes, merész rövidülésekben rajzolt mozdulataik viharzó lendülete szilaj szenvedélyességgel hatja át a remekbe komponált harci jelenetet. A csata középpontjában áll szilaj bölényként VSZEVOLOD, amint éppen lesújtani készül magasra emelt szekercéjével egy polovecra. Ez már egy sebesülten hátrazuhanó harcostársa helyébe lépve, két kezével átfogva akarja leteperni a fejedelmet. VSZEVOLOD mögött IGOR herceg lova indulattól megvadultan ágaskodik. De IGOR lova hátáról szablyáját magasra emelve készül lesújtani a VSZEVOLODDal bírokra kelő ellenségre. VSZEVOLOD fejét a költő leírásának megfelelően a ragyogó aranysisak borítja. IGOR viszont sisak nélkül, összeszorított szájjal, vad tekintettel szilaján készül lesújtani fivére ellenfelére. A két testvér páncélját egyforma hermelszegélyes rövid ujjas köpeny fedi. A két testvér részben eltérő egyéniségét a művész mégis kiemelte. Nemesak azáltal, hogy míg VSZEVOLOD közelharc közepén állva, aranysisakjában harcol, addig IGOR ágaskodó lováról, csupasz fővel hadakozik. De VSZEVOLOD sisakkal keretelt arcából szinte csak a szeme látszik, amint tüzes tekintete sötétben lobog. IGOR arcán is most az indulat szilaj dühe ég. De a vad ütközet hevében világos hajfürtökkel s kis szakállal keretelt arcának kemény, elszánt kifejezésével a művész erősíti az eposz hőse megnyerő jellemének hangsúlyát.

A negyedik illusztráció a kötetben JÁROSZLÁVNÁ siralma után, az IGOR szökését elbeszélő ének elé van beillesztve: s ez az izgalmas csatajelenet után már békésebb motívumokat mutat: IGOR menekülésének útját. A hősközlteményben a fejedelmek

összefogására és a haza védelmére intő, segítséget kérő és harcra buzdító szózata, továbbá JÁROSLÁVNA siralma mellett az énekesköltő egyáltalán nem részletezte a hős rabságbaesését, de annál örvendezőbb lírai hangon énekelte meg IGOR menekülését. Így ZICHY sem foglalkozott a gyász és a szenvedés illusztrálásával, de a hősköltemény főlemelő pátoszához méltóan rajzolta meg Igor menekülését, s a Donyec folyóval való beszélgetését. A folyó szavait a költő így énekelte :

„Szól a Donyec :
Igor herceg!
Nem kicsiny a te dicsőséged,
sem Koncsáknak bosszúsága
s orosz földnek vidámsága.”

És ZICHYt ez a kép ragadta meg : amint IGOR szökését a Donyec folyó megdicséri. Ez illusztrációján IGOR, miként az előző ütközetben, ugyancsak sisak nélkül ül lován : mert sisakját tiszteletteljesen levetette az előtte megjelenő Donyec gigászi alakja előtt. Lova ugyancsak megtorpanva meghajtja fejét, miközben IGOR segítőtársa, OVLUR földre vetette magát, s szomjúsága csillapítására, sisakjába merítve issza a Donyec áldásos vizét. Merész mozgása kifejező mozdulataival ismét éles ellentétet képez IGOR alakjával, aki egyenesen, tisztelettudóan felemelkedve ül lován, úgy hallgatja a folyó szavait. A Donyec alakját ZICHY az első illusztráció megelevenedő eposzhőseinek rajzához hasonlóan, nem a valóságnak megfelelően pasztikusán, erős fény és árnyékhatásokkal dolgozta ki, hanem halvány körvonalakkal érzeti emberfölötti és természetfölötti lényét. Izmos, erős testű, hosszú szakállas folyamistenként való rajzolása közben ZICHY minden bizonnyal visszagondolt pétervári tartózkodását megelőző olaszországi utazására, római élményeire : a régi művészetnek a folyamokat megszemélyesítő alkotásaira. Feltűnhetett emlékezetében a római barokk művészet egyik remeke, Lorenzo BERNINI négy folyót ábrázoló híres kútja a Piazza Navonán : és ezen különösen a Gangesz folyó szakállas, robusztus férfiként való megjelenítése. De ZICHYt elsősorban az antik művészet egy monumentális alkotása, a hellenisztikus művészet pompás szoborcsoportja, a tizenhat kigyerekkel ábrázolt Nilus folyó erőteljes izomzatú, hatalmas, fekvő alakja ihlette. És ZICHY a Donyec folyó megelevenítésekor az antik, hellenisztikus szobrász elképzelését követte. Az *Igor-ének* illusztrációján a Donyec szinte úgy hat, mint a Nilus folyó hellenisztikus szobrának rajzban megelevenedett, álló hasonmása. Csak hosszabb nagy szakállá különbözteti meg mintaképétől : amint az antik istenként megjelenő Donyec alsó teste sem látszik. Ezt részben OVLUR alakja takarja el, másrészt a művész halvány körvonalakkal azt kívánta érzékeltetni, hogy a Donyec emberi alakja egybe olvad a folyó hullámaival. A Donyec haját ugyancsak a Nilus szobrához hasonlóan levelkoszorú övezi : barátságos tekintete és arckifejezése is rokon a hellenisztikus szobor felfogásával. Nem lehet kétséges, hogy ZICHYnek a Donyec megszemélyesítésekor az antik Nilus-szobor volt a mintaképe. Ennek ellenére ZICHY rajzán a Donyec izmos alakja karjának lendületével, IGORra tekintő arcának mély kifejezőerejével a költő elképzelésének megfelelően fenséges és főlemelő jelenség. IGOR és a Donyec találkozásának költői pátosszal teli hangulatát az eposz soraihoz méltóan ábrázolta.

ZICHY az *Igor-ének*hez készített illusztrációit mindenképpen a hősköltemény teljes ismeretében, sorainak alapos tanulmányozásával és lírája szépségének teljes átélésében rajzolta. Magába itta az eposz minden szavát és iránta érzett lelkesedését ugyanúgy kifejezésre juttatta, mint később LERMONTOV műveinek illusztrálásakor a költő iránt érzett rajongását. ZICHYre az *Igor-ének* megismerése rendkívüli hatással volt. és az illusztrációk készítése mellett más, nagyobb terv megvalósítására is ösztökölte.

ZICHYnek fennmaradt egy nagyobb méretű és monumentális hatásokra törekvő, pompás tollrajza, amelyet a Tretyakov-képtárban őriznek. Ez a vázlat, az *Igor-ének* illusztrációjának felfogásában és stílusában az oroszok egy középkori harcát ábrázolja, és egy nagyobb kompozíció tervét bizonyítja. Szenvedéllyel átítatott csatajelenet ez is, a harcosok több csoportját és különböző harci modorát mutatva. Középen a vezérek küzdelmét látjuk, amint ágaskodó lovaikon, a sebesültek testén gázolva, dárdával, szablyával, nyíllal harcolnak. Kétoldalt hátrazuhanó sebesültek és haldoklók között pedig a gyalogosok harcát láthatjuk, nyíllal, szablyával, dárdával s hatalmas kövekkel. A középen küzdő két lovasvezér lehetne akár IGOR és VSZEVOLOD is, — de az *Igor-ének*ből ábrázolhatja a rajz akár IGOR nagyapjának, OLEG SZVJÁTOSZLÁVICSNAK, avagy pedig MSZTYISZLÁVNAK a hatalomért folytatott testvérharcait, melyekben „az emberek élete megrövidült”. A nyilakkal és dárdákkal harcoló, középkori viseletű harcosok küzdelmének a fennmaradt nagy rajza minden írott adatnál ékebben bizonyítja, hogy ZICHY nem elégedett meg az *Igor-ének* négy illusztrációjának elkészítésével, hanem a hőseposz drámai eseményeinek hatása alatt egy nagy csataképet is tervezett.

BERKOVITS ILONA

FIGYELŐ

Tanulmányút a Német Demokratikus Köztársaságban. Ez év februárjában az Országos Széchényi Könyvtár két dolgozója kététhetes kiküldetésben több keletnémet-országi könyvtárat látogatott meg. Legfőbb feladatuk a német könyvtárak szerzeményezési munkájának tanulmányozása, mégpedig elsősorban a germanica-gyűjtés módszereinek a megfigyelése, hogy az ott szerzett tapasztalatok a magyarországi hungarica-gyűjtés gyakorlatában is hasznosíthatók legyenek.

A német nyelvű és német vonatkozású (germanica) irodalom gyűjtőhelye, a német könyv központi archivuma a lipcei Deutsche Bücherei. Anyagát az OSZK hasonló jellegű munkájával szemben azzal a különbséggel gyűjti, hogy csak a könyvtár alapítása – 1913 – óta szerzi be az irodalmat. A korábban megjelent nyomdatermékeket más német könyvtárakban, főleg a berlini Staatsbibliothekban lehet megtalálni. Kezdetben a Deutsche Bücherei a teljes belföldi irodalom mellett még a külföldi német nyelvű kiadványokat szerezte be; gyűjtőtevékenységét 1941-től azonban kiterjesztette a külföldön megjelenő Németországra vonatkozó idegen nyelvű irodalomra és a németből idegen nyelvekre fordított művekre is. Jelenlegi gyűjtőköre is még valamivel szűkebb a mi nemzeti könyvtárunk gyűjtéséhez viszonyítva, amennyiben a zenei anyagból csak a szöveges kiadványokat szerzi be, míg a többi „musicalia” gyűjtőhelye a Staatsbibliothek zenei osztálya.

Gyűjtőkörén belül a Deutsche Bücherei a lehető legnagyobb teljességre törekszik. Ennek a célnak az elérésére a könyvtár kitünően működő apparátust épített ki. Szerzeményezési osztálya három csoportra oszlik: 1. felderítő szolgálat, 2. a tulajdonképpeni beszerzés, 3. állománybavétel.

A belföldi, azaz a NDK területére vonatkozó beszerzés a kötelezpéldány-szolgáltatás révén, akárcsak nálunk is, különösebb problémát nem jelent. A külföldi anyag jóval több nehézséggel járó gyűjtésének mintaszerű megszervezésével azonban nekünk is sok tanulsággal szolgálhat a Deutsche Bücherei munkája.

A szerzeményezési osztály felderítő részlegéhez befut a világ valamennyi nemzeti bibliográfiája. Ezt a hatalmas anyagot gondosan átnézik, s kijelölik benne a német nyelvű, német témájú, német vonatkozású vagy németből fordított műveket. De a bibliográfiákon kívül figyelnek még számos folyóiratot is. A külföldi német vonatkozású irodalom megkeresése a legnehezebb, mert a művek címről nem lehet mindig felismerni, hogy német vonatkozást tartalmaznak. A múlt évi varsói bibliográfiai kongresszus eredményeinek továbbfejlesztéseképpen a Deutsche Bücherei ezért 1958. jan. 1-től kezdődő hatállyal megállapodott Lengyelországgal és Csehszlovákiával, hogy kölcsönösen kijelölik nemzeti bibliográfiájukban a másik országot érdeklő címanyagot, és azt rendszeresen közlik az érdekeltektől. (Magyarország 1958. jan. 1-től szintén kölcsönös bibliográfiai csereszolgálati viszonyban áll a népi demokráciákkal és egyéb európai irodalmak tekintetében az illetékes államokkal).

A kijelölt címeket a Deutsche Bücherei-ben különleges, ugyanakkor gyors és olcsó technikai eljárással lefényképezik, s előhívják nemzetközi katalóguscédula méretű

másolópapírokra. Ezekből a cédulából adódik aztán felülvizsgálat és bélyegzés után egy nagy desiderata-kartoték gyűjtemény. A cédulaanyagot országok, ezeken belül városok s az ott működő egyes kiadók (szállítók) szerint rendezik. A felderítő csoport után a beszerző részleg dolgozói folytatják a munkát a desiderata-katalóguson. A cédulák alapján levelezés útján vagy más formában gondoskodnak arról, hogy a könyvek a könyvtárba beérkezzenek. Külföldi kiadók kérésre vagy anélkül is számos esetben ajándék címén küldik meg a műveket, mert a Deutsche Bücherei-nek nemzetközi viszonylatban is igen nagy a tekintélye. A desiderata-kartonokat, miután rávezették a megrendelő levelek elküldésének dátumát, egy újabb, ún. várakozási kartotékba emelik át. Ebben a kartotékban marad a cédula mindaddig, míg a megszerzett és feldolgozott műről a nyomtatott katalóguscédula oda meg nem érkezik. A két cédula adatait ekkor egybevetik, s a várakozási kartont kicserélik a nyomtatott címfelvételi cédulával. Mivel a könyvtár gyűjtőkörébe tartozó, de valamilyen oknál fogva meg nem szerzett vagy már beszerezhetetlen művek céduláit is őrzik, a kartoték nagyobb anyagot ölel fel, mint maga a raktár. A német nyelvű könyvekről, a német vonatkozásúakról, a fordításokról és az esetleg be nem szerzett művekről országok és kiadók szerint rendezett nyilvánítás hatalmas méretű: jelenleg már kb. 1 200 000 kartont tartalmaz, és elfoglal egy egész termet. Kiadók szerint való rendezésének egyik előnye, hogy teljes képet ad azok munkájáról, s így egy-egy kiadó nem egyszer még saját régebbi kiadványainak esetében is a Deutsche Bücherei-hez fordul tájékoztatásért.

A felderítés eredménye a könyvtár több bibliográfiai kiadványában kerül a közönség elé. Ezek:

Deutsche Nationalbibliographie (készíti 16 személy), *Jahresverzeichnis des deutschen Schrifttums* (készíti 28 személy), *Bibliographie der Übersetzungen deutschsprachiger Werke* (készíti 2 személy), *Bibliographie der Werke über Deutschland und deutsche Persönlichkeiten* (előkészületben), *Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften* (készíti 10 személy), *Jahresverzeichnis der deutschen Musikalien und Musikschriften* (készíti 9 személy), *Sonderbibliographien* (gondozza 1 személy).

A Deutsche Bücherei bibliográfiai tevékenységére szintén jellemző a kitűnő szervezettség. A hetenként megjelenő német nemzeti bibliográfia címananyagát felhasználják az éves s az ötéves bibliográfiákhoz is. Párhuzamosan gyűjtik az említett kiadványok számára. Érdekes technikai fogásokkal dolgoznak, pl. minden év anyaga másféle színű cédulára kerül, a pótlások ismét más színűek. A vállalkozás nagyságát szemlélteti, hogy az évi címjegyzék 60 000, az ötéves jegyzék pedig 200 000 tételt foglal magába. Sőt ez kétszeresen értendő, mivel külön van betűrendes és külön szakrendes csoport. A feladatok nagyságára való tekintettel törekvés mutatkozik az eljárások modernizálására is. Ennek egyik példája a főiskolai bibliográfiák elkészítése. Amint a nemzeti bibliográfia hetenként, ill. félhavonként megjelenő füzetek elkészültek, a csoport a tárgykörébe vágó címekekről készült külön levonatokat, egyetemeken szerint, keskeny csíkokban lapokra ragasztja, azokat lefényképezteti, és síknyomással sokszorosítja. Az eljárás nagy előnye, hogy elmarad a sok korrektúra és sokkal olcsóbb a nyomás.

A két magyar könyvtárban által a Deutsche Bücherei mellett meglátogatott többi német nagykönyvtárban is a tapasztaltak közül a legnagyobb pozitívumként a mindenütt megnyilvánuló igényesség, a tudományos színvonalra való törekvés emelhető ki. Jó példa erre az általános gyűjtőkörű berlini Staatsbibliothek referáló rendszere. Tizenhat dolgozó, köztük orvos, mérnök, geológus, matematikus, biológus, a társadalomtudományok, a nyelvtudomány minden jelentősebb ágának egy-egy szakembere megfelelő segédzettel látják el a különböző szakterületek gondozását. A szakreferensek az osztályoktól független szerepet töltenek be. Ők nézik át a beszerzendő könyvek jegyzékeit és a szakmai folyóiratokat, és kijelölik azoknak a címeit, amelyeket meg-

vételre ajánlanak. Ők végzik a beszerzett könyvek szakozását, s egyszersmind ők látják el szakterületükön a tájékoztató szolgálatot is.

Az általuk beszereztetett és megvizsgált művek tartalmáról a könyvtár tizenhat szakreferense az intézetvezető elnökletével hetenként tartott, ún. „vételi üléseken” számol be röviden. Itt döntenek a referens javaslata alapján arról, hogy egy-egy könyv nyilvános olvasásra kerüljön-e, vagy pedig politikai-ideológiai okokból a tudományos kutatásra korlátozott, ill. a teljesen zárt anyag közé helyezendő-e. E megbeszélések nagy előnye többek között, hogy a résztvevők képet nyerve a legjelentősebb kiadványokról a tudományok különböző területein, átfogó, enciklopédikus látásmódra tesznek szert.

Igen érdekes a Staatsbibliothek olvasótermeinek egymásba kapcsolódó hálózata. A könyvtár nagy olvasóterme a második világháború idején súlyosan megrongálódott, s pótlása más megoldást tett szükségessé: a jelenlegi 84 férőhelyes, közel 18 000 kötetnyi kézikönyvtárral ellátott általános olvasóterem mellett több kis szakolvasó helyiséget rendeztek be: társadalomtudományi, műszaki és különgyűjteményi kutatószobákat. Az olvasótermek olvasói csoportok szerint is differenciálódnak: *a)* az egyetemi hallgatók, *b)* a doktorandusok, *c)* a munkások, párt- és szakszervezeti funkcionáriusok és *d)* a társadalomtudományok modern tematikájának tudományos kutatói számára külön-külön olvasótermeket rendeztek be. Mindenütt más-más kézikönyvtár van, a célnak legjobban megfelelő kiszolgálási rendszerrel. A műszaki olvasóterem látogatói számára rendelkezésre állnak pl. részben magában az olvasóhelyiségben szabad polcon, részben a hozzákapcsolódó raktárban több mint 1750 műszaki folyóiratnak nemcsak kurrens számai, hanem bekötött utolsó öt évfolyama is; az olvasóterem alatti kéziraktárba egyes esetekben beléphet, sőt ott még dolgozhat is az olvasó. A doktorandusok kutatótermükbe 20–30 könyvet is kihozathatnak, és ott tárolhatják külön polcokon, amíg azokra szükségük van. Berendeztek külön írógép-szobát is, ahol az egyetemi hallgatók és szakiskolák növendékei díjtalanul, mások csekély térítésért másolatokat és kivonatokat készíthetnek a könyvtár könyveiből.

A szakosított olvasótermek jó tapasztalatait a régi nagy olvasóterem (most induló) helyreállítása után is hasznosítani kívánják. A kupolacsarnok külső formáját megtartják ugyan, de az új szempontoknak megfelelően változtatnak majd belső tagolásán.

A német könyvtárakban szembetűnő igényesség példája a könyvtárosképzés is. Mint ismeretes, Németországban a könyvtárosoknak csak kis hányada egyetemet végzett dolgozó; zömüknek végzettsége érettségi és két és féléves könyvtárosi képzés, sőt a technikai személyzet előképzettsége csupán az általános iskola 8 osztálya. Mégis színvonalas munka folyik a könyvtárakban. Egyrészt, mert azon vannak, hogy mindenki egyéniségének, érdeklődésének megfelelő munkát végezzen, másrészt a tudományos könyvtárban való alkalmazáshoz már négy idegen nyelv (latin, angol, francia, orosz) ismeretét követelik meg. Az érettségizettek egy évig a könyvtárban gyakorolnak, másfél évig pedig a könyvtárosiskola hallgatói (vizsgatárgyaik: társadalomtudomány, irodalomtörténet, könyvtartan, bibliográfia, címfelvétel, tudománytörténet, könyv- és könyvtártörténet, idegen nyelvek, gépírás, testnevelés). Az általános iskolát végzettek két évig a könyvtárban tanulják az elméletet és a gyakorlatot, de közben már részt vesznek a könyvtári munkában is.

Végso soron a német könyvtárakról szerzett összképet a haladó és konzervatív tendenciák egymásmellettisége, együttlélése jellemzi. Érthető, hiszen a német könyvtárak többsége igen régi, s ez a körülmény magával hoz bizonyos hagyományos munkamódszereket. A régi és az új közötti ellentétek mutatkoznak meg pl. abban, hogy a Staatsbibliothekban a címfelvevők nem írógéppel dolgoznak, s a cédulák sokszorosítását kezdetleges hengeres stencilen végzik, ugyanakkor két helyen, Lipszében a német,

Berlinben az orosz könyvekről nyomtatott katalóguscédulákat készítene. Az olvasószolgálat általában még eléggé nehézkes: a kéréslapok gyűjtőszekrényeit csak bizonyos időközökben (a Staatsbibliothekban 2 óránként) ürítik ki, s a délután kért könyveket az olvasó csak másnap kapja kézhez. De gyorsuló irányzat mutatkozik az olvasók kiszolgálásában főként a dokumentáció területén és a műszaki könyvtárakban, ahol egyébként nagyon használatos már a mikrofilm s a lyukkártya; kontakt másolóberendezést is alkalmaznak. A kettősség, az átalakulás tendenciája megnyilvánul abban is, hogy a Staatsbibliothekban a szolgálati katalógus még a porosz instrukciók szerint készül, de az olvasói katalógusban áttértek már az első címszó rendszerére. Az egyetemes tizedes osztályozást a könyvtárakban általában nem használják; az egyes könyvtáraknak a helyi fejlődés folyamán kialakult szakrendszerei és tárgyszó-katalógusai erősen eltérnek egymástól. Az ETO-tól való tartózkodást elvi alapon indokolják, mondván, hogy gondolati tartalmakat nem lehet számrendszerbe szorítani, számokkal kifejezni, — de az ETO mégis beszüremlik a könyvtári munkába, mégpedig a dokumentáció oldaláról. Berlinben és Lípsecben a műszaki tájékoztató szolgálati anyagot már szakozzák, aminek következménye, hogy az olvasó itt kapcsolatba kerül a tizedes osztályozással. Sőt felmerült már az a gondolat is, hogy a technikára vonatkozó teljes szakrendszert felcsere-lik az ETO-val, ez azonban egyelőre csak terv maradt.

A különféle megoldások párhuzamos alkalmazásából természetesen keveredés és sok zavaró jelenség is adódik. A Staatsbibliothek szolgálati betűrendes katalógusában a választóvonal a régi és az új rendszer között az 1909, ugyanott a szakkatalógusban az 1955. év. Az olvasói katalógusban a betűrendes 1945-től, a szakkatalógus pedig 1952-től tartalmazza az új elvek szerint rendezett anyagot. Kétségtelen, hogy a tradíció köt: a könyvtárak is félnék a nagyobb változtatásoktól. De saját munkájuk is meggyőző bizonyítékokat szolgáltat arra, hogy a reformokba mégis érdemes belekezdeni. Így pl. a Staatsbibliothekban az 1909 előtti, régi betűrendes cédulák száma 950 000, az ujaké, a korszerűeké már több mint másfél millió.

J. HAJDU HELGA—SEBESTYÉN GÉZA

A Kínai Népköztársaság Állami Könyvtára Pekingben. Európa és Amerika könyvtárügyének fejlődéséről, problémáiról könnyű tájékozódást szerezni, mert számtalan folyóirat foglalkozik ezekkel a kérdésekkel. Meglepő azonban, hogy milyen ritkán találkozni ezekben a folyóiratokban olyan beszámolókkal, amelyek Ázsia legnagyobb országának, Kínának könyvtáraival foglalkoznak. Igaz ugyan, hogy Kína, amely egykor olyan fontos szerepet játszott a könyvkultúra múltjában, a modern értelemben vett könyvtári fejlődésben sokaig messze elmaradt, de ma a világ lakosságának egynegyedét magában foglaló ország könyvtárügye éppen úgy átalakulóban van, mint életének minden más mozzanata. Talán nem lesz tehát érdektelen, ha a *Könyvszemle* hasábjain röviden beszámolunk Kína legnagyobb könyvtáráról, a Kínai Népköztársaság Állami Könyvtáráról (hivatalos nevén: Csung-hua-zen-min-kung-ho-kuo kuo-li t'u-shu-kuan), vagy ahogyan a közhasználatban említik, a Pekingi Könyvtárról (kínaiul: Pei-king t'u-shu-kuan).

A könyvtár aránylag fiatal, hiszen szervezését 1910-ben, a mandzsu dinasztia uralmának legvégén kezdték, és kapuit két év múlva, 1912-ben nyitotta csak meg. Új épülete, amelybe 1931-ben költözött be, ott áll Peking belső részében, nem messze a császári palotától és a Pejhai parktól, a Pejhai tó és a kormányépületek szomszédságában, szép park közepében. Kínai stílusban épült, magas tetőszerkezetű, oszlopos főépülete T alakú, melynek szára hátrafelé húzódik, és hozzá kétoldalt mellékszárnyak

csatlakoznak. Körülötte külön, kisebb épületekben elhelyezve az irodák, kutatóhelyiségek és a különgyűjtemények egy része.

Mint Kína nemzeti könyvtára kettős feladatot lát el: elsősorban gyűjti a Kínában megjelent összes nyomtatványokat és lehetőség szerint a külföldi kínai tárgyú könyveket; másodsorban mint általános gyűjtőkörű könyvtár igen jelentős mértékben szerez be külföldi könyveket.

A kínai könyvek beszerzésének alapja a kötelezpéldányszolgáltatás, de Kína főlzabadulása (1949) előtt az ország zavaros belső állapota és az óriási területen elszórt apró, kis kiadók nagy száma nagyon akadályozta a kötelezpéldányok pontos beszolgáltatását. A könyvtár állománya 1948-ig még így is 1 200 000 kötetre emelkedett. Szerencsére a háborúk nem okoztak kárt az állományban, sőt azok a könyvek is visszakérültek, amelyeket a japánok elhurcoltak.

Kína főlzabadulása után ugrásszerű fejlődés következett be a könyvállományban. Nemcsak azért, mert megnövekedett a könyvkiadás, és megjavult a kötelezpéldánybeszolgáltatás, hanem azért is, mert egyes magánkönyvtárak államosításával ezek állománya az Állami Könyvtárba került. Így érthető, hogy a könyvek száma nem egészen egy évtized alatt megnégyszereződött, és ma 4 700 000 kötet körül mozog. Ebből közel egymillió az idegen nyelvű könyv (400 000 japán, 200 000 orosz, jelentőségében egyre jobban növekszik a nemzetiségek nyelvén megjelent könyvek gyűjtése is). Az 1956. év 120 000 kötetes beszerzéséből 30 000 idegen nyelvű mű. A külföldi könyvek beszerzése egyrészt a pekingi Nemzetközi Könyvesbolt útján történik, másrészt külföldi csere által. Magyarországról is rendszeres cserét folytatnak az Országos Széchényi Könyvtárral és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárával. Külföldről elsősorban technikai és természettudományos könyveket szereznek be, és igyekeznek beszerezni a világ valamennyi jelentősebb folyóiratát.

Érthető, ha a könyvállomány ilyen óriási gyarapodásával a feldolgozó munka még nem tudott lépést tartani, és tárolási nehézségek is vannak, pedig modern raktárak 1954-ben egy meglehetősen nagy új épülettel is gyarapodtak.

Az új könyvanyag mellett nem hagyhatjuk említés nélkül a régi könyveket és kéziratokat sem, amelyek nem kevesebb mint 200 000 darabot tesznek ki, és köztük számos 7–800 éves, a SUNG és YUAN korban nyomtatott könyv is van.

A könyvtár katalógusrendszere meglehetősen komplikált, mert a kínai, japán, orosz és nyugati nyelvű könyvanyag katalógizálása természetesen külön-külön katalógusokban történik, a különféle írásrendszereknek megfelelően. A kínai könyveknek vannak külön szolgálati és olvasói katalógusai, mindkettőből szerzői és címszókatalógus, sajnálatosan érezhető azonban a szakkatalógus hiánya, tárgyszókatalógust is csak 1954 óta vezetnek. A nyugati anyagról 1954-ig dictionary catalogue-t vezettek, tehát közös betűrendben a szerzőnevek, címszavak és tárgyszavak, ami érthető a kínai könyvtárügyre régebben gyakorolt amerikai hatás folytán. 1954 óta három különböző katalógusra bomlik az anyag: külön szerzői, tárgyszó és címszókatalógus. Legjobban használható az orosz nyelvű könyvek katalógusa, mert ezeknek megvan a külön szerzői, decimális és tárgyszókatalógusa.

Az olvasóközönség széleskörű és nagyszámú: kutatók, tanárok, diákok és a lakosság széles köreiből művelődni vágyó olvasók naponta átlag ezren fordulnak meg a könyvtárban, de vasárnap eléri a látogatók száma a 2–3000-et is. A nagy olvasóterem mellett van külön folyóiratolvasó, tudományos kutatórészleg és gyermekolvasóterem is. Kulturális és tudománynépszerűsítő előadások, könyv- és fényképkiállítások, írók és olvasók közti találkozók, ankétok szolgálják az olvasás propagandáját, a városnak könyvtárral rosszabbul ellátott távolabbi részeit pedig rendszeresen fölkeresi a könyvtár mozgórészlege.

Könyvet kölesön csak hivatalos szakemberek és intézmények kapnak. Élénk a könyvtárközi kölesönzési forgalom az ország valamennyi tartományával.

Jól működik a tájékoztató szolgálat is. Egyszerűbb felvilágosítások a katalógustermekben folynak, de nyelvi és szakmai nehézségeinkkel, kérdéseinkkel bármikor fordulhatunk a tájékoztató osztály irodájához, amely élénk tájékoztató forgalmat bonyolít le levélben és telefonon is.

Nagyméretű bibliográfiai munka is folyik a könyvtárban: 1954-ben, egyetlen év alatt 75 különböző bibliográfiai kiadvány készült el. A könyvtár különböző kiadványai útján irányító szerepet játszik az egész kínai könyvtárügy területén.

340 dolgozó látja el ennek a nagy könyvtárnak sokféle munkáját. Tudományos képesítésű, illetőleg felkészültségű egyelőre még aránylag nagyon kevés van köztük; mintegy negyven, hatvanan pedig továbbképző tanfolyamokon vesznek részt, számosan tanulnak nyelveket is a jobb munka érdekében.

KECSKÉS LÁSZLÓ

Tíz éves a mezőgazdasági dokumentáció. Országunk könyvtárügyének fejlesztésében eljutottunk odáig, amikor nemcsak előre nézhetünk, hanem már hátra is. Nemcsak a tervezés távlatainak a kibontakozását figyeljük, és méregetjük erőnkhez mért lehetőségeinket, hanem egy-egy évforduló alkalmával számottevő eredményekre is visszatekinthetünk. Az eddig megtett útra érdemes, sőt vissza is kell néznünk, mert ezek az évfordulók többnyire az első és talán a legfontosabb útszakasz lezárását jelentik. Azt a szakaszt, amely a semmiből — legjobb esetben az egészen kezdetlegesebből — teremtés küzdelmeit foglalja magába. Ilyen visszapillantásra ad most alkalmat a mezőgazdasági dokumentáció megalakulásának 10 éves évfordulója.

1948 márciusában, ünnepélyes keretek között nyílt meg a *Mezőgazdasági Tudományos Tájékoztató Intézet*. Az intézet létrehozásának ekkor már néhány éves előzményei voltak. A dokumentációs munkát magánkezdeményezésként FEJÉR Domokos indította el 1945-ben, az Országos kémiai Intézetben. Jóideig egyedül dolgozott, csupán a felesége volt munkatársa. 1947 januárjában már 6-ra szaporodott fel az önkéntes munkatársak száma. Az intézet adott egy szobát számukra, de anyagi fedezetük alig-alig volt. Nem tudták beszerezni a munkához szükséges folyóiratokat. A lelkesedés egymagában nem volt elégséges, reális alapok nélkül nem valósíthatták meg célkitűzéseiket, és így a munka abbamaradt.

Ilyen előzmények után alakult meg 1948-ban a mezőgazdasági tájékoztatás új típusú intézménye. Megindulásakor 30 000 Ft költségvetése, öt dolgozója és 3 helyisége volt a városligeti Vajdahunyad várában. Alig egy évre rá tájékoztatási osztályként beolvadt a *Mezőgazdasági Tudományos Központba*, s csak hosszas viták után lett újra önálló intézetté *Mezőgazdasági Dokumentációs Központ* néven. 1952-ben egyesült az időközben megalakult *Országos Mezőgazdasági Könyvtárral*, s ezóta mint *Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ* működik. Valójában ekkor kapta meg azt a keretet és egységes szervezeti formát, amely lehetővé tette számára, hogy egyenrangú társként sorakozhassék fel a hasonló rendeltetésű külföldi intézmények mellé. Ma az intézetnek 58 dolgozója van, és 150 000 kötetes tudományos szakkönyvtár ad szilárd alapot a munkájához.

Az intézet külső kereteinek kialakulása sok fázison keresztül érte el mai szervezetét. Belső fejlődésének útját még több állomás jelzi a kezdő évek egyszerűbb, egysíkú tájékoztató munkájától a sokrétűvé differenciálódott tevékenységig.

Az első években a tájékoztatási munka hosszabb-rövidebb referátumok elkészítéséből, figyelőszolgálati jelentésekből állott. Bizonyos fokú ötletszerűség, a szelekció

hiánya jellemezte, és inkább az érdeklődés felkeltésére törekedett. Ma már az irodalom összefogó feltárásán túl, felhasználva a dokumentációs módszerek és eszközök egész skáláját, az ország valamennyi jóváhagyott mezőgazdasági kutatási témáját pontosan számontartva, konkrétan meghatározott témakörök alapos feltárásával ad segítséget tudományos intézeteinknek, irányító szerveinknek. Eszközei közül csak néhányat emelünk ki: külföldi viszonylatban is helyüket megálló kiadványok, szakbibliográfiák s a két év óta készülő témadokumentációk. 1957-ben például 68 témakörben készült kimerítően értékelő, a felvetett kérdés minden részletét feltáró, összefogó tanulmány jellegű (a német Forschungsbericht-ekhez hasonló) témadokumentáció.

Elcinte szervesen hozzátartozott a tájékoztatási munkához a lefordításra érdemes anyag kiválogatása és a fordíttások lebonnyolítása is. Ez a munkaterület a fejlődés folyamán külön osztály feladatává terebélyesedett. Az intézetben készült fordítások száma ma már elérte a tizennégyezret.

Kezdetben a szovjet irodalom megismertetése volt az elsődleges cél. Erre volt leginkább szükség, hiszen a „nagy ismeretlen”-ként izgatta fantáziánkat a Szovjetunió mezőgazdasági tudománya és gyakorlata. Ez a terület azután az igényeket és lehetőségeket követve, fokozatosan egyre szélesebbre tágult. Ma a könyvtár és a tájékoztatási osztály 43 ország 340 tudományos intézményével tart fenn közvetlen kapcsolatot. A cserkapcsolatok fenntartása és bővítése a könyvtár állományának gyarapításában is nagy fontosságú, mert jelentékeny devizamegtakarítást jelent. 1950-ben tudományos munkatársaink 400 külföldi folyóiratot referáltak. Ma 1150 folyóirat jár a könyvtárba.

A dokumentációs tevékenység fejlődéséről némi képet kapunk, ha nyomon követjük az Intézet kiadványainak a megszületését, és megfigyeljük céljuk, tartalmuk, szintjük jellemző vonásait.

1949-ben az intézet szerkesztésében indult meg az *Agrártudomány* című szaklap. A folyóirat megindítása még csak tapogatózást jelent, hiszen céljában és tartalmában nem tarthatjuk sem dokumentációs eszköznek, sem pedig a tájékoztatási munka tükröződésének. Csupán az általános érdeklődés felkeltésére, a tudományos szakigények felbresztésére való törekvés kifejezési formája.

1950-ben jelenik meg az első dokumentációs rendeltetésű folyóirat, az *Agrár-irodalmi Tájékoztató*. Szovjet és népi demokratikus szake cikkek fordítását közli. Ebben az időszakban még alig lehetett szó már meglévő, szabatosan elhatárolt igények kielégítéséről. A hangsúly az érdeklődés felkeltésén volt és azon, hogy szakembereink gyorsan, a keresés és válogatás munkájától megkímélve, ismerkedhessenek meg a korszerű mezőgazdasági tudomány és gyakorlat legfontosabb kérdéseivel.

Következő fejlődési fok 1951-ben a *Külföldi és Hazai Agrár-irodalmi Szemle* sorozatainak a megindítása. Ez a kiadvány ma is él, és igen nagy fejlődésen ment át az első évek mondhatni válogatás nélkül közölt referátumtömegétől a mai – külső formájában is színvonalas – hazai viszonyaink adottságaival számoló, a jövő számára is életképes igényeinkhez símuló, válogatva feltárt szakirodalmi anyagközvetítésig.

1952-ben időszerűvé vált, hogy saját tudományos eredményeinket is megismertessük a külfölddel. Ekkor jelent meg először a *Magyar Agrár-irodalmi Szemle* angol és orosz nyelven (*Hungarian Agricultural Review* és *Vesztnyik Vengerszkoj Szel'szkhozajsztvennoj Literatury*). 1957-ben német nyelvű változatát is kiadtuk (*Ungarische Agrar-Rundschau*). A három, negyedévenként megjelenő folyóirat nemcsak a tudományos publikáció szempontjából értékes, hanem külföldi cserére felhasználva, komoly devizaalapot is jelent.

A korlátozott példányszámban, kéthavonként megjelenő *Külföldi Mezőgazdasági Tájékoztató* 1953 óta áll rendelkezésre a mezőgazdaság irányító szerveinek a világ agrárpolitikai, mezőgazdasági termelési, áruforgalmi stb. kérdéseinek az ismertetésével.

E néhány kiragadott vázlatos vonás egy lüktetően élő, állandóan fejlődő intézmény sokrétű munkáját csupán érzékeltetni szeretné. Arra azonban — úgy véljük — elég, hogy megállva 10 éves múltjának határkövénél, rávilágítson a sok munka és küzdelem árán megszületett legfontosabb eredményekre.

TORDAYNÉ PÁTER ERZSÉBET

Szakkönyvtárosi továbbképző tanfolyam tervezete. A tudományok rohamos fejlődése növekvő követelményekkel lép fel a szakkönyvtárakkal szemben. A könyvtárosnak — ha meg akarja állni a helyét — három irányban kell felkészülnie. E három (szak tudományi, általános könyvtárosi, szakkönyvtárosi) közül többnyire csak egy területen mozog teljes biztonsággal, mégpedig vagy szaktudományi, vagy általános könyvtárosi téren, aszerint, hogy milyen diplomával rendelkezik. A másik két irányban tudását természetesen ki kell egészítenie. Járt utakon halad mindaddig, amíg általános könyvtárosi vagy szaktudományi képzésről van szó, de nehézségekkel találja magát szemben, amikor szakkönyvtárosi ismeretek elsajátítására törekszik. Az önképzés itt csődöt mond: a szakkönyvtárosi ismereteket megszerezni ezen az úton igen nehéz; a fáradságos munka eredménye semmiképpen sincs arányban a ráfordított idővel és energiával.

Bővebb magyarázatra talán nem is szorul az a körülmény, hogy a *szakkönyvtárosi ismeretek elsajátítása kielégítő módon egyedül tanfolyamok keretében biztosítható.*

A szakkönyvtárosképzés világszerte élénken foglalkoztatja a könyvtáros köröket; történetek is kísérletek a probléma kielégítő megoldására. Az alábbi tervezet — amelyet az Országos Könyvtárügyi Tanács képzési, továbbképzési szakbizottsága kedvezően fogadott, — a hazai viszonyok, az előképzettség sokféleségének figyelembevételével igyekszik a követelményeknek megfelelni. A tervezet szerinti tanfolyam — az előfeltételek biztosítása után — az 1958–59-es oktatási évadban kezdődne.

A tervezet teljes szövege:

Szakkönyvtárainkban a tudományos dolgozók képzettségük alapján különböző kategóriákba sorolhatók:

1. Szakegyetemi, főiskolai (a továbbiakban: szakegyetemi) képzettséggel rendelkezők,
2. könyvtárszakot,
3. egyéb egyetemet (főiskolát) végzetek,
4. felsőfokú képzettséggel nem rendelkező, de hosszú gyakorlattal bíró dolgozók.

A tanfolyam időtartama a felsőfokú képezettségűeknél két év. Az első év célja az, hogy a különböző előképzettséggel rendelkezők ismereteit mindkét irányban „ráfejeléssel” könyvtári és szaktudományi téren — megközelítően — közös nevezőre hozza. Erre az alapra építve a második év szakkönyvtárossá képezi a tanfolyam résztvevőit. Tehát: az első évben a szakegyetemet végzetek általános könyvtárosi ismereteket sajátítanak el, (A. tagozat), a könyvtárszakot (főiskolát) végzetek pedig ezalatt a *szaktudományban* tesznek szert jártasságra (B. tagozat). Ugyancsak szaktudományi képzést kapnak az egyéb egyetemet végzetek is az első évben — legalább 2–3 éves könyvtári gyakorlat után. (Itt hasznos lenne — felvételi vizsgán — meggyőződni arról, hogy a pályázó ez idő alatt elsajátította-e megfelelő mértékben az általános könyvtárosi ismereteket. Sikertelen felvételi vizsga esetén a pályázó utasítható mindkét tagozat első évfolyamának elvégzésére.)¹

¹ Ebben az esetben a tanfolyam e kategóriánál ugyanúgy 3 évig tartana, mint az alább következő 4. kategóriánál. Meggondolandó, nem lenne-e helyesebb a felvételi vizsga gondolatának elvetésével itt minden esetben a 3 év mellett dönteni.

A felsőfokú képzettséggel nem rendelkezők tanfolyama 3 évig tart. E kategória – huzamosabb szakmai gyakorlat után – először általános könyvtárosi, majd szaktudományi képzésben részesül, tehát egymásután megismerkedik mindkét tagozat tanulmányi anyagával, s csak a harmadik évben nyeri az egységes szakkönyvtárosi oktatást. Az oklevél elnyerése után az illető szakterület könyvtáraiban az egyetemet végzettekkel egyenlő elbírálásban részesül.

Valamennyi kategória számára a tanfolyam időtartama alatt két modern idegen nyelv oktatását kell biztosítani. Az elért eredményről a nyelvoktatás keretében, illetőleg a vizsgával egyidőben letett nyelvvizsgán adnak számot a résztvevők.

A kiegészítő alapképzést nyújtó első tanfolyam tehát két egymással párhuzamos külön részre, tagozatra oszlik. Ezek:

A) *Általános könyvtárosi ismeretek.* E tagozat oktatását az ELTE könyvtárosszak biztosíthatná a legeredményesebben, s valamennyi szakkönyvtár (jogi, mezőgazdasági stb.) szakegyetemet végzett dolgozói egységesen kaphatnák.

B) *Szaktudományi ismeretek.* Lehetőleg az illetékes szakegyetemen folyjék. Az enciklopédikus jellegű oktatás nem a hétköznapi gyakorlati kérdésekre irányul, hanem első sorban a szaktudománynak a tudományok keretében elfoglalt helyét, fejlődési irányát stb. határozna meg. Természetesen a helyes arányokat, illetve a határt a tematika kidolgozásánál meg kell találni.

A két külön tagozat a második évben egybe fut össze. E második évfolyamon a résztvevők egységes szakkönyvtárosi képzést kapnak. E képzést a hálózati központ végzi, s az illető szaktudomány történetére, bibliográfiai ismereteire terjed ki első sorban.

Az oktatás az egyetemi levelező oktatásnál kialakult formában történik.

A tanfolyam végén a hallgatók vizsgát tesznek. Az eredménnyel vizsgázottak oklevelet kapnak, és az „okleveles (mezőgazdasági, orvosi stb.) szakkönyvtáros” cím viselésére jogosultak. Meghatározandó volna, hogy a szakkönyvtárosi képzettség bizonyos helyek betöltésénél mennyiben kívánható meg, illetve mennyiben jelenthet előnyt.

A tanfolyam – háromféle irányának megfelelően – három helyen folyik; a szakmai (mezőgazdasági stb.) és szakkönyvtárosi rész rendezői szerepét talán legjobb volna a szakmai hálózati központokra bízni. (Párhuzamosság esetén a két központ lehetőleg együttesen rendezze a tanfolyamokat. Ha a két hálózat egyike egyetemi könyvtár, gyakorlati szempontból – tanterem, előadók stb. – célszerűbb itt összefogni a képzést.) Az egyes szakmai tanfolyamok összefogását, illetve irányítását az Országos Könyvtárügyi Tanács képzési, továbbképzési szakbizottsága végzi.

*

Mintául közöljük a mezőgazdasági szakkönyvtárosok 2. évfolyama tantervének vázlatát:

Mezőgazdasági reference szolgálat I. Tájékoztatás, felvilágosítás, dokumentáció. Mezőgazdasági tudományos intézetek ismertetése.

Mezőgazdasági reference szolgálat II. Reference irodalmunk fejlődése. A jelenleg legjobban használható hazai és külföldi reference művek ismertetése.

Mezőgazdasági szakirodalom-történet. Egyetemes irodalomtörténet és az agrártudomány jelenlegi helyzete. (Kidomborítva a szerzeményezés igényeit.) Hazai irodalomtörténet részletesen.

Mezőgazdasági könyvtárügyi ismeretek. Mezőgazdasági könyvtárak kialakulása, jelenlegi helyzete hazánkban és külföldön. Könyvtárak együttműködése nemzetközi és hazai keretekben. Könyvtári hálózatok.

Mezőgazdasági könyvtári osztályozás. Speciális mezőgazdasági szakrendszerek. Az ETO mezőgazdasági szakcsoportjainak magyarázata, alkalmazása.

A tematikák javaslatának elkészítése — a követelmények figyelembevételével — az oktatást végző intézmények feladata volna.

WALLESHAUSEN GYULA

A tudományos munka kialakítása a Veszprémi Megyei Könyvtárban.

Az állami közművelődési könyvtári hálózat fejlődése 1955-ben fordulóponthoz ért. A könyvtári irányítás és könyvtári munka java részét ezideig a szervezési feladatok tették. Központilag biztosították a könyvtárak részére a korszerű könyvanyagot, megszervezték a megyei könyvtári hálózatokat, könyvtári olvasóvá szervezték a dolgozók jelentős részét. 1954-ben, a nagy szervezési mozgalmak lezajlása után a könyvtárak belső állományrendezést hajtottak végre, és az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztályának irányításával kialakították új munkaszervezetüket. Bár a ma is érvényben lévő létszámnorma szerint a megyei könyvtárak állományában nincs feldolgozó könyvtáros, a könyvtárak létszámkeretükön belül létrehozták szerzeményező és feldolgozó csoportjaikat. A megyei könyvtárakban a feldolgozó munka korszerű megszervezése tette lehetővé az eddigi kereteken túllépő, új feladatokat vállaló, a tudományos igények felé törekvő könyvtári tevékenység megindítását. A magasabb szintű feladatok képzetesebb könyvtárosokat követeltek, ezért a felsőfokú továbbképzés egyidejű megvalósítása mellett sok könyvtár ekkor nyert meg munkatársul képzett tanárokat és szakembereket.

Veszprémben is 1955-ben rendezte erőit a Megyei Könyvtár úgy, hogy hozzáfoghatott a tudományos igényeket fokozatosan kielégítő könyvtári munkának. Bár a könyvtár 11 dolgozójával egyik legkisebb létszámú megyei könyvtára az országnak, a munkatársak felkészültsége jó, 8 munkatárs végzett egyetemet vagy főiskolát. A tudományos igényű munka megindítását sürgette a helyi igény is. A múltban közös vezetéssel dolgozó Veszprém Megyei Múzeum és Könyvtár figyelemre méltó eredményeket mutatott fel a tudományos munka terén, a felszabadulástól 1955-ig azonban csak a múzeum folytatta ezt a tudományos tevékenységet. Más oldalról pedig az egyetemi várossá emelkedett és tudományos intézményekkel bővelkedő Veszprém az arányos fejlődés elve alapján is elvárta könyvtárától az azonos szintű munkálkodást.

A könyvtári tudományos munka megindítása nem ötletszerűen, hanem tervszerűen történt, figyelembe véve az adottságokat, az igényeket és az elvégzendő feladatokat. A megindított tudományos jellegű tevékenység fokozatosan bontakozott ki, a végrehajtás során állandóan módosult. A tevékenység természete szerint és az áttekinthetőség kedvéért 3 csoportra oszthatjuk fel a veszprémi könyvtár tudományos munkáját: 1. a helytörténeti kutatás segítése és szervezése; 2. a könyvtörténeti, a könyvtártörténeti és a könyvtártudományi kutatás helyi feladatainak megoldása; 3. bibliográfiai tevékenység.

A helytörténeti kutatás segítése és szervezése. A tudományos igényű könyvtári munka első célkitűzése az volt, hogy a Megyei Könyvtár a tájismereti források gyűjtése és feltárása terén érje el a tudományos szintet.¹ Sok nehézsége volt a feladat végrehajtásának. Első az, hogy a múzeum a két intézmény szétválasztása idején a könyvtár akkori vezetőinek gyengesége folytán elvitte a nagyon gazdag tájgyűjteményt. Újonnan kellett hozzáfogni a tájanyag feltáráshoz és szerzeményezéséhez. Ebben a helyzetben megállapodást

¹ Az indítékot Rácz Aranka tanulmánya adta: *A megyei könyvtárak tájismereti anyaga.* Magy. Könyvszle. 1955. 178. l.

létesített a könyvtár a múzeummal az együttműködésre. A múzeum hajlandó volt a táj-anyagot a kutatók rendelkezésére bocsátani. Megállapodás történt arra is, hogy a múzeumban elhelyezett helyismereti anyag katalógusa a Megyei Könyvtárban is hozzáférhető legyen.

A tájismereti anyag visszamenőleges szerzeményezése és feltárása egyik fontos feladatává vált a könyvtárnak. A könyvtár megszervezte a rendkívüli gondosságot kívánó gyűjtőmunkát, és megtervezte a tájismereti katalógust betűrendes, szak- és földrajzi részlegekkel. A tájismereti anyag raktározása nem elkülönítve, hanem a központi raktárban történik.

Annak a szükséglete, hogy törekedni kell a legfontosabb tájismereti anyag szerzeményezésére, magával hozta a tájismereti bibliográfia összeállításának igényét. Erről azonban később lesz szó. A könyvtár munkatársai először a szerzeményezéshez szükséges általános tájékozódást szerezték meg a tájanyagban. Ez nem volt könnyű, mert Veszprém megye területe magába foglalja a Balaton és Bakony vidékét, ez a történetileg mozgalmas, idegenforgalmilag látogatott táj már a reformkor óta egyik központja volt az irodalmi, művészeti és tudományos érdeklődésnek, gazdaságilag is jelentős vidéke hazánknak, azért tájismereti feldolgozás szempontjából rendkívül gazdag. A munka természeténél azt is figyelembe kell venni, hogy a megyeszékhely könyvtára és múzeuma nem egyedüli gyűjtője a megye területén a helyismereti anyagnak. A Balaton speciális tájkönyvtárának rangjára a keszthelyi Helikon Könyvtár tart igényt. A Bakony tudományos tájkönyvtára viszont a Zirci Reguly Könyvtár kíván lenni egyéb tudományos feladatok elvégzése mellett. A Megyei Könyvtár jó együttműködést teremtett az Országos Széchényi Könyvtár két említett gyűjteményével, s megállapodott a bibliográfiai tevékenység összehangolásában. A két állami tudományos könyvtáron kívül együttműködést kellett teremteni a megye két gazdag egyházi könyvtárával. A veszprémi katolikus püspökség könyvtára a régi egyházi anyag gyűjtőhelye, míg a dunántúli református püspökség pápai könyvtára Pápa művelődéstörténetének páratlan gazdag gyűjteménye. Azon kívül, hogy a Megyei Könyvtár tájékozódott az utóbbi két könyvtár anyagáról, elhatározta, hogy elsősorban a megye újabbkori történetének, mai gazdasági, társadalmi és művelődési életének tájismereti anyagát kívánja gyűjteni, miután a régi anyag megfelelő gazdagsággal áll rendelkezésre az említett könyvtárakban. A figyelem jelentős részét az ipartörténetre és a szocialista társadalom kialakításának táji dokumentumaira kívánja fordítani a Megyei Könyvtár.

A szerzeményezés, feltárás és raktározás megszervezése után igyekezett a könyvtár kapcsolatot teremteni a megyében és a megyén kívül lakó helytörténeti kutatókkal, szakemberekkel. A kutatók számbavétele, terveik megismerése és egyeztetése s a publikáció közös gondoljai, az elvégzendő feladatok tervszerűbb megvalósítása teremtette az igényt a helytörténeti munkaközösség létrehozására. A könyvtár kezdeményezésére, a többi könyvtárak és múzeumok szakembereinek együttműködésével, a tájismereti kutatók összefogása révén alakult meg az *Eötvös Károly Helytörténeti Munkaközösség*. A munkaközösségnek nem kellett előlről kezdenie a tájismereti munkát, hanem csak folytatnia, mert a Megyei Idegenforgalmi Hivatal a tájismereti kiadványok egész sorával szolgálta a Bakony–Balatonvidék megismertetésének célkitűzéseit. Az új munkaközösségnek elsősorban az volt a feladata, hogy a helyismereti kutatás eddig háttérbe szorult tudományos feladataira is felhívja a figyelmet. A munkaközösség tájismereti kiadványok sorozatos megjelenését is megszervezte. A Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának anyagi támogatásával, a Megyei Könyvtár vezetőjének szerkesztésében megindította a *Veszprémi Könyvek* c. kiadványsorozatát. A sorozat első könyve, LIPTÁK – ZÁKONYI műve: *Veszprém megye a szabadságküzdelmekben*, 1957-ben jelent meg és ismeretterjesztő, népművelési célokat szolgál.

Előkészületben van a munkaközösség másik kiadványa is, a Veszprém megyében született és működött jelentősebb írók, tudósok, feltalálók, művészek és történeti személyek életrajzi lexikona. Az előkészület során eddig 400 személy adatai gyűltek össze. Munkaközösség alakult Veszprém művelődéstörténetének megírására is. Ezen a területen a részletkutatások vannak folyamatban.

A tájismereti tudományos munkát szolgálja a *Veszprémi Szemle* című negyedévenként megjelenő megyei folyóirat is. A folyóiratot a Hazafias Népfront adja ki, felelős szerkesztője a Megyei Könyvtár vezetője. A folyóiratban gazdasági, társadalmi, történeti, természettudományos, irodalmi tanulmányok és szépirodalmi művek jelennek meg.

Ezzel a munkával a könyvtár két év alatt a megyei szellemi élet központjába került.

Könyvtörténeti, könyvtártörténeti és könyvtártudományi kutatás. A Megyei Könyvtár dolgozói a helyismereti kutatás könyvtári eszközökkel való elősegítésén és szervezésén túl vállalkoztak saját szakjuk helyileg felvetődő tudományos feladatainak kidolgozására is. A könyvtár több dolgozója vállal saját munkáján felül tudományos kutató munkát is.

A könyvtárvezető a Népművelési Intézet megbízásából a Veszprém megyei népművelés utolsó 12 évének történetét írja. Helyettese a veszprémi könyvnyomdászat történetén dolgozik, együttműködve a megyei nyomdavállalattal. Az együttműködés szakismeretek kicserélésében, valamint idős nyomdászok emlékeztéseinek összegyűjtésében nyilvánul meg. A módszertani csoportvezető ugyancsak a Népművelési Intézet megbízásából írja a Megyei Könyvtár történetét. Ez utóbbi munka adatgyűjtése legnagyobbreszt készen van. Mindezek a tanulmányok Veszprém művelődéstörténetének részletei. A feldolgozócsoporthoz egyik munkatársa a táji bibliográfiák bibliográfiájának előkészítésén dolgozik, hogy összegyűjtse a megyei bibliográfia forrásait.

A könyvtártudomány általános fejlődését is igyekszik szolgálni a könyvtár a maga területén kisebb elméleti részletmunkákkal. A módszertani csoportvezető tanulmányt írt a hálózati módszertani munka új feladatairól, értekezését a könyvtár dolgozói megvitatták. A könyvtárvezető részt vesz az Országos Könyvtárügyi Tanács munkájában, és közreműködik különböző tervezetek készítésében. A pápai járási könyvtár vezetője a városi könyvtárak sajátos művelődési feladatait és fejlődési lehetőségeit tanulmányozza. A keszthelyi járási könyvtár vezetője a járási könyvtárak feldolgozó munkájáról készít tanulmányt, a sümegi járási könyvtárvezető pedig *Módszertani munka Somogy megyében* címmel készít értekezést. E tanulmányok tudományos értéke felől nincsenek felhőkben járó illúzióink, azt azonban biztosítani akarjuk általuk, hogy az elméleti foglalkozások révén elmélyültebb és tudatosabb legyen könyvtári munkánk.

Bibliográfiai tevékenység. Tájbibliográfia készítésének tervét elsősorban a tájanyag tervszerű gyűjtésének igénye vetette fel. Ahhoz, hogy tervszerűen szerzeményezzen a könyvtár, elsősorban azt kell tudnia, hogy mit gyűjtsön. A könyvtár munkatársai tanulmányozták a munkával kapcsolatos módszertani leveleket, s korábban részt vettek több országos értekezleten, amely ezt a témát tárgyalta. A megvalósítandó tervek külön megbeszéléseken tisztázták az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztályán, de közbevetőleg több szakember véleményét is kikérték.

Kialakult az az álláspont, hogy szükséges az önálló tájismereti kiadványok bibliográfiájának elkészítése, de ezen túl feltétlenül szükséges a nem kifejezetten Veszprém megyei tájismereti könyvekben található helyismereti anyag bibliográfiai feltárása és a folyóiratok tájanyagának bibliográfiai kimutatása is. Ezt a hatalmas munkát természetesen a Veszprémi Megyei Könyvtár egyedül nem vállalhatta. Általános megállapodás történt a Keszthelyi Helikon és a Zirci Reguly Könyvtárral a bibliográfiai tevékenység összehangolására. A munkához a könyvtár külső szakemberek segítségét is fel akarja használni.

A szükségletek, tervek és lehetőségek számbavétele után úgy látta a könyvtár, hogy a bibliográfiai feladatok két részletben valósíthatók meg. Egyrészt megkezdi saját munkatársaival a meglévő tájismereti bibliográfiák bibliográfiájának összeállítását, másrészt külső szakemberek segítségével elkészíti Veszprém megye sajtóbibliográfiáját. Ez utóbbi munkának első része, NAGY László: *A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820 — 1956* című kiadvánnyal befejeződött. A részletes lelőhely-bibliográfiának a megye könyvtáraiban (Veszprém, Pápa, Zirc, Keszthely) és Zalaegerszegen folytatott anyaggyűjtésében részt vettek a Megyei Könyvtár munkatársai is.

A könyvtár egyidejűleg készített a 1919-es Tanácsköztársaság megyei sajtójának cikkbibliográfiáját is. E munka adatfelvétele nagy részben elkészült. Kiadását a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára tervezi a Megyei Könyvtár.

A bibliográfiai tervek jelentős részének megvalósítását a Balatoni Intéző Bizottság segítségével reméli a könyvtár. A BIB ugyanis ki akarja adni a Balaton bibliográfiáját. Ha ez a szándék megvalósul, akkor a Megyei Könyvtárra a Bakony bibliográfiájának összeállítása hárul, s ezzel készen lenne a táj bibliográfiája az önálló kiadványokról. Ezen túl igen fontos a folyóiratok tájanyagának bibliográfiai feltárása is.

A munka végzése folyamán legfőbb szempontokként az igények felkeltését, a tervszerűséget, a fokozatok megtartását tartotta szem előtt a könyvtári vezetés és azt, hogy céljainak és erejének megfelelő feladatokra vállalkozzék. Az a tapasztalat, hogy az arányos célkitűzésű tudományos feladatok a könyvtár felkészült dolgozóinak jó külső munkatársakkal való együttműködése révén megvalósíthatók.

PÁLDY RÓBERT

A nemzeti könyvtárak konferenciája. Az UNESCO az európai nemzeti könyvtárak vezetői számára rendez összejövetelt Bécsben, a Nationalbibliothekben, 1958 szeptemberében. A találkozón megvitatják a nemzeti könyvtárak helyét és szerepét a modern könyvtári szolgáltatások sorában. A résztvevők három munkacsoportban a következő kérdésekkel foglalkoznak:

A nemzeti könyvtárak szervezete, valamint általános kérdések. Ez a csoport tanulmányozza többek között a nemzeti könyvtár funkcióját és helyét egy-egy ország könyvtári rendszerében, szakmai képzési problémákat, könyvtárépítési és berendezési kérdéseket stb.

A nemzeti könyvtárak bibliográfiai tevékenysége. A programban szerepel többek között a nemzeti bibliográfiák és szakkönyvtárak kérdése, valamint a nemzeti könyvtárak felelőssége a nemzetközi bibliográfiai együttműködés támogatásában.

Könyvtárközi együttműködés és egyéb problémák. Ide tartozik a könyvtárközi és nemzetközi kölcsönzés kérdése, a kiadványok és a könyvtárosok cseréje, statisztikai kérdések stb.

Az értekezlet elnöke Pierre BOURGEOIS, a svájci nemzeti könyvtár igazgatója lesz.

SMA

S Z E M L E

Bibliothek — Bibliothekar — Bibliothekswissenschaft. Festschrift Joris VORSTIUS zum 60. Geburtstag dargebracht. Leipzig, 1954. O. Harassowitz. 440 l.

Joris VORSTIUSnak, a könyvtártudomány kiváló német művelőjének 60. születésnapja alkalmából tanítványai, tisztelői emlékkönyvet adtak ki. A mű szerkesztői a gazdag tartalmú kötet címéül VORSTIUS egy korábbi jelentős tanulmányának címét választották.

A tanulmányok a bibliográfia és tudományelmélet, a könyvtárigazgatás és könyvtári gyakorlat, valamint a könyv- és könyvtártörténet egyes problémáival foglalkoznak. A szerzők arra törekedtek, hogy az igen változatos tartalmú és szemléletű tanulmányokat valamilyen következetesen tekintetbe vett szempont segítségével egységbe foglalják. Ezt — ha bizonyos mértékig külsőlegesen is — azáltal érték el, hogy a tárgyalt problémák mindegyike kapcsolódik az ünnepelt egy korábbi értekezésében felvetett gondolat-hoz. A kötet mintegy 30 tanulmányának szerzői között a szakirodalom német kitérő-ségein, Georg LEYHEN, Hans ROLOFFON, Wilhelm FUCHSON stb. kívül ott találjuk a könyvtártudomány bolgár, csehszlovák, holland és osztrák művelőit is. Az ismertetés messze túlhaladná a számára szabott keretet, ha valamennyivel foglalkoznánk. Így csak néhány különlegesen érdekes kérdést felvető, bennünket közelebről érdeklő tanulmány ismer-tetésére szorítkozunk.

A bibliográfiával és tudományelmélettel foglalkozó tanulmányok között figyelmet érdemel Todor BOBOV, a bolgár bibliográfiai intézet igazgatójának tanulmánya: *Die primäre Nationalbibliographie Bulgariens*. Ez a tanulmány a bolgár nemzeti bibliográfia, a *Bölgarszki Knigopisz* létrejöttével, fejlődésével és jelen problémáival foglalkozik, és szá-munkra is sok érdekes, tanulságos adatot közöl. Igen figyelemreméltó Frits DONKER-DUYVIS, a FID főtitkárának írása az *Index bibliographicus* nemzetközi jelentőségéről. A tanulmány többek között felhívja a figyelmet a bibliográfiai nyilvántartás nagy jelentő-ségére, különösen az alkalmazott természettudományok területén. A referáló folyóiratok nem ismertetik az általuk figyelt folyóiratok valamennyi cikkét, — minden folyóiratból évente átlag csak 18 cikket, — és ez a tudományos kutatást és a műszaki fejlődést azért is gátolja, mert sokan olyan problémákkal is foglalkoznak, amelyek megoldását a szakiroda-lom korábban már közölte. Így a szabadalmi hivatalok, amelyek a szabadalmazás céljából benyújtott találmányokat az előzetes közlés szempontjából átvizsgálják, a benyújtott találmányok mintegy 50%-át visszautasítják, mivel azokat más már előzőleg közölte.

Wilhelm FUCHS professzor, a mintaszerű általános jogtudományi bibliográfia tudós szerzője, Eduard SPRANGER: *Die Einheit der Wissenschaft; ein Problem* c. művével vitázva a tőle ismert erudícióval vizsgálja a tudományok osztályozásával, a tudomány egyes ágainak rendszerezésével foglalkozó elméleteket, amelyek PETZHOLDT: *Bibliotheca bibliographica*-ja óta a bibliográfia és osztályozás során alkalmazást nyertek.

A német könyvtártudomány kiváló képviselője, Georg LEYH arról értekezik, mennyiben önálló tudomány a bibliográfia. Mértéktartó logikával tiltakozik mind a

bibliográfia és a könyvtártudomány túlbecsülése, mind pedig lebecsülése ellen. Végső következtetése mindenképpen helytálló: akár tudománynak nevezzük a bibliográfiát, akár nem, az bizonyos, hogy megbecsülést érdemel és saját történettel rendelkezik.

Günther REINHARDT az annotáció jelentőségéről írt alapos és kimerítő értekezést; Franz Anselm SCHMITT, a bibliográfiaelmélet egyik legérdekesebb problémájával, a szokástól eltérő szempontok szerint összeállított bibliográfiák egy fajtájával foglalkozik, *Stoff und Motiv in der deutschen Literatur. Gedanken zu einer neuen Bibliographie* c. tanulmányában.

A könyvtárigazgatás és könyvtári gyakorlat kérdéseivel foglalkozó tanulmányok is igen változatos tartalmúak. Hugo ALKER tanulmánya a bécsi egyetemi könyvtár szakcatalógusának fejlődésével ismerteti meg. Helmut MOGK a lipcei egyetemi könyvtár szisztematikus tárgyszókatálógusát ismerteti, és tapasztalatai alapján — eléggé vitatható módon — a szisztematikus tárgyszókatálógusnak a fogalmi tárgyszókatálógus feletti előnyeit fejtegeti.

Horst KUNZE tanulmányának tárgya a dokumentáció és a tudományos könyvtárak közötti kapcsolatok kérdése. Kifejti, hogy még az újabb könyvtártudományi irodalom is elhanyagolja a dokumentáció kérdéseit. Felsorolja a könyvtárosok érveit a dokumentációval, mint önálló tevékenységgel szemben: a dokumentáció fogalmi tisztázását maguk a dokumentalisták is elmulasztották eddig; a dokumentalisták úgyszólván szektás szakmai sovinizmust mutatnak, az ún. dokumentációs központok fogalmából kizárták a könyvtárakat, s végül a dokumentáció és a tizedes osztályozás közötti szerves kapcsolat egyes dokumentalistáknak ahhoz a törekvéséhez vezetett, hogy a tizedes osztályozást az egyedül üdvözítő könyvtári szakrendnek tekintsék.

Heinrich ROLOFF a központi katalógus elméletéről írt az emlékkönyv számára igen alapos rendszerező tanulmányt.

Tanulságos még GANS professzornak az osztrák könyvtárak főfelügyelőjének rövid beszámolója az osztrák könyvtárosképzés problémáiról. Megállapítja, hogy a gyakorlati képzés magának a könyvtárnak a feladata. Ez a megállapítás, úgy gondolom, sokat vitatott könyvtárosképzésünk nem egy érzékeny pontját is érinti. Ugyanez a tanulmány a könyvtárosok számára elengedhetetlen elméleti ismeretek egyetemi oktatását követeli. Nyilvánvaló, hogy e téren egy lépéssel előbbre vagyunk osztrák kollégáinknál.

E részben még figyelmet érdemel Willi GÖBER professzornak, a berlini egyetemi könyvtár igazgatójának terjedelmes tanulmánya az egyetemi könyvtári hálózat problémáiról. Függeléként közli a berlini egyetem kari, intézeti és szemináriumi könyvtárainak használati szabályzatát. Ernst RÜCKERT kimerítően ismerteti a Deutsche Bücherei tájékoztató tevékenységét.

Az emlékkönyv harmadik részének tanulmányai könyv- és könyvtártörténeti tárgyúak, és főleg a német könyv- és könyvtártörténet egyes korszakaival foglalkoznak. Az irodalomtörténet művelői számára is újat mond Karl BULLING tanulmánya GOETHE és Johann Samuel ERSCH könyvtári terveiről. Újabb adatokat közöl GOETHENEK egy központi címjegyzék létesítésére vonatkozó terveiről is. Eugen PAUNEL tanulmánya GRILLPARZERT mint könyvtárost mutatja be.

VORSTIUS könyvtártörténeti, könyvtártudományi, bibliográfiai tevékenysége jól ismert hazánkban is. Mulasztásnak érezzük, hogy a bolgár és cseh-szlovák kollégák értekezései mellett nem találjuk a kötetben magyar szerző munkáját. VORSTIUS valamelyik művéhez kapcsolódva alkalom lett volna ez, részint VORSTIUS iránt érzett tiszteletünk méltó kifejezésére, részint arra, hogy valamelyik általános érdeklődésre számot tartó, sajátos magyar könyvtártudományi problémára felhívjuk a figyelmet.

Józef Korpała: Abriss der Geschichte der Bibliographie in Polen.

(Zarys dziejów bibliografii w Polsce.) Übers. von Hildegard ZIMMERMANN. Leipzig 1957, Harrassowitz, 258 l., 12 t. (Bibliothekswissenschaftliche Arbeiten aus der Sowjetunion und den Ländern der Volksdemokratie in deutscher Übersetzung. Reihe : B. Band : 2.)

A lengyel bibliográfia történéskének e jelentős műve Wroclaw-ban hagyta el a sajtót, az 1953. évben. Német nyelven való megjelentetéséről a berlini Bibliothekskommission für Publikationen und Ausbildungsfragen gondoskodott. Ez a szerv az NDK felsőoktatási államtitkársága mellett működik.

Fontosnak tartjuk ezt a tényt előrebecsátani, mert jelentős tanulsággal szolgál. Mindenekelőtt szögezzük le, hogy egy közép-kelet európai állam, a népi demokráciák közül elsőként törte át ezzel a munkával nyelvi elszigeteltségének korlátait, és elsőként jelentkezett magas, tudományos szinten bibliográfia-történetével a világ színe előtt.

A szerző szerényen „áttekintésnek” mondja könyvét. Ez azonban jóval több ennél : a lengyel bibliográfia részletes története.

A kezdetek itt is a középkori kolostorok és egyházi intézmények könyvtárjegyzékeire vezethetők vissza. Ilyen korai emlék például egy 1110-ből fennmaradt lajstrom, amely 52 kódeket sorol fel a krakkói Dóm-könyvtárból.

Jóllehet a könyvnyomtatás, Kasper STRAUBE munkássága nyomán már 1473-ban megindult Krakkóban, az első nyomtatott könyvkereskedői katalógusok csak a XVII. sz. végén tűnnek fel Danzigban, a Hanza-városban. A „legelső” lengyel bibliográfus 1625-ben jelentkezik. Ekkor adja ki Szymon STAROWOLSKI, a polihisztor *Scriptorium Polonicorum Hekatonas* c. munkáját, amelyet 175 író alfabetikus jegyzékével egészít ki. A mű elemzése során azonban kénytelen megállapítani a szerző, hogy STAROWOLSKI műve még nem bibliográfia, hanem bibliográfiaként is használható, értékes adattár.

Polihisztorok, bibliofilek, historia litteraria-írók és irodalomtörténészek munkásságát ismerteti ezután a szerző, amely mind előkészítője, serkentője és táptalaja volt a tulajdonképpeni bibliográfia öntudatraébredésének. Ez a folyamat a XIX. sz. első felében játszódik le. Joachim LELEWEL, Józef ZAWADSKI és Adam JOCHER tevékenysége jelzi az előrehaladás útját. A század második felében kiteljesedik a fejlődés : Karol ESTREICHER megalkotja a klasszikus lengyel nemzeti könyvészetet.

A tisztán történeti szempontú tárgyalás menete ezután megtörik, amennyiben KORPAŁA számba veszi a szakkönyvészetek, sajtóbibliográfiák és bibliográfiai periodikák terén ez időszakig elért eredményeket. A fejlődés menetét a továbbiak során ismét az időrend kategóriájában tükrözi : 1900–1918-ig, 1918–1939-ig és 1939–1945-ig. Az utolsó, 16. fejezet a népi Lengyelország könyvészeti tevékenységét, bibliográfiai szervezetét ismerteti. A munkát irigyléreméltóan gazdag – és elsősorban lengyel szerzőktől származó – irodalomjegyzék, továbbá szép illusztrációs anyag zárja be.

A magyar bibliográfia történetírójának talán tanulságul szolgál, hogy a „kezdetek” megrajzolásakor tisztázottabb elméleti alapokról induljon el, s a „bibliográfiai igény” korszakonként változó gyakorlati tényezőit és elméleti háttérét világosabban rajzolja meg. Ha nem értünk is mindenben egyet KORPAŁA tárgyalás-módjával, anyag-elrendezésével, vállalkozása mindenképpen követendő példa.

A magyar bibliográfia elemző történeti monográfiáját el kell készíteni. Ez a feladat szerepel a Könyvtártudományi Bizottság munkatervében is. Ha a magyar nyelvű kötet megjelent, ezután feltétlenül meg kell ragadni a jelzett sorozatban felkínálkozó lehetőséget, hadd ismerjék meg bibliográfiai irodalmunk történetét minél szélesebb nyelvtérületen. Addig is, míg a részletes mű elkészül, az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya feladatának érezte a külföld tájékoztatását a magyar

könyvészet múltjáról, jelenéről és fontosabb eredményeiről. A Bibliothekskommission felkérésére elkészítettünk egy rövid, kb. 1 íves összefoglalást, és tervbe vettünk egy bővebb vázlatot is, francia nyelven.

BÉLLEY PÁL

Gilbert Varet: Manuel de bibliographie philosophique. Paris 1956. Presses Univ. de France. I. Les philosophies classiques. XX, 494, V 1. II. Les sciences philosophiques. 495–1058. I. (Logos. Introduction aux études philosophiques.)

A filozófiai tájékoztatás jelenlegi könyvtári eszközei vagy kiöregedtek (mint pl. UEBERWEG kézikönyve vagy EISLER szótára), vagy nehézkesen s akkor is csak bizonytalan teljességgel használhatók (mint a kurrens filozófiai szakbibliográfiák), vagy csupán elemi szakismereteket nyújtanak (mint pl. az újabb megjelenésű általános- és szaklexikonok). Nem vitás tehát, hogy szerzőnk valósággal égető szükséglet kielégítésére vállalkozott a filozófiai kutatás múltjára és jelenére kiterjedő bibliográfiai kézikönyv megírásával. Vállalkozásának jelentőségét fokozza az a ma még jobbra csak könyvtárosok és bibliográfusok által felismert körülmény, hogy a filozófia (sok társadalmi tudományhoz és a természettudományok stagnáló ágaihoz hasonlóan) a szakmai tájékoztatás eszközeinek termelése terén messze elmaradt a rohamosan fejlődő természeti és technikai tudományok tájékoztató tevékenysége mögött. Igaz, hogy a filozófiai kutatómunkában más a szerepük a legfrissebb kutatási eredményeknek, mint pl. az atomfizikában vagy a kémiai technológiában: a filozófiai „újítások” vagy csupán átmeneti divatok (s ekkor elterjedt nem fontos a gyors tájékoztatás), vagy valóban lényeges új gondolatok, — s ekkor elterjednek bibliográfiai segédeszközök nélkül is. Mindez azonban nem téveszthet meg bennünket afelől, hogy ezek a nagy gondolatok is a filozófus mindennapi „aprómunkájából” jönnek létre, ehhez pedig a legeredetibb filozófusnak is csak hasznára válik a jó könyvtár és a jó bibliográfia.

Filozófiáról lévén szó, nem kétséges, hogy a „bibliographie philosophique” óhatatlanul „philosophie bibliographique” is egyben: akarva vagy akaratlanul, de többé-kevésbé világos kifejeződése — bibliográfiai formában — a szerző egyéni filozófiai álláspontjának, vagyis annak az „elméleti” pozíciónak, mely a jelen történelméhez való konkrét viszonyulásának visszatükröződése. Vagyis a filozófiai bibliográfia sohasem lehet — MALCLÈS finom distinkciójával élve — csupán a bibliográfus bibliográfiája (b. du bibliographe), hanem mindig a kutató bibliográfiája is (b. de l'érudit) — ez utóbbinak minden előnyével és hátrányával. Csak fokozza az itt rejlő alapnehézségeket, hogy az előttünk levő mű nem is egyszerű bibliográfia, hanem bibliográfiai kézikönyv (manuel): vagyis a bibliográfiának rövidített, azaz szelektáló, azaz — nolens-volens — ajánló formája.

Szemlénk olvasóit a műnek a könyvtáros gyakorlatában való használhatósága érdekli elsősorban, s így nem bocsátkozhatunk messzemenő elméleti fejtegetésekbe sem bibliográfiai, sem filozófiai kérdésekben. De helytelen volna ez azért is, mert szerzőnk — aki egyébként az Institut International de Philosophie által kiadott nemzetközi *Bibliographie de la Philosophie* szerkesztője — maga is önálló kötetet¹ szentelt ezeknek az elméleti kérdéseknek: érdemi vitába bocsátkozni csak a szerző össze elméleti érveinek ismeretében lesz méltányos.

Bizonyos elméleti megállapításokat azonban már most meg lehet és meg kell tennünk, pusztán a könyvtárosi gyakorlat szempontjából is. Vonatkozik ez elsősorban

¹ VARET, Gilbert: *Histoire et savoir*, introduction à la bibliographie philosophique (Thèse complémentaire, Université de Paris, 1956).

a kézikönyv szerkezetének átfogó alapelve, mellyel messzemenően egyet tudunk érteni: a történeti és szisztematikus rész ellentétének és egységének igen jelentős gondolatára. Szerzőnk bizonyára nem is sejtí, hogy az „historicité” és „logicité” kategóriáinak illetően dialektikus felfogása mennyire közeláll nem csupán a hegeli, de a marxista állásponthoz is — legalábbis e kategóriák kezelésének formális szempontjából. A gyakorló könyvtáros persze (különösen, ha nem túl sok szál fűzi a filozófiához) jobban szeretné, ha a történeti és szisztematikus kategóriák élesen, anti-dialektikusan elválnának egymástól, és ne keresztezzék folytonosan egymást: e kérdésben azonban feltétlenül szerzőnk oldalán áll az elvi igazság, s csak helyeslehetjük, hogy a filozófus elvi igényei legyőzték benne a bibliográfus praktícizmusát.

További kérdés, hogy a helyesen elgondolt formákat milyen tartalom, azaz minő alosztások és azokban milyen anyag töltik meg? Itt aztán már bőven akadnak olyan mozzanatok, amelyek miatt mind a filozófiai elméletnek, mind a könyvtárosi gyakorlatnak vitába kell bocsátkoznia a szerzővel. Nem érthetünk elsősorban egyet azzal a felfogással, hogy az újkori filozófia történetének DESCARTES és KANT a két legfőbb „inspirátora”, s hogy ezért az angol empirizmus és a XVIII. századi francia materializmus ugyanúgy csak „komplementáris” függvénye DESCARTESnek, mint ahogy a német klasszikus filozófia (s benne HEGEL!) is csupán függeléke KANT tanainak. Bár a marxista filozófiatörténész számára a történeti optikának ez az eltorzulása nagyon is figyelemre méltó tünet, de semmiképpen sem fogadható el mint objektív történeti rendszerező elv, mint *diagnózis*: véleményünk szerint szerzőnk itt igen erős engedményeket tett saját filozófiai felfogásának benső logikája javára és a történeti hűség rovására. Amennyire helyes, hogy szerzőnk nem fogadja el a polgári filozófiatörténetnek azt a konvencionális egyenletét, hogy „empirizmus + racionalizmus = kriticizmus”, annyira helytelen, hogy a régi szimplifikáció helyébe egy újabb, ugyancsak helytelen szimplifikációt állít.

A szisztematikus II. részre is kiható másik általános hibája a műnek, hogy nem határolja el pontosan: mi az a terület (földrajzi és eszmei értelemben egyaránt), amelyre ki kíván terjeszkedni. A *filozófiai bibliográfia kézikönyve* cím mindenestre azt jelzi, hogy általános, a filozófiai alkotások egész területét felölelő kézikönyvet kíván szerzőnk — ha szelektálva is — megalkotni. Hogy ez nem sikerülhetett, annak objektív oka az, hogy csupán a nyugateurópai filozófia múltjára és jelenére vonatkozó bibliográfiai előmunkálatok állanak ma még rendelkezésünkre. A másik ok szubjektív természetű: szerzőnknek az a ki nem mondott, de a gyakorlatban nagyon is alkalmazott álláspontja, hogy a filozófia fogalmát a nyugateurópai filozófiára szűkíti le. Az illetően leszűkítéshez minden szerzőnek joga van, a bibliográfiai exaktság azonban azt követeli, hogy — egyrészt — a leszűkítés elve határozottan kimondassék, másrészt pedig, hogy mindez a címben is kifejezésre jusson. Véleményünk szerint a mű pontos címe ez volna: *A nyugateurópai filozófia bibliográfiai kézikönyve*.

Nem kétséges, hogy a mű legsúlyosabb bibliográfiai fogyatékoságai ebből a forrásból erednek. Abszurd dolog pl. Franz MEHRINGET vagy G. V. PLEHANOVOT (513. l.) a *marxizmus-leninizmushoz* sorolni, de még ennél is abszurdabb idesorolni CSERNÜSEV-SZKIJT, aki még a marxizmus kategóriájába sem tartozik! Viszont megfordítva: helytelen ide nem sorolni M. CORNFORTH vagy A. SCHAFF vonatkozó műveit, melyek a marxizmus-leninizmus álláspontját képviselik (653. l.). Az ilyen természetű hibák között a legbosszantóbbat talán mégis a 742. lapon találhatjuk. Itt egy K. A. GELVETSKII (!) nevű szerzőnek (aki az indexben is így szerepel) *O cseloveke . . .* címmel 1938-ban Moszkvában megjelent művével találkozunk a *Filozófiai antropológia* kategóriájában; az impreszumot még francia annotáció is követi: „L’homme. L’intelligence, son éducation”. Nem kétséges, hogy Claude-Adrien HELVÉTIUS 1772-ben megjelent *De l’homme, de ses facultés et de son éducation*-jának 1938-as orosz fordításáról van szó . . .

A nem elvi eredetű hibák kevésbé súlyosak, de a bibliográfusnak mégis zokon kell vennie őket, mert legnagyobb részük következetlenségből ered, és pontatlanságra vezet, amire éppen a bibliográfusok igen érzékenyek. Így pl. egyes élő szerzőknél jelölve van a születési év, s az olvasó nem tudja, hogy a többieket ez miért nem illeti meg? Zavart okoznak néha az annotációk is; így pl. H. LEFÈBVRE *Descartes*-jánál (396. l.) jelölve van, hogy „Marxiste”, *Pascal*-jánál (312. l.) viszont nincs semmi megjegyzés: azt jelentené ez, hogy a szerző közben hűtlen lett volna a marxizmushoz? Avagy: HEGEL *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*-ja után (14. l.) komikusan hat a „Hégélien” annotáció (még akkor is, ha posthumus kiadásról van szó).

Szelektáló bibliográfiáknál elkerülhetetlenek látszó hiba, hogy fontos művek kiesnek, jelentéktelenek viszont „bennragadnak”. Így pl. LUKÁCS *Théorie des Romans*-ja hiányzik (606. l.), viszont L. LANDGREBENEK egy 4-lapos cseh nyelvű cikke megvan (522. l.). Nem tudhatjuk, hogy az ilyen kihagyások mikor a véletlen művei és mikor a pontatlan szelekció eredményei. Meg tudnánk érteni pl. (sőt akár helyeselni is tudnók), ha szerzőnk ORTEGÁVAL, EVOLÁVAL együtt SPENGLER műveit is mellőznék, mint a prefasizmus vagy fasizmus tudománytalan termékeit. De nem ezt teszi, hanem: az *Untergang des Abendlandes*-t kihagyja, viszont SPENGLER egyéb műveit csöstitül közli, nem szólva Franz BÖHM *Anti-Cartesianismus*-áról (396. l.), amely a hivatalos náciizmus leg-silányabb terméke!

Tudjuk, hogy a szisztematikus részben különösen nehéz eleget tenni a pontos kategorizálás követelményeinek. De pl. — egy kissé gondosabb autopszia után — LEFÈBVRE logikájának (501. l.) a jelenkori logikához, LUKÁCS *Zerstörung*-jának (uo.) feltételül a XIX–XX. századi német filozófia történetéhez kellett volna kerülnie, nemkülönben R. ODEBRECHT művének (590. l.) a fenomenológiai esztétika kategóriájába. És végül még egy „kategoriális” megjegyzést. Lehet, hogy szerzőnk csupán „pour épater le classificateur petit-bourgeois” rakta be A. CAMUS *La peste* című regényét az „Erőszak, háború, ellenállás stb.” kategóriájába (815. l.); mégis úgy gondoljuk, hogy ez akkor sem más, mint a *μετάβασις εἰς ἄλλο γένος* néven jólismert klasszikus logikai botlás!

A könyvtárosnak meg kell azt is jegyeznie, hogy az írás- és sajtóhibák száma nagyobb a bibliográfiai kiadványok átlagánál, különösen a nem-francia nyelvű szövegekben (pl. FLAKENHEIM FALCKENHEIM helyett, szövegben és indexben egyaránt).

Összegezve kritikai áttekintésünket: helytelen képet adnánk a műről, ha bőven fakadó kifogásaink miatt alábecsülnénk gyakorlati használhatóságát és elméleti érdekességét. Különös tekintettel a filozófiai dokumentáció szegényes voltára, már magát a vállalkozást is meg kell becsülnünk. Bár — mint kifejtettük — VARET műve sok tekintetben csupán *regionális* szakkibibliográfia, — mégis egy lépés előre a valóban *internacionális* bibliográfia távoli eszményképe felé.

MÁTRAI LÁSZLÓ

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1956. Debrecen, Felsőoktatási Jegyzetellátó Váll. soksz. Bp. 1957. 299, [2] l. 13 t.

1953 óta hetedízben nyertünk betekintést a Debreceni Egyetemi Könyvtár munkájába. Mind a hét alkalom a könyvtár munkatársainak szorgalmas alkotótevékenységét bizonyítja. A megjelent hét kötet érdeme több könyvtárügyi és könyvtártani kérdés korszerű, elmélyült felvetése, könyv- és könyvtártörténetünk eddig ismeretlen részleteinek helyes megvilágítása, érdeklődést felkeltő források közlése, bibliográfiák közreadása. Az évkönyvsorozatban mindaddig 35 tanulmány jelent meg. Ezek közül

a könyvtárügy és a könyvtárak elvi, ill. gyakorlati kérdéseivel 18, történeti tárgyakkal 12 tanulmány foglalkozott. Bibliográfiát két ízben közöltek.

Az évkönyvsorozat hetedik kötetében ismét megtaláljuk a könyvtár évi jelentését, melyet 4 tanulmány követ.

Az évi jelentés rendszerében és módszerében a korábbiakat követi. Beszámol a könyvtár 1956. évi egészséges fejlődéséről, munkájáról és megoldandó problémáiról. Közli az évi összesítő statisztikai adatokat, megjelölve a tervezett és elvégzett munkát; majd a könyvtár személyi híreit, a munkatársak tudományos tevékenységét és a szakmai oktatás ügyeit veszi számba. Végül a könyvtár épületének és felszerelésének híreivel zárja a jelentést.

Az évkönyv első tanulmánya CSÜRY István: *A könyvtár, mint a bibliográfia-készítés műhelye* c. értekezése. Amint a cím is mutatja, CSÜRY tanulmányában a könyvtár és a bibliográfia viszonyát elemzi. Felvetett kérdései: „... a tudományos munkamegosztás mai fejlettsége mellett könyvtári feladat-e egyáltalán a bibliográfiaszerkesztés? Ha az, milyen mértékben, ha pedig nem az, hogyan oldható meg a kettő kétségtelenül szükséges kooperációja?” (25. l.) A könyvtár gyakorlati tevékenységét és a bibliográfiaszerkesztés módszereit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy „... közös létalapjuk (a könyv), lényeges egyezést mutató társadalmi funkciójuk és egyes főbb munkamódszereik rokonsága lehetővé, sőt szükségessé teszi együttműködésüket.” (38. l.) Ennek eldöntése után foglalkozik a szerző a második kérdéssel, a kooperáció lehetséges formáival. Ennek során a különválás, ill. együttműködés eshetőségeit analizálja a könyvtár és a bibliográfia szempontjából. Végül konklúziója, hogy „... a bibliográfiaszerkesztés önálló feladat, amely a könyvtárhasználat kedvező — és szervezetileg is biztosítandó — feltételeinek birtokában végezhető kellő eredményességgel.” (47. l.) Ezért „... az elvi alapok tisztázására, a helyzet és a feladatok tudományos felmérésére, a szervezet és a munkálatok megtervezésére hivatott szakemberekből álló bibliográfiai tanács létrehozását tartjuk szükségesnek.” (49. l.) Végül azzal fejezi be fejtegetéseit, hogy egy bibliográfiai központot kell létrehozni. „Ezt a szervezet — mondja CSÜRY — a bibliográfia ügyének önállóságán örködni tudó, könyvtártól és könyvtáraktól független, szakmai felügyeleti jogkörrel felruházott, érdemi bibliográfiai munkát nem végző kis létszámú központként képzeljük el, amely a létesítendő bibliográfiai tanács operatív szerve volna.” (50. l.)

A tanulmány érdeme, — amellettt hogy sokszempontú vizsgálatai elvileg helyes eredményhez vezetnek, amelynek gyakorlati megoldását lehetségesnek tartjuk, — hogy a bibliográfia fogalmának eddig vitatott és megoldatlan kérdéseit veti fel, s nagyrészt helyes magyarázatokat adja. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül a tanulmányt az azt a hiányát, hogy noha helyesen mérlegeli a bibliográfia és dokumentáció funkcióbeli különbségét, nem világít rá legsajátosabb tulajdonságára, a tempó-különbségre.

A dolgozat második részét a szerző a szervezeti kérdések elemzésének szenteli. Az általa javasolt szervek hasonló formában már hosszabb ideje teljesítik funkciójukat. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Bizottságának Bibliográfiai Albizottsága a tudományos igényű bibliográfiák, a Könyvtárügyi Tanács Bibliográfiai Szakbizottsága az ajánló és egyéb népszerűsítő bibliográfiák szervezeti és módszerei kérdéseit, ügyeit intézik. A dolgozatban ezekről nem esik szó, jóllehet 1956-ban már mindkét szerv működött. — Nem hisszük továbbá, hogy a szerző csak „hatnál kevesebb” jó felkészültségű, „a kor színvonalán álló, tervezésre és irányításra alkalmas” bibliográfust ismerne. (48. l.) BANNER Jánoson, BENKŐ Lorándon, LŐRINCZE Lajoson és I. TÓTH Zoltán közvetlen munkatársain kívül nincs bibliográfusunk? Könyvtárainkban nem lenne bibliográfus?

Ismételten hangsúlyozzuk: a cikk erénye, hogy a bibliográfia és a könyvtár-tudomány területén olyan *elvi vitákat* követel, amelyek eredménye a vélemények dzsun-gelében eligazít, és munkánk korszerű intézésében segítségünkre lesz.

Az évkönyv következő tanulmánya EMBER Ernő: *A debreceni időszaki sajtó, 1867–1900. II. rész.* (Befejező közlemény.) Az 1955-ben megjelent rész folytatása. Igen alapos munkával gyűjtötte össze a helyismereti kutatásokhoz bő anyagot nyújtó korabeli debreceni periodikákat. A szerkesztők és munkatársak közlésével, felkutatásával nemcsak a sajtótörténet, hanem a történeti kutatás és az irodalomtörténet egyaránt hasznos forrásának bizonyul.

KISS Sándor: *Magyar történeti tárgyú kéziratok a Tiszántúli Református Egyház-kerület Nagykönyvtárában* c. munkája a következő dolgozat. A tárgyalt anyagot KISS Sándor kronológiakusan, ezen belül betűrendben közli. A gyűjtést szorgalmas, körültekintő munka előzte meg. A Kollégiumi Könyvtár magyar történeti tárgyú rejtett kincseit és ezek bejegyzéseit ismerjük meg az 1800-as évek végéig. Amennyiben eddig ismeretlen szerző kéziratát közli, rövid életrajz egészíti ki az annotációt. Ugyancsak érdeme a dolgozatnak, hogy az ismertetett kézirat kiadásait közli. Kár, hogy a possessor megjelölését mellőzi.

Az évkönyv utolsó dolgozata HANKISS János: *A zenemű címe. — A „kis programzene” természetrajzához* c. munkája. Az óriási apparátussal megírt tanulmányban a kis programzene opusainak címadását elemzi a szerző. 3000 kotta címlapjának analíziséből szűri le eredményét, amely szerint a cím „ihletforrása” lehet az irodalom, a hangulat, a természet, tér és idő, gondolat és munka, a többi művészet stb. A dolgozat túlzottan terjedelmes (60 lapnyi szöveg és 50 lap jegyzetanyag).

A kötet tanulmányainak sora megszakad a 297. lapon, s a következő lap zárszó-ként közli az évkönyv nekrológiát. Debrecenben nem adják már ki ilyen formában az évkönyvet, amely könyvtáriügyünk, szakmai fejlődésünk szempontjából oly sokat jelentett. Úgy hisszük, egy létező, egészséges kezdeményezésből fakadt évkönyvsorozat, mely előállítási módja szerint is szűkebb körre volt szabva, nem szabad bizonytalan lehetőségek miatt feladni. Az utolsó kötet sokszorosítása mintaszerű. Papírja kifogás-talan, a szöveg könnyen olvasható, mellékletei élvezhető.

Továbbra is várjuk a Debreceni Egyetemi Könyvtár évkönyveit a megszokott alapos, elmélyült tanulmányokkal, forráspublikációkkal és a könyvtártörténet szempontjából fontos évi jelentésekkel.

LÉCES KÁROLY

A történeti statisztika forrásai. Szerkesztette KOVACSICS József. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 460 l. 6 tábl., 7 térk., 3 fényk. (A Központi Statisztikai Hivatal és az Országos Levéltár kiadványa.)

A szép kiállítású, testes kötet szakirodalmunk értékes gyarapodása. A történet-írás szempontjából öröndetes, hogy a mű módszertani tájékoztatást nyújt a történeti statisztika magyar forrásanyagának értékeléséről, s ugyanakkor a példaként feltárt adatokkal megkönnyíti az elsődleges kutatómunkát. A magyar történészek kétségtelen haszonnal fogják forgatni azokat az alapos tanulmányokat, amelyek a dicális összeírások, dézsmajegyzékek, urbáriumok, az 1715–1720, 1784–1785 és 1828 évi összeírások, a MÁRIA TERÉZIA-féle urbérrendezés és az erdélyi összeírások szinte matematikailag pontos adatai segítségével nyújtanak támogatást a XVI–XIX. századi magyar történelem kutatóinak. A tanulmányok kitűnő jellegzetessége, hogy a statisztikai adatanyag keletkezésének, forrásértékének ismertetése mellett elmélyülő elemzést adnak az anyag gazdaság- és társadalomtörténeti jelentőségét illetően. Ezzel is a történeti kutatómunka kezdeti nehézségeinek áthidalására törekszenek.

A könyvtári munkában a kötet több szempontból bizonyulhat értékes segéd-eszköznek :

1. a tájékoztató munkában a magyar történeti statisztikai kérdések megoldása területén elsődleges segédeszközként használható, s bizonyos fokig mentesít a régebbi történeti statisztikai irodalom forgatása alól. Erre elsősorban alkalmasak a történeti statisztikai táblázatok, amelyek modern összesítést adnak a tanulmányokban tárgyalt forrásanyag országos és helyi, elsősorban demográfiai adatairól. A tanulmányok a kérdésben tájékozatlanabb könyvtárost is eligazítják a forrásértékelés kényes területén.

2. A bibliográfiai fejezet a levéltári anyag leltári feldolgozásait ismerteti, majd — későbbi rendszerezést és bővítést ígérve — a budapesti nagykönyvtárak vonatkozó kéziratok anyagára tér ki, ill. megadja az alapvető nyomtatott irodalmat.

Ezen a téren az Egyetemi Könyvtár kéziratok anyagából hiányolható a Liptó megyei Likava 1687. évi urbáriuma (B. 76. jelzet), valamint — inkább statisztikatörténeti szempontból — HENFNER János pesti egyetemi tanár 1845/46. tanévi, magyar nyelven ekkor első ízben tartott statisztikai előadásainak kézírata (B. 114. jelzet).

3. Jól használható — s egyúttal más tudományszakok számára is követendő példakép — a kötet végén található terminológiai szakszótár.

A mű általában szép példája a határtudományok gyümölcsöző együttműködésének.

TÓTH ANDRÁS

Nagy László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1820—1956. Veszprém, 1957, Veszprém Megyei Könyvtár, 170 l. 1 térk. (Veszprémi könyvek 2.)

Nem hisszük, hogy túlzás volna, ha megállapítjuk, hogy a megyei könyvtárakban az e folyóirat múlt évfolyamában megjelent egyik cikk nyomán megindult tudományos, főleg helytörténeti kutatómunka legjelentősebb eredménye eddig a két nyomtatásban megjelent megyei hírlapbibliográfia. Az elsőt, KELLNER Bélának a Somogy megyei lapokról megjelent összeállítását a *Magyar Könyvszemle* ezévi 1. számában ismertettük, a második most jelent meg NAGY László feldolgozásában Veszprém megye sajtójáról.

Magyarországon a hírlapok és folyóiratok gyűjtése terén korábban történt meg az első kezdeményezés, mint a legtöbb más országban. Az 1884-ben SZINNYEI József által alapított Országos Hírlapkönyvtárt — amely jelenleg mint az Országos Széchényi Könyvtár Híriaptára működik, — csak néhány nagy állam könyvtára előzte meg. SZINNYEI eredeti terve azonban máig sem valósult meg teljesen. Nemcsak azért, mert az alapítás óta elmúlt évtizedekben a Hírlaptár kellő támogatás híján sohasem tudta megteremteni értékes, de gyorsan romló anyaga konzerválásának két legfőbb feltételét : elegendő raktárhelyet és elegendő fedezetet a hírlapok kötésére és javítására, — hanem azért sem, mert SZINNYEI az országos hírlapgyűjteményt regionális, megyei és esetleg városi gyűjtemények hálózatával akarta körülbástyázni. Az utóbbiak lettek volna az Országos Hírlaptár tartalékai, és amellet a helyi kutatók számára közvetlenül rendelkezésre álltak volna. Tehát a gyakorlati, gazdasági és közigazgatási, meg a helyi politikai életben oly gyakran szükséges betekintésért egy-egy régi újságba nem kellene a fővárosba utazni —, ezenkívül a helyi hírlaptárak a vidéki városok kutatói (elsősorban tanárok, tanítók) számára önként adódó tudományos központot jelentettek volna.

A helyzeten változtatott az 1952-ben bevezetett új kötelezpéldányrendszer és az 1956-i könyvtári törvény. A Debreceni Egyetemi Könyvtárban lehetővé vált egy második országos hírlapgyűjtemény létrehozása. De a feladat nagyobbik része, a helyi sajtótermékek gyűjtése kisebb regionális körzetekben, a felszabadulás óta nagy utat megtett megyei könyvtárak feladata maradt. Amilyen mértékben fokozzák megyei könyvtáraink a saját

munkájukkal szemben támasztott tudományos igényeket, — olyan mértékben terjed az a felismerés, hogy a megye területén megjelenő időszaki sajtótermékek gyűjtése és megőrzése, majd idővel elsődleges tudományos feldolgozásuk a legsajátabb munkakörükbe vág.

NAGY László veszprémi hírlapbibliográfiájának két nagy érdeme a teljességre való szívós törekvés és a címléírások részletessége, nagy filológiai pontossága. A mai és a történelmi megye területén megjelent hírlapokon kívül felveszi azokat is, amelyek máshol jelentek meg, ha Veszprém megyei vonatkozásúak. A megye összes időszaki sajtótermékeinek számát és megoszlását leleményes grafikus megoldással is szemlélteti a könyvtárban csak egyetlen szám hiányzik is, NAGY László megmondja, melyik Veszprém megyei könyvtárban található. Az átvizsgált 9 könyvtár állományát egy-egy címnél egyébként az évfolyamokig menő pontossággal közli. Címléírásaiban az egyes adatcsoportok nem kezdődnek új bekezdéssel, mint KELLNERNél, de az áttekintést a dőlt betűk ügyes alkalmazásával biztosítja, a nyomtatás külső képe pedig így talán tetszetősebb is. Egyáltalán, az előállító Győr—Sopronmegyei Nyomda V. pontos és amellet csinos munkáját ugyanaz az elismerés illeti meg, mint a somogyi hírlapbibliográfia nyomtatóját.

A címléírások filológiai pontosságára tudatosan törekszik a szerző. Ahol az anyag hiányos, vagy ahol az újság maga nem közöl minden adatot magáról, ott gondosan felhasználja a rendelkezésre álló irodalmat is, és megindokolja, hogy ellentmondó adatok esetén miért döntött az egyik vagy a másik mellett. A helytörténeti kutatás érdekeit szem előtt tartva, címléírásai különösen a személyi adatok terén részletesebbek, mint az általánosan elfogadott követelmények. Egyetlen vitatható eljárás az, amelyet NAGY a címváltozásoknál követ: mindig a közvetlenül megelőző címre utal, s így pl. a *Veszprém Megyei Népújságtól* előbb a *Veszprém megyei Népújsághoz* vezet, csak ott találjuk meg az utalást a teljes címléírást tartalmazó *Veszprémi Népújság* felvételére. Nem mindig pontos a kiadó kezelése: előfordul, hogy NAGY a felelős kiadót tekinti kiadónak (pl. *Veszprém*). És el kellett volna tüntetni az egyébként nagyon értékes jegyzetekben néha előforduló nehézkes vagy ósdi fogalmazást (pl. a 20. l. alján).

Nem kis érdeme NAGYnak, hogy könyvét igen sokoldalú mutatókkal szerelte fel: időrendi, földrajzi és szakmutatón kívül közli a kiadók, a nyomdák és végül a lapok szerkesztésében résztvevő személyek névmutatóját. Különösen a kiadók és a nyomdák mutatója ötletes, és nagy hasznára lesz főleg a sajtótörténet és a nyomdászattörténet kutatóinak.

Legproblématisabb a szakmutató: NAGY „logikai szakrendnek” nevezi mutatója tagolását; a politikai lapok legnépesebb csoportja mellett még 16 kisebb főszakot s ezen belül alszakokat képez. A mindössze 3 címet tartalmazó „katonai lapok” csoportjával egyenrangú főszak a mező- és erdőgazdasági lapok népes és 3 alszakra tagolt csoportja. A periodikák szakrendszere megoldatlan kérdés: el kell ismerni, hogy az ETO — amelynek egy kissé módosított változatát használja immár 15 éve az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára, — sem ad megfelelő megoldást a formai szempontokra (napilap, hetilap, képez lap stb.), s ezek NAGY László rendszerében is elsikkadnak. De felismeri, hogy az alcímeikben „társadalmi” jelzett lapok a második világháború előtt rendszerint politikai lapok voltak, és a napilapokat a politikai lapok csoportján belül külön megjelöli. A gyakorlati, aktuális követelményeknek is iparkodott NAGY szakrendszere eleget tenni, különösen akkor, amikor a „Balatonkultusz” periodikáit külön szakként emelte ki, ami a Balatonvidék idegenforgalmi és kulturális fejlesztésének az utóbbi időben előtérbe került problémái kapcsán bizonyára gyakorlati szolgálatot is fog tenni.

Nyilas Márta: Arany János Budapestje. Arany János halálának 75. évfordulójára kiadta a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 1957, Franklin ny. 44 l. 8 t.

A szép munkát a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye régebbi, színvonalas *Tanulmányok*-sorozatának 27. (Új sorozat 4.) számaként jelentette meg ARANY János halálának 75. évfordulójára. A kötet kettős célkitűzésének jegyében fogant: tudományos szinten szolgálja közművelődésünket. Három főfejezetre tagolódik. Az első: *Arany János Budapesten* a HATVANY Lajos szerkesztésében, ugyancsak 1957-ben megjelent, nagyon népszerű *Beszélő házak* c. munkának *Arany János lakásai* fejezetét juttatja eszünkbe. HATVANY természetesen tárgyához hűen ARANYnak csupán a Három Pipa-utcában, az Akadémián és a margitszigeti Nagyszállóban volt lakásait varázsolja élénk, NYILAS Márta ezzel szemben a költőt első pesti látogatásától, 1843-tól kezdve egészen haláláig kíséri nyomon Pesten. A „kis nótárius” pesti útjai, felutazásai és a Kisfaludy Társaság igazgatójaként a fővárosban megtelepedett ARANY, majd az Akadémia főtítkárának élete, mindannyi egy-egy — hol kisebb, hol nagyobb — állomása a nagy ember életének, melyeket sok hűséggel: az ARANY-irodalom adataival, ARANY írsaival színesít, elevenít meg a szerző.

Az adatok feltárásában kronologikusan halad, az időpontok megjelölése azonban helyenként tág pl. 12. lapon: „Az Arany-család felköltözött Pestre. Tompa Mihálynak 1860. szeptember 29-én így számol be az Üllői út és a mai Erkel utca sarkán levő házban kibérelt első fővárosi lakásáról...” Arany viszont csak 1860. október 2. óta lett pesti lakos. „Költözésünk október 2, vagy 3-án történik, hogy az akadémiai nagygyűléskor már helyben lehessenek”. (ARANY TOMPÁHOZ. 1860. [szept. 29.] Mihálynap. — *Bpi Szle* 1892. 135—136 l.) — A 16. lapon: „A pesti könyvkereskedőkkel Arany hamar kötött barátságot. A pesti orvosokkal csak jóval később. Viszont nincs orvos itt Pesten, kihez ismeretség folytán bizalommal járulhatnék, azok a híresek oly nagy urak, hogy talán nem is gondolnak velem, más kevesebb igényű, de szintén ügyes, tanult orvossal pedig nincs ismeretségem” — írja régi orvosának, dr. Károlyi Gyulának 1861. okt. 17-én Nagykőrösre.” E levél keltétől a „jóval később” mindössze egy esztendőt jelent, mert 1862-ben dr. BALASSA pesti orvos gyógykezelésre a szliácsi fürdőt ajánlja ARANYNAK: „Engem Balassa (úgy hallom Eötvös kértére) magától fölkeresvén, kihallgatta nyavalyámat, s egy hónapi fürdőt rendelt, Szliácson”. (ARANY TOMPÁHOZ. Pest. júl. 28. 1862.)

Még ebben a fejezetben a Nagykőrösön lakó és onnan Pestre fel-fel utazó ARANY-ról szólva a szerző a 10. lapon egy kis kitérőt csinál: ismerteti a költő egy-két művének kiadási lehetőségeit. Az olvasó ezt nem érzi talán ide illőnek, különösen a GYULAI Pál-féle „számlát”, amely a *Tölgyek alatt*, *A pesti lígelen* és a *Hidavatás* c. versekre vonatkozik. Jól érvényesült volna a második, a *Fővárosi táj- és életképek* c. fejezetben. A fejezet végén, az öreg ARANYRÓL azt olvassuk a 19. lapon: „emberkerülővé vált”; ez a betegeskedése által visszavonultabb életet élni kényszerülő ARANY Jánost nem jellemzi. Emberkerülő, életúnt a költő még nagykőrösi éveit alatt sem volt, holott — ahogyan akkori levelei elárulják — erősen megrendült idegállapotban volt.

Az említett második fejezet a fővárosi tájakat, típusokat tükröző költeményeket öleli fel egy-egy magyarázó mondat kíséretében, mintegy aláírva azokat a jól sikerült képeket, amelyeket ARANY költeményeibe ötvözött.

A harmadik fejezet *Budapest története Arany János írásainak tükrében*. A hún- és az ANJOU-kor, a HUNYADIak kora, a reformkor, a szabadságharc vonatkozásait emelte ki a szerző ARANY epikus és lírikus költeményeiből, a középiskolások számára szerkesztett irodalomtörténetéből, hogy bemutassa: a nemzet történelmének lapjai a legtisztább aranyal a költői művekben ragyognak.

NYILAS Márta tanulmányát jól alátámasztják a jegyzetek — amelyek helyenként hosszabbak, több adattal gazdagabbak lehettek volna, — és a sok hozzáértéssel válogatott, nagyon szép képek. A válogatás SCHEIBER Máriát, a Budapest Gyűjtemény tudományos munkatársát dicséri. Szívesen vettünk volna e válogatásról, a jegyzetek után, egy, az aláírásoknál bőségesebben magyarázó képjegyzéket lelőhelymegnevezésekkel. A jegyzetek kiegészítőjeként tekinthetjük a munkát záró névmutatót.

A kiadvány nemes külsejével — borítólapját SÁRDY Károly tervezte — is hozzájárult ARANY-ünnepségeink díszéhez.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Abraham I. Katsch: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR. I. New York, 1957. [6], 62 l., 11 kép.

KATSH A. I. professzor, a New York University könyvtára judaica és hebraica gyűjteményének kurátora, 1956 augusztusában — Christian O. ARNDT professzor társaságában — a Szovjetunióban járt, hogy képet nyerjen az ott található héber kéziratokról, katalógusokról, és hogy mikrofilmet szerezzen róluk.

KATSH szerint 15–20 000 héber kézitról lehet szó. Megtekintette a moszkvai Lenin Könyvtár David GÜNZBURG-gyűjteményét, a leningrádi Tud. Akadémia Keleti Intézetének FRIEDLÄNDER-gyűjteményét és a leningrádi könyvtár FIRKOWITZ- és ANTONIN-gyűjteményeit.

A tájékozódást a helyszínen segédeszközök könnyítik meg. A GÜNZBURG-gyűjteménynek van egy kétkötetes katalógusa, 6000 kézirateímmel. A M. Tud. Akadémia KAUFMANN-gyűjteményének is van erről egy régi jegyzéke, de ez csak 829 darabról ad számot (M. WEISZ: *Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Prof. Dr. David Kaufmann S. A.* Frankfurt a/M. 1906., 177. l., No. 566.). A FRIEDLÄNDER-gyűjteménynek négykötetes katalógusa van kéziratban, amelyet Jona GÜNZBURG állított össze, és M. N. ZISLIN készít sajtó alá.

A FIRKOWITZ-gyűjtemény (tekintélyes anyag található benne a kairói genizából is) két részből áll; a második a nagyobb és értékesebb. KATSH szerint 159 tekerceset, 1000 héber és 2000 arab kéziratot tartalmaz, s ezen felül 1500 bibliai kéziratot vagy töredéket. Az a kitétel, hogy „the Leningrad library bought a part of the Firkowitsch collection in 1876 and the rest after his death”, nem pontos, hiszen FIRKOWITZ 1875-ben halt meg. Itt van a JÓZSEF kazár királynak tulajdonított válaszlévlé is.

Az ANTONIN-gyűjtemény 1200 töredékből áll. Ezt ANTONIN jeruzsálemi orosz archimandrita vásárolta Kairóban.

A jelen katalógus 165 mikrofilmet ír le. A szerző gyors folytatását igéri. A bibliai kéziratokra — nyilván a Holttenger-parti tekercesek felvetette szövegproblémák miatt — nagy súly esik (3–7. l.), úgyszintén SABBATÁJ CEVIRE (41–44. l.), akinek alakját G. SCHOLEM új könyve állította most az érdeklődés előterébe (שבתי צב I–II. Tel Aviv, 1957.). Megjegyezzem, hogy az Orsz. Rabbiképző Intézet 56. számú kódexe is tartalmaz idevonatkozó, érdekes anyagot.

A katalógusból kiemelném az újholdakra írt pijjutokat (24. l., No. 71.), amelyek PINCHÁSZ קידוש ירדנים-ával tartanak rokonságot (A. MARMORSTEIN, *Hazofeh*. V. 1921. 225–255. l.; VI. 1922. 46–59. l.), továbbá egy régi könyvlistát (53. l., No. 163.), amelyről érdemes lenne közelebbit megtudnunk.

Minden válogatás a szerző egyéni érdeklődésének vetülete, tehát nem eshetik kritika alá. A bemutatott anyag azonban mindenképp figyelemre tarthat számot, és kíváncsisággal tölt el a folytatás iránt.

SCHEIBER SÁNDOR

T A R T A L O M

<i>Kőhalmi Béla</i> : Megemlékezés Szabó Ervinről halálának 40. évfordulója alkalmából	213
<i>Sallai István</i> : A könyvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban — Die Buchbestände der ungarischen allgemeinbildenden Bibliotheken	224
<i>Szilágyi János</i> : A szakszervezeti könyvtárak Magyarországon a két világháború közötti időben — Die Gewerkschaftsbibliotheken Ungarns in der Zwischenkriegszeit	246

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Pálvölgyi Endre</i> : Volt-e Szenczi Molnár Albert bibliafordításának frankfurti kiadása?	260
<i>Vértesy Miklós</i> : Jezsuita tiltakozó írás 1707-ből	262
<i>Dörnyei Sándor</i> : A pozsonyi Magyar Hírmondó történetéhez	263
<i>Jakab Géza</i> — <i>Németh László</i> : Országos „Nemzeti könyvtár-építő mozgalom” a reformkor elején Zalában	267
<i>Berkovits Ilona</i> : Zichy Mihály Igoré-nek illusztrációi	271

FIGYELŐ

<i>J. Hajdu Helga-Sebestyén Géza</i> : Tanulmányút a Német Demokratikus Köztársaságban	280
<i>Kecskés László</i> : A Kínai Népköztársaság Állami Könyvtára Pekingben	283
<i>Tordayné Péter Erzsébet</i> : Tíz éves a mezőgazdasági dokumentáció	285
<i>Walleshausen Gyula</i> : Szakkönyvtárosi továbbképző tanfolyam tervezete	287
<i>Páldy Róbert</i> : A tudományos munka kialakítása a veszprémi Megyei Könyvtárban	289
<i>sma</i> : A nemzeti könyvtárak konferenciája	292

SZEMLE

Bibliothek — Bibliothekar — Bibliothekswissenschaft (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	293
Józef Korpała: Abriss der Geschichte der Bibliographie in Polen (Ism. <i>Bélley Pál</i>)	295
Gilbert Varet: Manuel de bibliographie philosophique (Ism. <i>Mátrai László</i>)	296
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1956. (Ism. <i>Léces Károly</i>)	298
A történeti statisztika forrásai (Ism. <i>Tóth András</i>)	300
Nagy László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	301
Nyilas Márta: Arany János Budapestje (Ism. <i>D. Szemző Pirooska</i>)	303
Abraham I. Katsh: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	304

Ára: 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>B. Kőhalmi</i> : En mémoire de Ervin Szabó, à l'occasion du 40 ^e anniversaire de sa mort	213
<i>I. Sallai</i> : Les fonds de nos bibliothèques publiques (Avec résumé en allemand)..	224
<i>J. Szilágyi</i> : Les bibliothèques des syndicats en Hongrie entre les deux guerres mondiales (Avec résumé en allemand)	246

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>E. Pálvölgyi</i> : La traduction de la Bible par Albert Szenczi Molnár, eut-elle une édition à Francfort?	260
<i>M. Vértessy</i> : Feuille de protestation jésuite, datée de 1707	262
<i>S. Dörnyei</i> : Quelques détails de l'histoire de „Magyar Hirmondó”, premier journal en langue hongroise	263
<i>G. Jakab—L. Németh</i> : Mouvement au comitat de Zala en faveur d'une „Bibliothèque Nationale” (1826—1848)	267
<i>I. Berkovits</i> : Les illustrations de la Chanson d'Igor faites par Mihály Zichy ...	271

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>H. J. Hajdu—G. Sebestyén</i> : Voyage d'études à la République Démocratique Allemande	280
<i>L. Kecskés</i> : La Bibliothèque Nationale de Pékin	283
<i>E. Torday</i> : Les dix ans de la documentation agricole en Hongrie.....	285
<i>Gy. Wallshausen</i> : Projet d'un cours de formation professionnelle des bibliothécaires spécialisés	287
<i>R. Páldy</i> : Le travail scientifique à la Bibliothèque du comitat de Veszprém ...	289
<i>sma</i> : La conférence des bibliothèques nationales	292

COMPTES-RENDUS CRITIQUES

Bibliothek — Bibliothekar — Bibliothekswissenschaft (<i>J. Szentmihályi</i>)	293
Józef Korpała: Abriss der Geschichte der Bibliographie in Polen (<i>P. Bélyey</i>)...	295
Gilbert Varet: Manuel de bibliographie philosophique (<i>L. Mátrai</i>)	296
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1956. (<i>K. Léces</i>)	298
A történeti statisztika forrásai (<i>A. Tóth</i>)	300
Nagy László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (<i>B. Dezsényi</i>)	301
Nyilas Márta: Arany János Budapestje (<i>P. D. Szemző</i>)	303
Abraham I. Katsh: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR (<i>S. Scheiber</i>)	304